



Sociologisk Forskning

4
•
2
0
0
5

tema: barn



Redaktör & ansvarig utgivare

Mikael Hjerm
socforsk@soc.umu.se
tel. 090-786 9517

Redaktionen

Mikael Hjerm (red)
Eva Sundström (sekreterare)
Rickard Danell
Simon Lindgren
Karina Nilsson
Charlott Nyman

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Umeå universitet
901 87 UMEÅ
tel. 090-786 5000
fax. 090-786 6694

Grafisk produktion

Boréa (form & layout)
Arkmedia, Finland (tryck)

Sociologisk Forskning publiceras
med stöd från Vetenskapsrådet.
Artikelförfattarna ansvarar själva
för innehållet i respektive artikel.

Prenumerationsärenden

Merete Hellum
tel. 031-773 48 21
merete.hellum@sociology.gu.se

Annonsansvarig

Charlott Nyman
tel. 090-786 60 07
charlott.nyman@soc.umu.se

ISSN 0038-0342

BARN INFLYTANDE ÖVER BARNDOMEN 5
av Gunilla Halldén

ANIMERADE DISNEYFILMER – FÖR BARN ELLER VUXNA? ... 13
av Margareta Rönnerberg

BARN MINNESPRESTATIONER I RÄTTSPROCESSER 21
av Carl Martin Allwood

**STALLKULTUREN SOM ARENA FÖR FLICKORS
IDENTITETSSKAPANDE** 29
av Nina Nikku

SEKULARISERINGENS SLUT? 35
av Magnus Hagevi

**MOSKVAPROCESSERNA OCH DET SVENSKA
KOMMUNISTPARTIET** 43
av Åke Nagrelius

*En historisk analys av Kommunistpartiets förhållande till
1930-talets Moskva-processer. Varför försvarade de process-
erna och vilka följder fick detta?*

**DEN ETNIFIERADE URBANA FATTIGDOMEN OCH
VÄLFÄRDSSTATENS REAKTIONER** 57
av Nihad Bunar

*Nihad Bunar analyserar "Den nya storstadspolitiken"
och finner att stora summor pengar plöjts ner i kampen
mot segregation utan nämnvärda resultat. Förklaringen
står att finna i såväl förståelsen av problematiken som i
implementeringen av åtgärder.*

NOTISER & RECENSIONER 79

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syftet att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift **Sociologisk Forskning** och den internationella tidskriften **Acta Sociologica**, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.org.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk Forskning.

Sociologförbundets styrelse:

Mats Franzén, ordf
Eva Sundström, vice ordf
Merete Hellum, kassör
Marcus Persson, sekreterare
Ord. ledamöter: Nihad Bunar, Rolf Gustafsson, Elin Lundin, Eva Schmitz & Adrienne Sörbom.
Suppleanter: Sten Blomberg & Elisabeth Lindberg.

Utgivningsdagar 2005

nr 1: v 10
nr 2: v 23/24
nr 3: v 40
nr 4: v 51

DETTA ÄR UMEÅDAKTIONENS sista nummer av *Sociologisk Forskning*. Vi hoppas förstås att detta sista nummer från oss i Umeå är lika läsvärt som de övriga vi publicerat. Från och med nästa nummer tar Katarina Sjöberg, Sociologiska institutionen i Lund, över som redaktör och ansvarig utgivare.

I detta nummer är det Åke Nagrelius och Nihad Bunar som står bakom de två analysartiklarna. Ämnesmässigt befinner sig dessa artiklar långt ifrån varandra, samtidigt som båda visar på styrkan i forskningen som kritisk granskare.

Debattartiklarna behandlar temat *barn* från fyra olika infallsvinklar. Dessutom har Magnus Hagevi har skrivit en femte debattartikel, där han tar upp frågan om modernisering och sekularisering.

Det är med visst vemod vi inser att tre år har gått och att det nu är dags att lämna över *Sociologisk Forskning* till den tillträdande redaktionen i Lund. När vi tog över från redaktionen i Växjö för tre år sedan satte vi upp ett antal mål, med ambitionen att fortsätta den positiva utveckling av tidskriften som påbörjats i Växjö. Vi ville förbättra produktionskedjan och pressa kostnaderna för tidskriften, men framför allt ville vi höja kvalitén och därmed statusen och spridningen hos tidskriften.

Med stolthet vi kan säga att detta lyckats. Initialt genomfördes en rejäl genomgång av alla delar i produktionsprocessen. Resultatet blev en tidskrift i ny kostym, med en konsekvent och tilltalande layout. För att ge tidskriften en större aktualitetsprägel skapades vinjetterna "debatt" och "analys". Samtidigt har vi gjort ytterligare ansträngningar att sprida SF utanför den akademiska

läsarkretsen. Av det skälet har också tidskriftens artiklar diskuterats/refererats i andra medier. Umeåredaktionen har även arbetat för att hitta annonsörer av olika slag, som bidragit till att förbättra tidskriftens ekonomi.

Idag utkommer *Sociologisk Forskning* punktligt, fyra gånger per år och till en lägre produktionskostnad än tidigare.

Den innehållsliga kvalitén är givetvis svårare att mäta, men det ökade antalet insända manus talar ändå om att tidskriftens attraktionsvärde har ökat. Idag inkommer dubbelt så många manus jämfört med när vi tog över redaktionskapet 2002.

Andelen refuserade manus ligger något lägre idag, jämfört med 2002, vilket betyder att tidskriften mottar fler artiklar av hög kvalitet.

Med andra ord befinner sig *Sociologisk Forskning* idag i en positiv spiral. Men samtidigt är ingenting är så bra att det inte kan bli ännu bättre. *Sociologisk Forskning* står inför flera utmaningar och möjliga förändringar. I vilken form ska *Sociologisk Forskning* publiceras? I tryckt form eller i elektronisk form, som web-tidning?

Att svenska ska vara huvudspråket i *Sociologisk Forskning* är en självklarhet, men ska tidskriften även innehålla artiklar på engelska tillåtas? Ska

Sociologisk Forskning ges ut av ett förlag?

Det är många frågor att ta ställning till för framtiden. Självklart är dock att vi behöver en sociologisk tidskrift på svenska!

Två saker är fundamentala för tidskriftens fortlevnad: läsare och skribenter. Nyckelorden för att få båda stavas kvalitet och strategiskt tänkade. Tillsammans skapar dessa entiteter en positiv spiral som gör att *Sociologisk Forskning* bara kan bli bättre.

Tack för dessa tre år och lycka till Lund!



MIKAEL HJERM

redaktör & ansvarig utgivare
socforsk@soc.umu.se



01

·
2
0
0
6

sociologisk forskning

Från och med SF 2006-01 befinner sig redaktionen för Sociologisk Forskning i Lund. Den nya redaktionen består av:

Henrik Lundberg, Åsa Lundqvist, Diana Mulinari, Marcus Persson, Katarina Sjöberg, och David Wästerfors.

Ny ansvarig utgivare och redaktör:

Katarina Sjöberg

tel. 046-222 8809

mail: katarina.sjoberg@soc.lu.se.

Vill du skicka material till Sociologisk Forskning?

Adressen till den nya redaktionen är:

sociologiskforskning@soc.lu.se

Barns inflytande över barndomen

av Gunilla Halldén

NÄR ELLEN KEY skrev sin bok *Barnets århundrade* argumenterade hon för att 1900-talet skulle bli det århundrade då vi lärde oss att låta barnen utvecklas till individer inte till dåliga kopior. Hennes manifest fick inte ett omedelbart gensvar i Sverige, men översattes och spreds till en europeisk och senare internationell publik. Hon kom emellertid att bli mycket citerad och refererad vid århundradets slut, då vi var upptagna av att summera vad 1900-talet inneburit. Blev det ett barnets århundrade frågade sig många skribenter. Blev det ett århundrade då barnen fick utveckla en individualitet och slapp bli dåliga kopior? Och vad innebär utbyggnaden av en offentlig barnomsorg för institutionaliseringen av barndomen? Vem har egentligen makten över barnen?

Det perspektiv på barndom som har formulerats inom barnomssociologin kan bidra till att dessa frågor belyses på ett nytt sätt. I stället för att betrakta barn som utsatta för påverkan och några som formas av mer eller mindre kloka föräldrar och pedagoger, kan barn betraktas som aktörer i formandet av den egna barndomen. Barnperspektivet innebär att fokus riktas mot hur

Gunilla Halldén är professor vid tema Barn i Linköping. Hennes forskningsfält rör barns villkor i den sena välfärdsstaten. Hon har tidigare skrivit om barns bilder av familj, föräldraskap och genus liksom om föräldrars vardagspsykologi. Hon arbetar nu i två projekt, dels Barndom och arbete (FAS) dels Naturen som metafor för den goda barndomen (VR).

barnen lever sitt liv i de olika institutioner som samhället skapat. Jag vill här argumentera för att betrakta förskolan utifrån ett barnperspektiv. Att betrakta en utbyggd barnomsorg som en institutionalisering av barndomen, bygger på idén att förskolan styrs av vuxna som via läroplaner, utbildning av personal samt organisation av verksamheten påverkar de barn som vistas där. Detta är ett organisations- och pedagogperspektiv, som inte tar hänsyn till barnens medverkan i de processer som skapar institutionen.

I ett forskningsprojekt som jag lett, *Förskolan i omvandling och en ny barndom* (Halldén 2001), har förskolan studerats som en arena för barns vardagsliv. Tre etnografiska studier, publicerade i tre doktorsavhandlingar av Ann-Marie Markström, Maria Simonsson och Eva Änggård fokuserar hur barn skapar sociala relationer och hur förskolan utformas av de parter som använder den, nämligen barn, föräldrar och personal.

Den förlängda föräldraförsäkringen och den utbyggda förskolan innebär att vi kan säga att förskolan idag är en del av den moderna barndomen. Det är en stor förändring som skett på 30 år. Idag är denna form av barnomsorg en självklarhet för både föräldrar och politiker och den är inte längre en del av socialtjänsten utan sedan 1998 införlivad i skolsystemet.

I projektet ställs frågor om hur denna arena ska betraktas och vilka perspektiv som bäst fångar den verksamhet och de sociala relationer som förekommer där. Intresset är inriktat på hur institutionen och det utrymme för barn som skapas är ett resultat av förhandlingsprocesser. Det kan uttryckas som att barnen "gör barndom" det vill säga aktivt utformar sitt liv och

att föräldrar, barn och personal tillsammans "gör förskola" det vill säga skapar institutionen.

Genom att betrakta förskolan och det vardagliga liv som där pågår, som en arena där förhandlingar och regelsystem utformas, kan vi komma åt både vilka normer som råder och hur dessa normer ständigt ifrågasätts. Vi kan också se hur barnen är aktiva i skapandet av förskolan och av barnkulturen. Förskolan blir därmed inte betraktad enbart som en struktur bestämd av styrsystem och vuxna aktörer med syfte att påverka barn, utan också som en arena där barnen är aktörer. Vårt perspektiv är kopplat till den forskning som benämns barndoms-sociologi, childhood studies eller social studies of childhood och som har som ambition att bedriva forskning inte bara *om barn* utan också *för barn* och ibland *med barn*. Det finns en avsikt att ge makt åt barnen och att genom forskningen förändra barns villkor till det bättre.

De teser som slås fast inom denna forsknings-tradition utgör kunskapsteoretiska ställnings-taganden. För det första anges att barndom måste ses som en social konstruktion, vilket innebär att det är omöjligt att betrakta barndom enbart som ett biologiskt fenomen. Barn finns i alla samhällen, men de biologiskt givna egenskaperna kommer att betyda olika saker i olika samhällen och på så sätt kommer barndom att ges en betydelse via sociala överenskommelser och kulturellt bestämda regler.

Den andra tesen markerar att barn inte är ett neutrum utan barnet har ett kön, en etnicitet och en klassmässig tillhörighet. Det gör att vi inte kan betrakta barndom som något generellt. Den ges alltid en betydelse i ett samhälle och

detta samhälle har regler för vad kön, etnicitet och klass innebär.

Den tredje tesen innebär att barndom inte ses som en transportsträcka mot vuxet liv. Det är alltså inte bara utvecklingen till vuxen som är värd att studera. Barn är intressanta i sin egen rätt och av det följer att man studerar barn som en social grupp i samhället.

Den fjärde tesen markerar barnets aktivitet. Barn ses inte som mottagare av påverkan och som utsatta för en socialisationsprocess där samhällets normer successivt införlivas av barnet. I stället betraktas barn som sociala från början och delaktiga i skapandet av den egna barnkulturen.

Den femte tesen uttalar sig till förmån för en metod, som man menar är speciellt lämplig för barndomsforskningen, nämligen den etnografiska. Eftersom avsikten är att in ta ett barnperspektiv blir det viktigt att hitta metoder som kan låta barnen själva komma till tals. Genom studier på de platser där barnen befinner sig analyseras barnens verklighet såsom den framstår från deras ståndpunkt.

Den sjätte tesen slutligen formuleras som att studier av konstruktionen av barndom också innebär en rekonstruktion av barndomen. Det är i den meningen barndomsforskningen också kan innebära bättre villkor för barn och en emancipation.

Länge talade man om detta som den nya barndomsforskningen eller the new social studies of childhood. Numera kan vi konstatera att detta paradigm har blivit accepterat och att det i vissa kretsar kan betraktas som ett normalvetenskapligt synsätt. Under de senaste decennierna

har en barndomsforskning vuxit fram som både inriktar sig på frågor som rör barn som sociala aktörer och frågor som rör barns symboliska betydelse manifesterad i olika diskurser om barndom. Denna forskning har visat sig fruktbar för att vidga perspektiven för barnforskningen och har engagerat forskare från flera samhällsvetenskapliga och humanistiska discipliner.

Det är numera inte enbart en barndoms-sociologi, utan vi kan finna, pedagoger, psykologer, antropologer, historiker, geografer och litteraturvetare som skriver i denna tradition. Det har också inneburit en förändring av familjeforskningen, där intresset numera riktas mot olika familjeformer och forskningen lyfter fram barn som medskapare i processer där familj görs. Här sker en anknytning till en feministisk tradition som pekar på hur kön görs och hur detta kan studeras i olika sociala praktiker.

Vi ser i vårt projekt om förskolan som en plats för barns vardagsliv, hur ett konsekvent barnperspektiv gör att verksamheter får nya dimensioner. I studien av bilderboken i förskolan belyses kamratgruppens samspel kring bilderböckerna (Simonsson 2004). Barnens sätt att använda bilderböckerna skiljer sig från de vuxnas. Då de vuxna läser för barnen nyttjas såväl bilderbokens text som bild, medan barnen däremot låter bilderna bli styrande. Genom att barnen tar idéer från bilderna till sina lekar och samtal får böckerna en roll i barnens samspel och blir viktiga i skapandet av den barnkultur som finns i förskolan.

I studien av bildarbetet i förskolan visas hur barnens agerande och meningsskapande är ett sätt att skapa samhörighet med andra barn (Änggård

2005). Barnens bilder står i dialog med andra barnbilder men också med vuxenbilder, både sådana som vuxna i deras närhet producerar och sådana som hämtas ifrån medier. Bilderna får en annan mening när barnen använder dem i sina projekt och på så sätt uppstår speciella barngenrer.

I den studie som fokuserar de sociala praktiker som skapar institutionen, visas hur detta inte bara är praktiker som styrs av de vuxna (Markström 2005). Barnens möjligheter att själva skapa sin tid och sitt rum är visserligen begränsade genom den starka rutiniseringen som råder, men trots det är det uppenbart hur barnen skapar sina egna rutiner, aktiviteter, tid och rumslighet inom förskolans ramar.

Dessa tre studier lyfter fram barnen som aktörer och ställer frågor om vilka barninitierade och barnkontrollerade aktiviteter som vi kan iakttä inom ramen för det som ofta beskrivs som en institutionaliserad barndom. Det innebär att institution inte ställs mot ett fritt barnliv utan att barn studeras i sina olika sociala praktiker. Det faktum att barn befinner sig på en institution innebär inte med nödvändighet att barndomen kan sägas vara institutionaliserad i betydelsen styrd av institutionen.

Den situation vi står inför idag innebär att förskolan ingår som en del i den moderna barndomen. Vilken plats ges barnen på denna arena och vilken plats tar sig barnen? I detta sammanhang vill jag gå i dialog med den diskussion om bilden av barnet som *being* alternativt *becoming* som förs i den barndomssociologiska traditionen. När perspektivet lanserades i slutet på 1980-talet och början av 1990-talet rörde sig

diskussionen kring vikten av att dekonstruera de begrepp som barnforskningen arbetat med och man angrep utvecklingspsykologins ställning som dominerande tolkningsram.

I det sammanhanget lanserades bilden av barnet som *being*, vilket innebar ett poängterande av att barnet var värt ett studium i sin egen rätt och att barndom inte skulle betraktas som en transportsträcka mot vuxenlivet. Barn var inte "*not yet's*" utan skulle betraktas som en social grupp med en förmåga till socialt aktörsskap. I början av 2000-talet initierades en annan diskussion, nämligen den att idén om en *being-becoming* distinktion bygger på bilden av den vuxne som stabil och "färdig". Detta, menade man, var en "Fordist-adulthood" som i vår senmoderna värld med ständiga krav på flexibilitet, inte längre var gångbar. I stället hävdar många att vi nu ska betrakta barn och vuxna som både *beings* och *becomings*. Vi är alla utsatta för processer som leder till förändringar och omförhandlade relationer. Den utvecklingstanke som ligger i begreppet *becomings* blir därmed inte reserverat för barn utan innefattar också vuxna. I både den tidiga diskussionen om barn som *beings* och i den senare då barn och vuxna ses som både *beings* och *becomings* understryks likheten mellan barn och vuxna.

Barn har visserligen andra villkor än vuxna, men de agerar på samhällsarena och skapar sociala relationer. När vi betraktar förskolan som en del av den moderna barndomen blir den en viktig arena för barns sociala relationer. Vi undersöker vilket barnliv som levs där och vilka sätt att vara barn som barnen sinsemellan förhandlar om som möjliga. Samspelet mellan

barnen handlar om att känna igen sig i andra och identifiera vilka som är lika. I detta skapas kamratgemenskaper med sina regelsystem. Perspektivet är då barnet som varande, inte barnet som på väg någonstans.

Samtidigt är barnen hela tiden medvetna om sin plats i en ålderhierarki där stor är bättre än liten. Barns liv är i den meningen styrt av medvetenheten om växandet på ett annat sätt än vuxnas. Barn är viktiga för varandra och den barnkultur som växer fram är ett resultat av barnens samspel med omgivningen och den tolkning och det meningstillskrivande som ständigt sker. Men ålderhierarkin finns ständigt närvarande och med den en karriär med nya möjliga tillhörigheter. Det är emellertid viktigt att skilja mellan barnets bild av sitt eget växande och den vuxnes perspektiv på barnet som någon som utvecklas mot något annat än de just nu är. Barnets varande kombineras för barnet med en medvetenhet om tiden och förändringen av ställningen i barnkollektivet. Den vuxnes perspektiv på barnet som stadd i utveckling tenderar emellertid att fokusera det som leder till att barnet blir vuxen.

När barndomssociologin lyfter fram *being* och *becoming* som två parallella processer är det för att markera att den vuxne inte kännetecknas av en stabilitet och något färdigt i kontrast till barnet. I stället är ingen färdig — allt är under förändring. Det är riktigt, men det är samtidigt viktigt att värna perspektivet barnet som varande för att inte överbetona barnets kompetens och förmåga att lära. Perspektivet barnet som *becoming* kan innebära att barnets tillvaro i nuet enbart blir något ofullständigt som kan utveck-

las. Det är på detta sätt begreppen har relevans för en diskussion om förskolan som platsen för barnens vardagsliv.

Den bild av barnet som skrivs fram inom barndomssociologin är i många stycken det kompetenta barnet. Det är också den synen som dominerar i de texter om förskolan som en del av skolsystemet och en del av det man rubricerar som "det livslånga lärandet". Men det finns en risk att vi inte ser till att denna arena också är den plats där relationer skapas och där ett liv levs. Det är naturligtvis platsen för lärande i den meningen att vi alltid lär oss då vi samspelar med andra människor och då vi utforskar tillvaron. Men det är också en plats där det individuella barnet leker, vilar och blir omhändertaget. En plats där barnet får vara och inte alltid betraktas som på väg någonstans.

I dagens förskolediskurs poängteras att omsorg och lärande alltid förekommer tillsammans. Begreppet som används är *educare* och poängen är att visa att verksamheten inte enbart ska vara omsorg, utan att det alltid ska förstås i relation till lärandet. Detta är en del av en professionaliseringskamp, där förskolepersonal strävar efter att ses som pedagoger och att verksamheten inte ska vara barnpassning och en service till förvärvsarbetande föräldrar. Den kampen har funnits under mer än femtio år och i och med 1998 års införlivande av förskolan i skolorganisationen kan vi säga att professionaliseringsföreträdarna segrat. Detta är givetvis en i många stycken positiv utveckling. Ett barnperspektiv innebär emellertid att vi måste fråga oss vad det är för barn som skrivs fram och vilka egenskaper som tonas ner.

Jag menar att vi kan använda oss av de verktyg som den barndomssociologiska forskningen utvecklat för detta undersökande arbete. I många avseenden är det på sin plats att markera den likhet mellan barn och vuxna som innebär att vi alla är både *being* och *becoming*. Den vuxne måste vara förberedd för en ständig flexibilitet och en förmåga till omorientering. Barnet är någon värd att studera i sig och inte bara på väg mot vuxenliv, men barnet är också utsatt för det moderna livets krav på förändringar. Det innebär att kunna fungera i nya sociala grupper och acceptera att personal och barn byts ut och att relationer som skapats kan gå förlorade. Denna flexibilitet kräver tillit, något som utvecklas i nära relationer. Här ligger paradoxen i det moderna samhället. Förskolan som en del av barnets psykosociala miljö måste hantera denna paradox.

Detta är anledningen till att jag tycker det är viktigt att studera vad barn behöver i sin egenskap av *being*. Varandet handlar om det som kännetecknar livet just nu och det måste vara att känna tillit. Det är också det som gör att vi kan behöva lyfta fram en annan likhet mellan barn och vuxna utöver kompetensen att lära, nämligen beroendet och behovet av omsorg. Ingen människa klarar sig utan andra människor. Den utsatthet och det beroende, som finns som en likhet mellan oss alla människor, tenderar att förnekas i talet om det flexibla samhället med sina kompetenta medborgare.

Förskolan, som numera är en del av de allra flesta barns liv, kan studeras på olika sätt. Det kan studeras ur ett pedagogiskt perspektiv, där frågor ställs om hur vi bäst kan tillvarata bar-

nens nyfikenhet och vilja att lära. Den kan också betraktas ur ett socialpedagogiskt perspektiv där fokus är på förskolans möjlighet att stötta utsatta barn och deras familjer och utgöra en kompletterande sfär till den privata.

Ett barndomssociologiskt perspektiv innebär att förskolan ses som en arena för barns vardagsliv. Frågorna som ställs handlar om hur barnen sinsemellan skapar barnkulturer. Dessa kulturer skapas inte i ett avgränsat barnrevir utan står under inverkan av det omgivande samhället och är därmed också beroende av hur de vuxna ser på barnen. Ett perspektiv på barnet som varande, ger en öppenhet för behovet av tillit, en tillit som skapas genom tillhörigheten till en grupp. Det betyder inte att utbildad personal är oviktig och att barnen kan hänvisas till sig själva. Däremot betyder det att vuxna behöver uppmärksamma de relationer som utspelar sig mellan barnen och mellan barn och vuxna, för att på så sätt hjälpa barnen att bygga upp en tillit och det i sin tur kräver att de vuxna också kan känna en tillit.

Ellen Keys vision var ett samhälle där barnen kunde bli individer och inte dåliga kopior i ett skolsystem som var förkrympande. I den situation vi har idag, med den starka betoningen av kompetens, flexibilitet och självständighet, är det viktigt att värna barnens rätt att inte bara vara individer. Individualiteten driven till sin spets gör att barnens tillhörighet till ett kollektiv tonas ner. Den riskerar också att tolkas som ett led i föräldrars projekt att skapa de allra bästa förutsättningarna för sitt barn, även om det sker på bekostnad av hänsynen till andra barn.

Varje samhälle har behov av sina visioner och jag menar att en viktig aspekt idag är att värna

solidaritet och att erkänna det beroende barnet. Inte för att på det sättet kontrastera barn och vuxna, utan för att understryka att vi alla är beroende av varandra och av en solidaritet som

erkänner mänsklig svaghet. Tilliten till andra människor är en förutsättning för detta och den skapas i situationer där gemenskap byggs och där barn och vuxna ser sin betydelse för varandra.

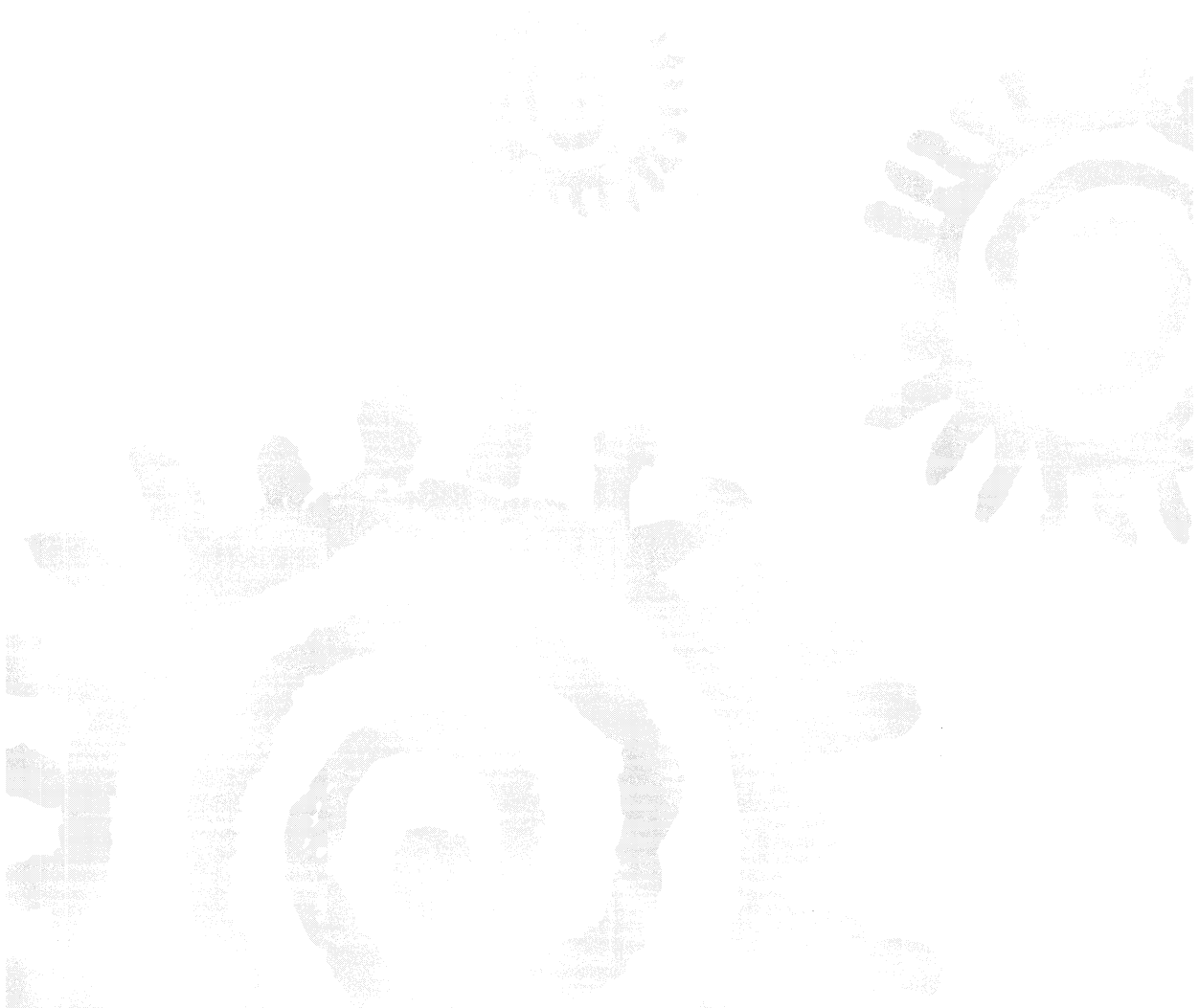
★ Referenser

Halldén, G. (2001) *Förskolan i omvandling och en ny barndom*, forskningsprogram VR/UVK.

Markström, A-M. (2005) *Förskolan som normaliseringspraktik. En etnografisk studie*. Linköpings universitet: Linköping Studies in Pedagogic Practices (Diss).

Simonsson, M. (2004) *Bilderboken i förskolan en utgångspunkt för samspel*. Linköpings universitet: Linköping Studies in Arts and Science (Diss).

Änggård, E. (2005) *Bildskapande — en del av förskolebarns kamratkulturer*. Linköpings universitet: Linköping Studies in Arts and Science (Diss).





· NY BOK FRÅN BOREÁ ·

Olof Palme

och utrikespolitiken

av Ann-Marie Ekengren

Olof Palme (1927–1986) har ofta beskrivits om en idéentreprenör. Han var en politiker som väckte starka känslor hos både meningsmotståndare och fränder. De flesta som hörde Olof Palme hade svårt att vara likgiltiga inför hans politiska tilltal. Alla som var politiskt aktiva i någon större utsträckning under 1960-, 1970- eller 1980-talen hade ett uttalat förhållningssätt till Palme och hans politiska gärning.

Hittills är det i första hand politiska journalister som studerat och analyserat Palmes politik, hans gärning och personliga stil. Förbluffande lite forskning har genomförts som behandlar innehållet, ursprunget och effekterna av Olof Palmes idéer.

Den här boken handlar om Olof Palmes politiska visioner och idéer, med fokus på den utrikespolitik han drev. Vilken betydelse har idéer och enskilda individer för de beslut som fattas? Genom att studera Palmes idéer beträffande Europapolitiken och stödet till befrielseströrelser i Tredje världen, analyseras på vilket sätt idéer har betydelse för staters utrikespolitik.

WWW.BOREA.NU



Animerade Disneyfilmer — för barn eller vuxna?

av Margareta Rönnerberg

Margareta Rönnerberg är docent i filmvetenskap och verksam vid Högskolan i Gävle på avdelningen för Medier, kommunikation, film samt adjungerad professor i mediepedagogik vid Musikhögskolan i Piteå. Hon har skrivit ett tiotal böcker om barn och media och är snart aktuell med en ny bok: *"Nya medier — men samma gamla barnkultur?"*, som handlar om det Tredje könetns lek, lärande och motstånd via TV, video och datorspel (januari 2006).

UNDER 1970-TALET riskerade de som försvarade barns rätt att finna ett värde i de tecknade långfilmerna med Walt Disneys signatur att kallas för "den amerikanska kulturimperialismens lakejer". År 1982 utsågs jag själv av ett par ironiska bibliotekarier (Berg & Resch 1982) till mottagare av "Årets farbror Joakim-pokal", med motiveringen att äntligen hade Disney Productions i Rönnerberg funnit...

... en vuxen kulturdebattör, som på djupet förstår vår historiska insats inom barnpsykologins område. Ingen har som hon lyckats klargöra vårt ärliga uppsåt att förlösa barnen från förtryckande vuxenkontroll, ge dem en smula glädje och fest och stärka deras självhävdelse och självförtroende.

Varför vållar animerade Disneyfilmer inte någon debatt idag? Beror det på att dagens föräldrar själva vuxit upp med dessa filmer, effektivt indoktrinerats och nostalgiskt vill återuppleva dem om och om igen på video, liksom se de nya tillsammans med sina egna barn? På att de vuxna som idag tilltalas av t.ex. *Hitta Nemo* är "infantiliserade" (Hamilton 2004)?

Eller hänger det samman med att filmerna i viss mån bytt perspektiv och fått en ny publik? Har berättelser ur ett barns perspektiv i de senaste animerade filmerna övergivits för en vuxens perspektiv? Kan man i så fall anlägga ett barnperspektiv på denna perspektivförskjutning?

”Barnism”

I boken *Skitkul — om s.k. skräpkultur* (Rönnerberg 1989) myntade jag, analogt med begreppet feministisk, termen ”barnistisk” för ett antal embryon till en läsning av barnkultur utifrån ett *barnperspektiv*. Med en ”barnistisk” kulturförståelse förordar jag alltsedan dess en förklaring av barns mediepreferenser med utgångspunkt i deras underordnade position i familjen såväl som i samhället i stort: underställda en generationsmaktordning påminnande om kvinnors underordning.

Tre år senare använde Leena Alanen (1992) termen ”childist research” för de lärdomar som kan dras av feminismens analys. Alanen tog ”kvinnofrågan” inte enbart som referenspunkt — utan som arbetsmodell eller metodologi — för sin internationellt uppmärksammade studie av ”barnfrågan”. Hon lade med sin bok *Modern Childhood?* grunden till en mer utarbetad ståndpunktsteori inom barndomssociologi.

Om feminism innebär detta att se orättvisor och underordning utifrån ett genus- och maktperspektiv och en önskan att förändra denna obalans mellan kvinnor och män som grupp (”störta patriarkatet”), blir *barnism* på motsvarande sätt detsamma som att betrakta de orättvisor som barn ständigt utsätts för utifrån

ett *generations- och maktperspektiv* samt en strävan att förändra denna obalans, dvs. söka förstå barn (som grupp, men även individuellt) såsom underordnade vuxenväldet — tydliggöra pateralismen, och däri kanske särskilt matriarkatet (”störta modersväldet”, ja, hela vuxenväldet).

Barnism har alltså ambitionen att söka betrakta t.ex. barnkultur utifrån ett barnperspektiv på samhället och kulturen: Det är ett perspektiv som är baserat på barns generationstillhörighet och därav följande underordning. Det är med andra ord en ståndpunktsteori och en kulturförståelse på barnets grund, där man — så gott det nu går för en vuxen — åtminstone *försöker* begripa och förklara barnkultur utifrån barns ”underifrånperspektiv”. Ett försök som givetvis är dömt att misslyckas, då ingen vuxen verkligen kan göra anspråk på att se med barnaögon, men ändå det ”minst vuxna” sättet där det med bibehållande av en vuxens erfarenheter, specialkunskaper och reflektionsförmåga är möjligt att söka betrakta det hela från ett dubbelt perspektiv.

Barnperspektiv är inte detsamma som barn(et)s perspektiv

Detta synsätt har efterhand kommit att bli relativt allmänt omfattat och kallas numera för att inta ”ett barnperspektiv”. Gunilla Halldén (2003) diskuterar vad som avses med ”barnperspektiv” och i vad mån det också kräver en aktiv medverkan av barn (dvs. om det är ett metodologiskt begrepp). Hon gör en distinktion mellan ”barnperspektiv” och ”barns perspektiv” och ser i begreppet ”barnperspektiv” en avsikt att belysa barns villkor, men också

uppmärksamma hur konsekvenserna ser ut för olika politiska beslut eller vilka erfarenheter som ryms i de olika positioner som barn tilläts inta i ett bestämt samhälle. För detta behövs inte med nödvändighet information från barnen själva. (Halldén 2003:14).

”Ett barnperspektiv” är alltså enligt henne ett *ideologiskt* begrepp. ”Barns perspektiv” är däremot ett *metodologiskt* begrepp där forskaren eller t.ex. filmmakaren vill fånga en kultur och erfarenheter som härrör från ett eller flera barn, vilket medför att barn här själva måste ge information på något sätt, t.ex. användas som informanter.

Också observation av små barns förehavanden kan, enligt min mening ge (ibland visserligen svårtolkade), inblickar i barns upplevelser, liksom även indirekt en analys av deras favorittexter. Och i filmmakarfall: att luta sig mot tidigare särskilt framgångsrika texter bland barn, vilket tyder på att de på något sätt onekligen träffat rätt. ”Ett barns perspektiv” kan också innebära att en historia berättas främst ur ett barns synvinkel.

Generationsmaktordningen

För att kunna sociologisera barndomen krävs det en begreppsmässig befrielse av barndom från den empiriska kategorin barn (Alanen, 1992). Samtidigt saknas det en lämplig terminologi för att särskilja det sociala respektive naturliga (i form av avkomlingar) hos barndomen, vilket är ett faktum som troligen signalerar att en sådan differentiering på lingvistisk nivå inte upplevts som nödvändig av verbala vuxna kulturer, som ju har privilegiet att dominera även språket. Alanen använde därför (analogt med genussystemet)

begreppet ”*generationssystemet*”, för den maktordning som på ett systematiskt sätt inskränker och koordinerar barns sociala relationer.

Barndomen kännetecknas av en strukturell underordning av barn baserad på deras biologi och ekonomiska beroende, innebärande en underkastelse under den hegemoniska vuxengenerationen. Barns avvikelser från ”de vuxna som norm”, där den vuxne anses vara den ”självklara”, neutrala, ”normala” utgångspunkten för barnet att snabbast möjligt sträva mot, får motivera olikabehandlingen och kontrollen av barn. Lika lite som det som anses ”kvinnligt” respektive ”manligt” får blandas, om könsmaktordningen ska kunna upprätthållas, får det som är barnaktigt och vuxet det — ifall generationsmaktordningen ska vidmakthållas. ”Barn ska vara barn” och vuxna ”måste våga vara vuxna”.

Postmodernt ointresse för barn?

De postmoderna teoretikerna (inklusive feministerna bland dem) har visat minimalt intresse för barn, kanske för att de inte torde kunna förneka att barn onekligen överallt och alltid upplevt/upplever tvingande strukturell vuxenmakt. Barnförtrycket (inte kvinnoförtrycket) är konceptet för alla andra former av förtryck. Förtrycket av barn är djupare förankrat i samhället och mera uppenbart än kvinnoförtrycket och klassförtrycket. Barn är historiskt sett den första förtryckta gruppen, överallt i alla kända kulturer och i alla tider. Hegemonin är dock inte total ens i barnfallet. Barns oerfarenhet, experimentlusta och förväntade (språkliga såväl som kroppsliga) ”inkompetens” och ”oansvarighet”

kan samtidigt lämna utrymme för förnyelse och opposition.

Barn ska alltså "få vara barn" och vuxna "måste våga vara vuxna"... Barnfilmer ska handla om glada barn och vuxenfilmer ha tragiskt slut. Numera efterlevs dock inte riktigt längre dessa "regler" av Disneykoncernen, vare sig vad publik eller filmernas tematik och huvudkaraktärer anbelangar. Visst har Disneyfilmerna alltid varit "familjefilmer" i den meningen att såväl barn som deras föräldrar funnit något av värde i dem, genom att de haft dubbla nivåer med dels en barntillvänd handlingslinje med barn eller tonåringar i huvudrollen, dels vuxnare skämt och associationer.

Det senaste decenniet (och särskilt i och med samarbetet med Pixar) har emellertid animerade filmer producerats, som egentligen inte handlar om barnerfarenheter. Dessutom är Pixars dator-animerade teknik för små barn mycket svårare än traditionell tecknad animation att klart urskilja som "på låtsas", vilket för de yngsta förr fungerat som en buffert mot en skrämmande allvarstolkning.

Nu ryktas det att Disney/Pixar gjort sin sista långfilm med traditionell animering. Många vuxna lovordar dock denna förändring, då de upplever de senaste filmerna som mer utmanande, "mogna" och rent av som mer realistiska än live action. Förskolebarn skyr däremot realism.

Tre grundtyper

I min bok *Varför är Disney så populär?* (Rönneberg 1999) utkristalliseras tre grundtyper till vilka 1930-talet "klassiska" animerade Disney-lång-

filmer fram till och med 1999 kan hänföras. Dessa tre är **djurfablar** (t.ex. *Dumbo*, *Bambi*, *Djungelboken*, *Lejonkungen*) om en 6-7-årig pojkes identitetsutveckling (födelse, trygghetsbehov, kompetenstestning, stapplande självständighetsförsök, moralutveckling). Här besvaras ett förskolebarns fråga: "Vem är jag?"

Den andra gruppen är **undersagor** (t.ex. *Snövit*, *Askungen*, *Den lilla sjöjungfrun*, *Skönheten och odjuret*) oftast med en tonårsflicka i fokus, som söker frigöra sig från föräldraberöendet och ifrågasätter moderns syn på henne såsom fortfarande ett barn. I denna frigörelseprocess, som tycks kräva under, är frågan "Vad betyder jag för andra?" central.

Den tredje gruppen, **husdjursbiografin**, utgörs av filmer som tematiserar familjebildning mellan partners ur olika sociala skikt (*Lady & Lufsen*, *Aristocats*, *Bernhard & Bianca* t.ex.) och framför allt hur mannen ska förmås ta ansvar för barnen. Frågor som filmerna besvarar är "Hur ska vi som är så olika kunna leva tillsammans?" och inte minst "Vem ska passa barnen?". I dessa filmer kretsar ändå allt kring barnen och de handlar om olika hot mot de allra minsta från kidnappare och barnhatare av skilda slag. Barnen visar sig betyda *allt* för föräldrarna.

Vilket barn vill inte se det på bioduken? Överlag tycks Walt Disney såväl som Astrid Lindgren ha intuitiva insikter i barnpsykologi, med tanke på hur betydelsen för identitetskonstruktionen av gruppgemenskap, separationsångest såväl som separationslust och utbredda barnrädslor skildras. Upplevelsen av att vara liten till växten och svag, ensam, övergiven, utsatt, angripen, rent av nära att förintas, omformas till uppmuntrande och

hoppingivande budskap. Önskan att ha mera makt över sig själv, klara sig på egen hand, bli accepterad som man är, stå på egna ben, gå från ungdom till vuxen och bli oberoende av föräldrarna är ständiga teman.

Barn gestaltas som kompetenta och överglänsar inkompetenta, auktoritära vuxna, som alltid tas ned på jorden av försigkomna barn. Mössen klarar alltid av katterna och elefanterna. I stort sett samtliga filmer genomsyras av anti-auktoritära, självstärkande, solidariska, demokratiska budskap. Ändå var kritiken länge högljudd. (Nej, den unga kvinnan är inte passivare än den unge mannen — hennes aktivitet är visserligen mer mental; nej, bara 4 av 30 filmer slutar med äktenskap; nej, modersgestalterna framställs ej som hemskare än fadersgestalterna...)

“Gränsöverskridande” sentida animationer

Den stereotypa kritiken var dock vuxenocentrisk och försökte aldrig begripa filmerna utifrån barns utgångspunkter och förståelsehorisont, men Disneykoncernen var ändå lyhörd och började tyvärr efter dryga 50 år på den tecknade långfilmsarenan att modifiera berättelserna i mer vuxen riktning, särskilt pådriven av feministisk kritik. Allt sedan 1989 domineras repertoaren av undersagor med även fysiskt allt aktivare unga kvinnor (*Pocahontas*, *Mulan*), osäkra tonårskillar som likt 6-7-åringen i djurfabeln fortfarande undrar över sin ”rätta identitet” (*Aladdin*, *Ringaren i Notre Dame*, *Herkules*, *Tarzan*), samt delat eller till och med tredelat huvudrollsinnehavarskap.

Det för barn förvirrande budskapet blir nu

att män bör bli mer lika kvinnor, alternativt att kvinnor har en hel del att lära av män — t.ex. inte längre bör låta männen sköta dödandet åt sig, utan ta försvaret av sig själv och räddandet av andra, ja, av hela landet i egna händer. Eller att 7-åringar kan axla en föräldraroll (*Lilo & Stitch*). Helt OK insikter — för en vuxenpublik, vill säga. Denna vuxenfiering av filmerna har sedan accelererat.

Grunddragen i de tre huvudtyperna, med anor som sträcker sig mellan 300 (husdjursbiografin inom litteraturen) och 2500 år (fabeln) bakåt i tiden, anses plötsligt vara obsoleta. Min invändning grundar sig inte på att filmerna inte längre låter sig prydligt placera in i mitt tjusiga schema, utan att de inte längre skildrar barn-erfarenheter och att tematiken göms bakom allsköns genrepastischer och äventyrsparodier. För att begripa pastischer, parodier och hybrider krävs att mottagaren först är väl förtrogen med det som skämtas med eller blandas. Framför allt blir filmerna överlag allt mer komplexa, fullpackade med invecklade historier och avancerad humor. Barn under 8-9 år, Disneys tidigare kärnpublik, känner sig lätt lämnade utanför.

Kejsarens nya stil (2000) kan mer liknas vid en gammal vanvördig Warner Brothers-film, än vid gamla Disney-barnfilmer. *Dinosaurier* (2000) påminner visserligen om husdjursbiografin, men här tycks etnisk/kulturell tolerans (snarare än klasskonflikt, fadersrollen och barnens betydelse för föräldrarna) stå i fokus. *Monsters Inc.* (2001) kan sägas blanda inslag från alla tre grundtyperna ovan. *Björnbröder* (2003) är också en — mycket svår — hybridfilm, ett slags mellan-ting mellan djurfabel och undersaga. *Kogänget*

(2004) handlar om tre kossor (ska nog inte tolkas nedvärderande...).

Superhjältarna (2004) har en familjefar i övre medelåldern som huvudkaraktär. Trots sin höga ålder har denne avdankade superhjälte tydligen ännu inte sin identitet klar för sig — en identitet som i de ”klassiska” djurfablerna uppdagades redan i 7-årsåldern. (Visst, vi bygger på vår identitet livet igenom, men är förskolebarn betjänta av att veta det *nu*?)

Precis som i fallet med undersagans tonåring tycks hans ”rätta jag” förnekas. Här är det pappan, och inte som i husdjursbiografierna barnen, som behöver räddas av resten av familjen. Säkert kan barn stärkas av en sådan slutsats, men filmen är närmast att beteckna som en actionkomedi eller actionhjeltebiografi.

Faderns inkompetens ska således inte tas på allvar.

2000-talet — föräldrarnas eller fädernas århundrade?

Hitta Nemo (2003) är ytterligare ett sentida (även hos barn) framgångsrikt åskådningsexempel. Filmen marknadsförs i Sverige som både barn- och vuxenfilm (i det senare fallet odubbad/otextad, dvs. med engelska röster). *Hitta Nemo* kan visserligen sägas påminna om en djurfabel, men är i huvudsak berättad ur faderns perspektiv. Den fråga filmen verkar vilja besvara är dennes ”Hur ska jag bli en bättre förälder?”

Den lille 6-7-åriga pojkfiskens Nemos äventyr, infångad såsom akvariefisk, är bara en underordnad handlingstråd. När Nemo ska börja skolan vill han bryta sig loss från fadern, vilket tidigare

skett först i övre tonåren (i undersagorna). Pappan tvingas nu ut i stora vida världen, där han inte varit sedan Nemo föddes, på äventyr som förr kännetecknade tonårshjältarna.

Sådana här filmer går alltså även vuxna, själva utan barn, och ser... Carl Hamilton tycks särskilt förakta att vissa vuxna gillar att det ”löser sig på slutet” i denna sorts film (även *Toy Story*, *Monsters Inc.*). Det är en icke-vuxen reaktion, ty ”vuxet” är enligt honom att föredra olyckliga slut (Hamilton 2004:232-233). Större delen av filmpubliken är nu som tonåringar, menar han (Hamilton 2004:235). Barnen sägs ”blir allt tidigare vuxna”, förlora barndomen medan ”vuxna är infantila”.

Byter generationerna då bara plats? Eller blir barnen också ”infantila”? Vilka konsekvenser får detta i så fall för barnkulturens funktion?

Vad som hänt runt millennieskiftet tycks således vara att gränserna mellan dessa grundmönster i många fall överskridits på ett sätt som mer tilltalat föräldrarna och andra vuxna än förskole- och lågstadiet barnen, för vilka filmhandlingen blivit allt mer obegriplig.

Disneyfilmerna har fått en mer varierad och svärfångad uppsättning karaktärer och börjar alltmer likna vuxenfilmer. Den vuxenfieringstendens som inleddes redan på 1990-talet men sedan intensifierats, med för barn allt knepigare Disney-filmer att begripa sig på, eftersom de inte längre handlar om barn eller barnerfarenheter, kan inte tolkas som annat än den motståndspotential mot vuxenhegemonin som förr fanns i långfilmerna upphör eller åtminstone minskar betydligt. Men kanske försvagas hegemonin inifrån, genom att vuxna nu blir ”infantila”?

Barnkultur med motståndspotential

Barnkultur har länge av förstäneliga skäl främst varit en form av *motstånd mot vuxenkulturen* och vuxnas syn på barn — fråga om *generationskamp* eller åtminstone timid olydnad.

Motståndet kan vara individuellt eller kollektivt, både passivt och aktivt, såväl maskerat som fullt synligt. Det kan vara både helt egenproducerat och en form av beslagtagande eller omfunktionering av andras ”ägodelar”, t.ex. när man tar en dominerande kulturs symboler och använder dem på nya sätt. I min kommande bok *”Nya medier” — men samma gamla barnkultur?* (Rönnerberg 2006) fokuseras förändringar i barnkulturens kollektiva, positiva, såväl egenskapade som beslagtagna, både aktiva och ”passiva”, både övertydliga och mer subtila, humoristiska motståndformer.

För att resonemanget alls ska bli begripligt är det på sin plats att klargöra vilken barnkulturdefinition som här tas i bruk, nämligen: de *handlingar, synsätt och idéer* som barngruppers medlemmar sinsemellan *delar, med utgångspunkt i deras gemensamma erfarenheter, tolkningar* och oftast även delade *värderingar* av (egna eller vuxenproducerade) *symboliska* (t.ex. lekar och filmer) eller *materiella produkter* (t.ex. leksaker, men även vuxnas ägodelar som bilar t.ex.) och *aktiviteter* (t.ex. lek, datorspelsspelande, sport) uppenbarligen med följden att de *stärker sin kollektiva identitet*.

Barngruppen är således de *enda* existerande barnkulturproducenterna. Barn är skapare av sin barnkultur, om än inte autonoma skapare. Barnkultur är barnens eget verk, men de hämtar

uppslag från (och bidrar till) det övriga samhället, ty exakt samma barn ingår *också i andra* kulturella sammanhang.

Vuxna kulturprodukter avsedda för barn (typ Disneyfilmer eller mindre ”kommersiella” alster) utgör råmaterial i barnkulturer, men barnen omtolkar eller omfunktionerar dem: läser dem motsträvigt eller oppositionellt ifall konstruktionen av dem själva inte tilltalar dem, skulle Cultural Studies-forskaren säga. För att motståndet ska fungera är det dock nödvändigt med smarta barnkaraktärer och klantiga vuxna... Så är inte riktigt fallet längre i de senaste Disney-filmerna.

Om det för vuxnas maktutövning är viktigt att gränsen mellan barn och vuxna upprätthålls, innebär då en uppluckring av Disney-animationernas publik även en uppmjukning av generationsmaktordningen? Kanske... Men blir det då inte paradoxalt så, att ju mindre barnfilmer tilltalar barn, desto bättre levnadsvillkor får barn? Målet blir alltså att det inte alls ska behöva finnas några specifika barnfilmer, utan filmer med och om barn som tilltalar alla? Förmodligen!

Men kan man verkligen dra ut linjerna från den s.k. könsmaktordningen till ett motsvarande underordningssystem i relationerna mellan barn och vuxna — en generationsmaktordning?

Jag menar att sambandet går åt motsatt håll. Vi ska *inte* dra paralleller från feminismen till barnismen, utan tvärtom *i motsatt riktning*: underordningen av förment svagare och skyddsbehövande kvinnor som inte deltar i det samhälleliga livet, och inte har någon egen lön, har sitt *ursprung* i relationen mellan barn och föräldrar — och är således precis som genera-

tionsmaktordningen på både gott och ont? Och därmed bäggedera omöjliga att förändra?

Eller kan rent av barnkultur av ett särskilt slag — som barns sätt att delta i offentligheten — bidra till att transformera dessa över- och underlägen?

Är det i så fall snarast lovande, ifall Disney tycks ha slutat göra animerad film för förskolebarn? Eller känner sig Disney bara defensivt trängd av den så framgångsrika japanska animationen riktad till betydligt mognare och mer penningstarka ungdoms- och vuxenåldrar?

★ Referenser

Alanen, L. (1992) *Modern Childhood? Exploring the "Child Question" in Sociology*. Jyväskylä: Pedagogiska Forskningsinstitutet.

Berg, M. & Resch, J. (1982) "Årets farbror Joakim-pokal till Margareta Rönnberg", *Abrakadabra* 6, s 30.

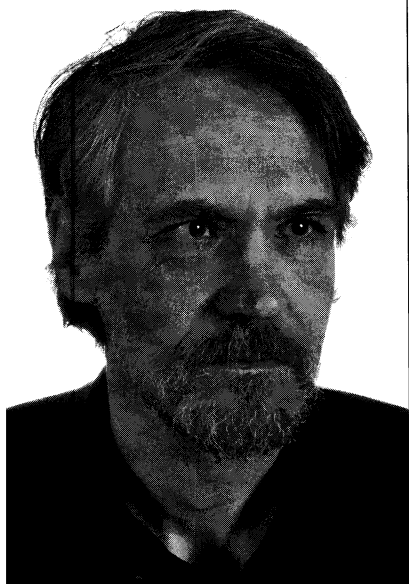
Hallén, G. (2003) Barnperspektiv som ideologiskt eller metodologiskt begrepp, *Pedagogisk forskning i Sverige* 8 (1-2): 12-23.

Hamilton, C (2004) *Det infantila samhället. Slutet på barndomen*, Stockholm: Prisma.

Rönnberg, M (2006) "Nya medier"—men samma gamla barnkultur? *Om det Tredje könets lek, lärande och motstånd via TV, video och datorspel*, Uppsala: Filmförlaget.

Rönnberg, M (1999) *Varför är Disney så populär?*, Uppsala: Filmförlaget.

Rönnberg, M (1989) *Skitkul — om s.k. skräpkultur*, Uppsala: Filmförlaget.



Carl Martin Allwood är professor i psykologi vid Lunds universitet. Hans avhandling ligger inom kognitionspsykologi och hans forskningsområden inkluderar metakognition, dvs. realismen i bedömningar av korrektheten i egna och andras minnesprestationer, vittnespsykologi, vetenskapsstudier samt kulturella aspekter på mänskligt tänkande.

Barns minnesprestationer i rättsprocessen

av Carl Martin Allwood

BARN DELTAR ALLTMER i intervjuer och förhör i rättsliga sammanhang och det är därför allt viktigare att olika aktörer i rättsväsendet har en god förståelse av i vilken utsträckning de kan lita på barns vittnesmål. Två viktiga sammanhang gäller barns prestationer i intervjuer/förhör samt barns utpekande av gärningsmän i samband med vittneskonfrontationer. En annan viktig fråga rör hur aktörer i olika forensiska sammanhang vid värdering av korrektheten i barnets utsagor på bästa sätt kan utnyttja barnets egen bedömning av huruvida han eller hon korrekt kommer ihåg den aktuella händelsen. Den vittnespsykologiska forskningen om barns vittnesmål i forensiska sammanhang är i dagsläget aktiv i länder såsom USA, Storbritanien, Tyskland, Israel och Sverige. I denna artikel redovisas det aktuella forskningsläget när det gäller styrkor och svagheter i barns vittnesmål i de ovan beskrivna sammanhangen.

Den tidigare mer pessimistiska synen på värdet av barns vittnesmål håller på att ändras. Nyare forskning visar att barn i många sammanhang har bättre förmåga att ge värdefull information än vad man tidigare trott. Barns vittnesprestation har visat sig vara

beroende av vilken aspekt av minnesprestationen man talar om, på vilket sätt barnet intervjuas och hur vittneskonfrontationen är upplagd. Detta innebär att det är viktigt hur barnet uppfattar vilken uppgift det skall lösa och hur barnet uppfattar de inblandade vuxnas förväntningar. Värdet av barns vittnesmål bestäms alltså i hög utsträckning av hur välfungerande den större helhet är som utgörs av barnet och intervjuaren. I samband med nedanstående forskningsöversikt bör beaktas att resultaten i första hand gäller barn från västerländska kulturer och situationer där barnen intervjuats av vuxna från något så när samma kulturella bakgrund som de själva. Det är mer osäkert i vilken utsträckning resultaten gäller andra kulturer och sammanhang.

Minnesuppgifter och mått på minnesprestation

Barn får olika typer av frågor och uppgifter i den forensiska processen. De kan t.ex. få en öppen fråga att berätta allt de minns från händelseförloppet (öppen fri återgivningsfråga).

De kan också få en riktad fråga om ett visst specifikt innehåll, t.ex. "vilken färg hade flickans jacka?" (öppen riktad fråga). Vidare kan barnen få en riktad fråga med ett, två eller flera svarsalternativ givna. Alternativen kan t.ex. vara "blå eller röd" i samband med frågan "var flickans jacka blå eller röd?", men alternativen kan också vara "ja eller nej?" ("var jackan röd?").

För frågor med svarsalternativ kan ett, fler, eller inget alternativ vara rätt. Alla de ovan angivna typerna av frågor till barn förekommer i rättsprocessen. McGough och Warren (refererade i

Peterson & Grant 2001) redovisar t.ex. att 64% av alla frågor till barnoffer som intervjuades av "child protective services" var av "ja/nej" karaktär och 4% av frågorna hade andra typer av givna fleralternativssvar givna.

Annan forskning refererad i samma artikel visar samma sak och tyder på att ju yngre barnen är ju mer verkar ja/nej frågor dominera. Peterson och Grant refererar också forskning som visar att frågor med givna fleralternativssvar, även om de inte förekom så ofta, ändå efterfrågade information som var forensiskt kritisk för utredarna att få reda på.

Det är viktigt att skilja på två olika aspekter av minnesprestationen. Den första gäller *hur mycket* information (av all information som är möjlig att komma ihåg) som man faktiskt kommer ihåg (*fullständighet*). Den andra gäller hur stor andel av den information som man kommer ihåg som *är korrekt* i förhållande till den faktiska händelsen (*korrekthet*) (Koriat, Goldsmith, Schneider & Nakash-Dura 2001). Bägge dessa aspekter är viktiga i rättssammanhang. Om vittnet har en hög proportion rätt av vad som sägs är detta vittnesmål ändå kanske inte så nyttigt för rätten om vittnets redovisning är väldigt knapphändig.

Förhör och intervjuer

Forskning visar att när barn själva får välja vad de skall berätta så blir en högre andel av den rapporterade informationen korrekt, jämfört med när de måste besvara riktade frågor (Koriat m.fl.). Annan forskning visar att barn, allmänt sett, verkar minnas traumatiska erfarenheter

bättre än mer vardagliga.

När det gäller effekt av frågeformat är yngre (åtminstone under cirka 8 år) barns svar på öppna fria återgivningsfrågor ofta är mer sparsamma än vuxnas svar. Knapphändigheten i barns svar på öppna frågor kan vara ett skäl till att dessa frågor ofta inte används så mycket i samband med barns vittnesmål. T.ex. fann Lamb och hans kollegor (1996, refererad i Pipe, Lamb, Orbach & Esplin 2004) att denna typ av frågor bara utgjorde 2% av alla frågor i samband med att specialtränade ungdomsintervjuare utfrågade barn som var troliga offer för sexuella övergrepp.

Andra resultat visar dock att den återgivna informationen som svar på denna typ av frågor i allmänhet är lika, eller nästan lika, korrekt som vuxnas (Pipe m.fl. 2004). När lång tid förflutit sedan händelsen kan dock barns fria återgivning visa lägre korrekthet än vuxnas. I en studie hade vuxna 7% fel två år efter en bevitnad händelse medan motsvarande siffra för barnen var 20% (refererad i Koriat m.fl.). Detta resultat är relevant eftersom vittnen ofta förhörs lång tid efter den relevanta händelsen.

När det gäller fokuserade frågor och där den intervjuade pressas att ge ett svar (dvs. där fullständighetsaspekten är inte relevant) så leder detta till att sannolikheten för fel ökar både för 8–9-åringar, 11–12-åringar och för vuxna (Koriat m.fl.). Vidare visar forskningen att barn när de utfrågas om ett händelseförlopp och får frågor med flera svarsalternativ där man påpekat att inget av alternativen behövde vara rätt, ändå, i situationer när inget av alternativen var rätt, i högre utsträckning än vuxna valde ett alternativ (Peterson & Grant 2001). Åtminstone yngre

barns tendens att inte svara ”vet ej” verkar också vara större för frågor som besvaras med ”ja eller nej” än för riktade frågor som kräver mer substantiella svar. Men barns tendens att inte svara ”vet ej” i samma utsträckning som vuxna gäller även i andra sammanhang. Andra studier visar att lämplig träning kan få barn, så unga som 4 år, att på ett relevant sätt öka sina ”vet ej” svar.

Forskningen visar också att barn, i högre utsträckning än vuxna, är känsliga för social påverkan, t.ex. felaktig information, som ges mellan händelsen och den senare minnesframtagningen (Ceci & Bruck 1993). Detta gäller tydligare ju längre tillbaka i tiden den bevitnade händelsen ligger. Forskning tyder vidare på att barn är mer känsliga för social påverkan som kommer från vuxna, speciellt vuxna som i barnets ögon har god social status.

I en studie av Ceci, Ross och Toglia (1987) resulterade felaktig information från vuxna i mer felaktiga igenkänningar jämfört med vilseledande information från barn. I en studie med 12-åriga barn i Sverige fann vi själva dock ingen skillnad i effekt om informationen kom från en vuxen (”lärare på skolan”) eller från ett annat barn (”en klasskamrat”) (Allwood, Jonsson & Granhag 2005).

Det finns också forskning som visar att barn, om de intervjuas med en speciell intervjumetodik — den kognitiva intervjun — ger mer korrekt information i sina vittnesutsagor. Samtidigt sker dock ofta en viss ökning av felaktig information (Larsson, Granhag & Spjut 2003). Den kognitiva intervjun med barn innebär att man, förutom att först etablera god emotionell kontakt med barnet, i intervjuens början ber barnet att mentalt

försöka återetablera så mycket som möjligt av det konkreta upplevelsemässiga sammanhanget för händelsen, både vad gäller den konkreta fysiska miljön och det egna subjektiva tillståndet. Vidare instrueras barnen att berätta *allt* de påminner sig, även sådant som kan verka mindre viktigt.

Vittneskonfrontationer

Vid vittneskonfrontationer prövas om ett vittne bland ett antal andra personer (oftast minst sex) kan identifiera den misstänkte (målpersonen) som den person vittnet såg (eller hörde) på brottsplatsen. Ofta används fotografier istället för verkliga personer. I forsknings-sammanhang visas oftast först en kort film, som t.ex. visar ett butiksrån, och därefter får försöksdeltagarna försöka att identifiera rånaren i filmen (målpersonen) bland foton som inkluderar flera andra personer.

Vittneskonfrontationer kan arrangeras på olika sätt. I en form, *simultan vittneskonfrontation*, visas alla de personer som skall bedömas (figuranter) på samma gång. Här kan vittnet sägas ställas inför en riktad fråga med svarsalternativen givna och där alternativen ibland, men inte alltid, innehåller "rätt svar". I en annan form av vittneskonfrontation, *sekvenciell vittneskonfrontation*, visas figuranterna en efter en och vittnet får ta ställning till varje figurant separat. Fortfarande kanske inte någon av figuranterna är "rätt svar".

En tredje form av vittneskonfrontation är s.k. *elimineringskonfrontation*, vilken studerats i två versioner, snabb och långsam (Pozzulo & Lindsay 1999). I den snabba versionen får vittnet i uppgift att välja den figurant som *mest*

liknar den misstänkte och därefter, i fas 2, får vittnet bedöma om den person som valts ut i första fasen faktiskt är den person vittnet sett på brottsplatsen. I den långsamma versionen får vittnet först välja bort den figurant som är minst lik den misstänkte och sedan den som är minst lik den misstänkte av de återstående figuranterna, etc. I fas 2 beslutar sig vittnet för om den person som återstår efter fas 1 är den person vittnet sett på brottsplatsen.

Forskningen kring barns minnesprestationer i samband med simultana vittneskonfrontationer har bl a visat att även yngre barn (5 år) kan vara lika bra som vuxna på att peka ut den misstänkte i vittneskonfrontationer där denne finns med (*target-present*) men att de betydligt oftare än vuxna begår misstaget att peka ut någon av figuranterna i sådana vittneskonfrontationer där den misstänkte inte finns med (*target-absent*) (Pozzulo & Lindsay 1998, 1999). Detta liknar den ovan beskrivna tendensen hos barn att i högre utsträckning än vuxna ge svar på frågor med fler svaralternativ även när de vet att inget av alternativen behöver vara korrekt.

Vid sekventiella vittneskonfrontationer ökar skillnaderna mellan barn och vuxna när målpersonen inte finns med. Resultaten visar att vuxna ökar sin tendens att korrekt avfärda sådana vittneskonfrontationer medans barn tvärtom i högre utsträckning felaktigt identifierar en figurant (Pozzulo & Lindsay 1998). Detta antyder att barn ofta uppfattar ett indirekt tryck att identifiera någon av figuranterna.

Pozzulo och Lindsay (1999) försökte utveckla nya effektivare former av vittneskonfrontationer och fann att barns prestationer kunde förbättras

vid användande av elimineringskonfrontationer (beskrivna ovan). Detta gällde speciellt den snabba versionen, där 10–14 åriga barn i konfrontationer där målpersonen inte fanns bland figuranterna gjorde korrekta avfärdanden i nästan samma utsträckning som vuxna.

Barns tendens att svara även när de inte vet svaret är ett allmänt problem i samband med barns vittnesmål (både vid intervjuer och vid vittneskonfrontationer) och det behövs bättre förståelse om vilka förhållanden som påverkar denna tendens. Forskning behövs t.ex. kring vilka faktorer som påverkar om barn väljer att göra ett utpekande eller inte, och det är speciellt viktigt att öka förståelsen av under vilka förutsättningar barn tenderar att peka ut en figurant i situationer när det skulle vara korrekt att avstå.

Tilltro till egna minnesutsagor

Föutom att det är viktigt att barns händelseminnen eller utpekanden är korrekta så är det viktigt att det finns god realism i den grad av säkerhet (konfidens, tilltro) barnet känner och visar i samband med sin minnesutsaga. Med god realism i vittnets konfidens menas att det finns god samstämmighet mellan nivån på vittnets konfidens och vittnets tendens att ha rätt i sina utsagor (t.ex. sina utpekanden).

Om det t.ex. i en vittneskonfrontation finns fem personer (och vittnet därmed har 20% chans att slumpmässigt svara rätt) och vittnet alltid har rätt när hon säger "100% säker" och 20% rätt vid alla tillfällen hon uppger att hon känner sig "20% säker" (dvs. hon uppfattar att hon gissar) så är detta tecken på god realism i

personens konfidensbedömningar.

Realismen i vittnets konfidensnivå är viktig av minst två olika skäl. För det första har studier från USA visat att jurymedlemmar i sina ställningstaganden till vittnets utsagor i hög utsträckning utgår från vittnets visade konfidens (Cutler, Penrod & Stuve 1988). Den andra anledningen till att realismen i vittnets konfidens är viktig är att det verkar rimligt att den konfidens vittnet känner i samband med sin minnesbild påverkar hennes beslut om hon skall ställa upp och vittna i en rättegång eller inte, och om hon i ett vittnessammanhang skall förmedla ett mer eller mindre osäkert minne. Vidare påverkar vittnets konfidens hennes beslut när hon bestämmer sig för om hon skall göra ett utpekande i en vittneskonfrontation. I ett nytt projekt (*Barn som vittnen i rättssystemet*) som beviljats medel från Brottsoffermyndigheten har vi påbörjat studier som skall leda till förbättrad förståelse i dessa sammanhang.

Forskningen visar att vittnen genomsnittligt har en tendens till överkonfidens när det gäller sannolikheten att de minns rätt, dvs. de tror att de minns bättre än vad de faktiskt gör. Detta gäller både för vuxna och barn i samband med händelseminne och har visats för vuxna i samband med vittneskonfrontationer. I samband med händelseminne har vi visat att realismen i barns konfidensbedömningar är betydligt sämre än realismen i vuxnas (Allwood, Granhag & Jonsson, under tryckning; Allwood m.fl. 2005). Vad gäller könsskillnader i metakognitiv realism är våra resultat blandade. I en studie visade flickorna något mindre överkonfidens än pojkarna och i en studie fann vi ingen tydlig skillnad.

Realismen i vittnens konfidensbedömningar har visat sig vara beroende av olika yttre omständigheter. Exempel på sådana förhållanden är sikten på brottsplatsen, om vittnet vet att han eller hon senare kommer att få vittna om händelsen (eller om en viss persons utseende) och olika typer av händelser som sker mellan den bevittnade händelsen och vittnesmålet. Allwood m.fl. (2005) visade att nivån i 12-åriga barns konfidensbedömningar påverkas av *feedback* av både instämmande slag ("en klasskamrat gav samma svar som du") och av icke instämmande slag ("en klasskamrat gav ett annat svar än du"). Här verkar (12 åriga) barn skilja sig från vuxna vars konfidensbedömningar oftast visat sig påverkas (uppåt) av positiv *feedback* men inte påverkas så mycket av negativ *feedback*.

Det är i detta sammanhang också viktigt att lägga märke till att det finns stora skillnader mellan olika människor med avseende på realismen i deras tilltro till sina minnen. Även om den genomsnittliga tendensen är att människor är överkonfidenta så finns det ändå många människor som är underkonfidenta vad gäller sina minnens korrekthet. Det finns numera, i andra sammanhang än händelseminne, en hel del resultat som visar att realism i konfidensbedömningar är en relativt stabil personegenskap (se Jonsson & Allwood 2003 för 18 åringar). Däremot fattas fortfarande kunskaper om stabiliteten i realismen över tid i enskilda barns tilltro till sina minnesutsagor om händelser och personer. Detta är en viktig aspekt i samband med utvärdering av barns vittnesmål och vi planerar i det ovan nämnda projektet att analysera denna fråga.

Uppfattningar om barns minnesprestationer

Det är också av intresse att studera vad olika inblandade yrkesgrupper och anhöriga i den forensiska processen har för föreställningar om barns minne och barns tilltro till sina minnesutsagor. En studie gjord på 2000 norskar utvalda för att vara representativa för den norska befolkningen visade att deltagarnas uppfattningar om minnesfenomen inte alltid stämde med aktuella forskningsresultat (Magnussen m.fl. 2004). T.ex. visade lekmännen, i relation till konsensusåsikten i dagens minnesforskning, en övertro på små barns förmåga att komma ihåg händelser de upplevt jämfört med vuxnas förmåga. I projektet *Barn som vittnen i rättssystemet* planerar vi att undersöka vilka föreställningar olika aktörer (inklusive barnens anhöriga) i dagens svenska rättssystem har angående olika aspekter av barns minne, inklusive realismen i barns konfidensbedömningar i olika intervjusammanhang och för olika typer av intervjufrågor. Sådana föreställningar kan bland annat tänkas påverka hur olika aktörer behandlar barnen under intervjuer och vilken vikt de fäster vid barnens minnesutsagor.

★

DEN FORSKNING JAG beskrivit visar att barns minnesprestationer kan förbättras om de olika aktörer som intervjuar eller förhör barn i rättsprocessen gör detta på ett genomtänkt och forskningsgrundat sätt. Detta visar på betydelsen av att personer som intervjuar/förhör barn får relevant utbildning (och fortbildning) som motsvarar forskningens kunskapsläge. Det är

också önskvärt att personer som arbetar med barn i rättsväsendet i högre utsträckning än i dag får tillfälle till kontinuerligt reflekterande

över sitt intervjuande och större möjligheter att diskutera och delge sina erfarenheter muntligt eller skriftligt till kollegor och forskare.

★ Referenser

Allwood, C.M., Granhag, P.A., Jonsson A.C. (under tryckning) "Child witnesses' metamemory realism", *Scandinavian Journal of Psychology*.

Allwood, C.M., Jonsson, A.C., Granhag, P.A. (2005) "The effects of source and type of feedback on child witnesses' meta-memory accuracy", *Applied Cognitive Psychology* 19:331–344.

Ceci, S.J., & Bruck, M. (1993) "Suggestibility of the child witness: A historical review and synthesis", *Psychological Bulletin* 113:403–439.

Ceci, S.J., Ross, D., Toglia, M. (1987) "Age differences in suggestibility: Psycholegal implications", *Journal of Experimental Psychology: General* 117:38–49.

Cutler, B., Penrod, S.D., Stuve, T.E. (1988) "Juror decision making in eyewitness identification cases", *Law and Human Behavior* 12:41–55.

Jonsson, A.-C., Allwood, C.M. (2003) "Stability and variability in the realism of confidence judgments over time, content domain, and gender", *Personality and Individual Differences* 34:559–574.

Koriat, A., Goldsmith, M., Schneider, W., Nakash-Dura, M. (2001) "The credibility of children's testimony: Can children control the accuracy of their memory reports?", *Journal of Experimental Child Psychology* 79:405–437.

Larsson, A.S., Granhag, P.A., Spjut, E. (2003) "Children's recall and the cognitive interview: Do the positive effects hold over time?", *Applied Cognitive Psychology* 17:203–214.

Magnussen, S., Andersson, J., m.fl. (2004) "What people believe about memory", Opublicerat manuskript, Oslo universitet (insänt till tidskrift för publiceringsbedömning).

Peterson, C., Grant, M. (2001) "Forced choice: Are forensic interviewers asking the right questions?", *Canadian Journal of Behavioural Science* 33:118–127.

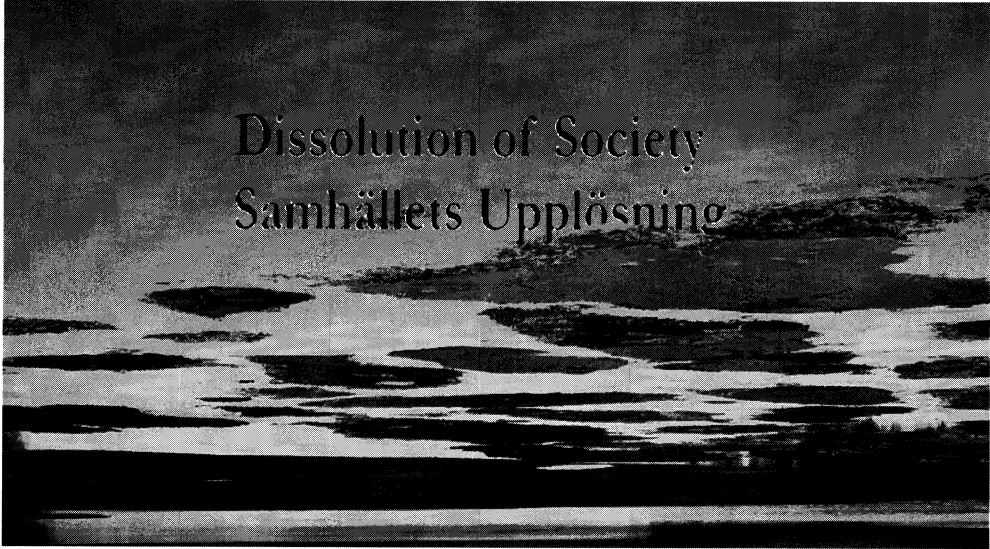
Pipe, M.-E., Lamb, M.E., Orbach, Y., Esplin, P.W. (2004) "Recent research on children's testimony about experienced and witnessed events", *Developmental Review* 24:440–468.

Pozzulo, J.D., Lindsay, R.C.L. (1998) "Identification accuracy of children versus adults: A metaanalysis", *Law and Human Behavior* 22:549–570.

Pozzulo, J.D., Lindsay, R.C.L. (1999) "Elimination lineups: An improved identification procedure for child witnesses", *Journal of Applied Psychology* 84:167–176.

23:e Nordiska sociologkongressen

Åbo, Finland
18-20 augusti 2006



Arbetsgrupper

- Arbetsmarknad och arbetsmiljö
- Barn/barndomssociologi
- Ekonomisk sociologi
- Etnicitet och migration
- Feminism, metodologi och förändring
- Festandets sociologi
- Gränslandet mellan feministisk och sociologisk/samhällsvetenskaplig teori
- Idrottsociologi
- Integrationsprocessen i Europa
- Konsumtion och livsstil
- Miljösociologi
- Nationella minoriteter
- Organisationsociologi
- Polisforskning/politissociologi
- Religionsociologi
- Sociologisk teori
- Sociologins moderna historia i Norden
- Tillit, medborgerligt engagemang och socialt kapital
- Utbildningsociologi
- Yrken och professioner



Nordic
Sociological
Association

Pohjoismainen Sosiologiliitto
Nordiska sociologförbundet

Deadline för abstracts 31 mars 2006

<http://congress.utu.fi/nsf2006>



TURUN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF TURKU



Stallkulturen som arena för flickors identitetsskapande

av Nina Nikku



Nina Nikku är fil.dr. och lektor vid Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet. Hennes forskningsinriktning är empirisk etik och för närvarande arbetar hon bland annat med projektet *Stallkultur*, som handlar om unga kvinnors identitetsskapande och normbildning i stallmiljö, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.

HÄSTAR OCH RIDNING som fritidssysselsättning är i stort sett en kvinnlig sfär. Beräkningar säger att det finns en halv miljon ryttare i landet, varav 85% är kvinnor. Många av dessa återfinns vid de cirka 540 offentligt finansierade ridskolorna runt om i landet, från Kiruna i norr till Trelleborg i söder. Ridsporten är den näst största ungdomsidrotten, det är bara fotboll som engagerar fler. 65% av Svenska Ridsportförbundets medlemmar är mellan 7 och 25 år, och till övervägande del handlar det här om flickor.

I denna artikel uppmärksammas frånvaron av forskning om flickors sport- och fritidsintressen i största allmänhet och då särskilt kring hästar och ridsport. Vidare ifrågasätts den schablonbild som ofta tillskrivs flickors hästintresse — att stallkulturen är inriktad på ett gullande och omhändertagande av hästen som en förberedelse för kvinnors vuxenliv som sägs inkludera ett omhändertagande och en anpassning till mannen. Den bilden är alltför ensidig och onyanserad och bör kontrasteras med den makt, den kontroll och den styrka som krävs när en flicka som själv väger 40 kg hanterar en häst med 600 kilo muskler. Stallkulturen ger istället plats för

båda sidorna — makt och omsorg — i det som här benämns *girlpower*.

Sport och idrott — manliga företeelser i vetenskapens värld

Fotboll är stort. Under senare år har det publicerats en rad studier av fotboll som kulturellt fenomen (t.ex. Fundberg 2003, Andersson 2002, Billing m.fl. 1999, Sund 1997). Även annan idrottsforskning har ett fokus på sporter där män dominerar. I tillbakablickande studier av idrottens framväxt till folkrörelse — ridsporten måste idag oomtvistligt räknas in här — finns en betydande fokusering på det manliga idrottandet. Fotbollsklubbar, hockeyföreningar och utvecklingen inom manlig gymnastik och friidrott har skildrats ur historiska och kulturella perspektiv (Ljunggren, 1999, och Bonde 1993). Någon liknande vetenskaplig uppmärksamhet har inte riktats mot ridning och stallkultur.

När det gäller stallkulturen och de människor som lever i den, är avsaknaden av forskning påtaglig, i synnerhet i relation till verksamhetens faktiska omfattning. Några få studentuppsatser går att finna om detta ämne i allmänna termer. En sökning i internationella databaser ger samma magra resultat. De många miljoner ridtjejer som finns runt omkring i världen, deras tillvaro, kultur och sociala signifikans, har ansetts vetenskapligt ointressant.

Denna bristande forskningsmässiga uppmärksamhet från vetenskapssamhället, vilken kan beskrivas som genusrelaterad, tillsammans med det faktum att en mycket stor del av befolkningen har ett hästintresse, ger studier inte

bara av fotbollsskillar utan även av stallflickor en samhällelig relevans.

Stallkultur

Ridning räknas som en sport och tillhör som sådan Riksidrottsförbundet (RF). Det bedrivs tävlingsverksamhet i olika grenar från klubbnivå och upp till internationell nivå där de svenska ryttarna varit mycket framgångsrika under de senaste åren. Av alla sporter som finns representerade hos RF är ridsporten en av de få eller den enda sporten där kvinnor och män tävlar mot varandra på lika villkor.

Sporten och tävlingsverksamheten är intressant i sig, men i detta sammanhang framförallt genom att den producerar förebilder för stalltjejerna. Den inspirerar tjejerna till att träna och lära sig mer, verkar som en hägrande dröm för framtiden eller som ett evenemang att vara åskådare till. Från det breda kvinnligt dominerade ungdomsintresset har rekryterats ett flertal unga kvinnliga ryttare som idag tillhör världseliten. Malin Baryard, Linda Algotsson och Helena Lundbäck är framgångsrika idoler för många ryttarflickor. De har slagit sig fram i en på elitnivå tidigare manligt dominerad sport. I dessa tävlingar handlar det om att rida fort, djärvt och tekniskt skickligt över höga hinder eller i starkt kuperad terräng. Det är en verksamhet långt ifrån att smeka, klappa och pussla.

Samtidigt är det inte bara de framgångsrika ryttarinnorna som dyrkas av sina fans. Hästarna som bär dem till segrarna är i lika hög grad föremål för en oerhörd beundran. Drömmen för de unga flickorna är att bli en framgångsrik och

duktig ryttare som Malin, Linda och Helena, men samtidigt och i minst lika hög grad att få bli hästkötare till Butterfly Flip, My Fair Lady eller Mynta. Stråvan efter makt och framgång är en sida av hästkulturen som existerar jämsides med omhändertagande, pysslandet och gullandet.

Sporten och tävlingsverksamheten är en relief till det som försiggår i stallkulturen. Att rida behöver inte vara en verksamhet som siktar mot tävling, målbilden för ridlektionerna skiljer sig från fotbollsträningarna som syftar till att spela match, mot motståndarlag eller i konstellationer inom den egna gruppen. Ridlektionens syfte kan vara utövandet av ridning enbart för nöjes skull, som motion och rekreation eller som träning för att förbättra den egna förmågan helt utan tävlingsambitioner. Det är inte heller alltid själva ridningen, utövandet av sporten, som är det huvudsakliga eller enda skälet till att söka sig till stallet. En tonåring i stallgänget tillbringar många timmar i veckan i den omedelbara närheten av hästen i stallet. Utövande av själva ridningen tar bara en mindre del av den tiden. Rider gör hon kanske bara 45 minuter i veckan. Övrig tid ägnas åt skötsel av hästen, att hjälpa till med stallarbete, att följa ridlektioner från ridhusets läktare och till att umgås med de andra stalltjejeerna. Stallkulturen har hästen i centrum som det gemensamma att samlas kring och aktiviteterna kring denna samlingspunkt är många fler än att rida. Stallkultur är kvinnlig samhörighet.

Hästvärlden utanför stallet

Hästflickskulturen sträcker sig in i samhället långt utanför den sfär som utgörs av stallgänget.

I en av de få studier som fokuserar på stalltjejeer åskådliggör Lisbeth Rostgård i tre sfärer den mångfald hästintresserade flickor som finns idag. Den yttersta sfären runt kärnan hästen består av vad Rostgård benämner som hästdrömsflickorna, de som leker med hästfigurer och fantiserar kring prinsen på den vita hingsten. Nästa cirkel rymmer flickor och aktiviteter som handlar om att rida och ägna sig åt sporten, en eller två gånger i veckan. Den innersta cirkeln består av stalltjejeerna, de som tillbringar i stort sätt var dag på ridskolan (Rostgård, 2002). På samma sätt som för Rostgård är det stalltjejeerna i den inre cirkeln som står i fokus här. Det är dock av betydelse att uppmärksamma att "hästintresset", hästvärldens påverkan ut i samhället, den uppmärksamhet de framgångsrika ryttarinnorna väcker och marknadskrafterna i anknytning till hästsporten är faktorer som påverkar en än större del av befolkningen.

Inte minst har den kommersiella marknaden upptäckt den dragningskraft hästen och hästrelaterade produkter har hos ett brett åldersspann av flickor. I affärerna finner vi exempelvis för de yngre minihästar med lång man och svans för att kamma frisyren och pryda med spännen. För 11-12 åringar publiceras en stor mängd hästböcker med ett ofta romantiserande innehåll om den unga flickan som lyckas med att antingen tämja, rädda eller vinna med den svärridna hästen som alla andra misslyckats med. För de äldre finns en mycket omfattande marknad av modeinriktade stallkläder och accessoarer. Rostgård beskriver hästflickskulturen som både bred och komplex, bestående av den del där fritidsaktiviteten och samvaron med hästen blandas med det "medie-

och drömmestof, der henvender sig specielt til hesteinteresserede piger.” Samtidigt kan inte stallkulturen reduceras till en passiv återspejling av kommersiella intressen. Varför skulle så många flickors fritidsintresse trivialiseras till en personlig illusion?

Det är rimligt att förutsätta att stallkulturen skall tas allvarigare än så, och uppfattas som ett kulturvetenskapligt och könsskapande studieområde som tål jämförelse med andra större samtida kulturyttringar. Kulturbegreppet utgår här från dess funktion som menings- och identitetsskapande. Kulturer står för något basalt så till vida att människan söker mening i sin tillvaro och en egen identitet i förhållande till andra genom sin kulturella anknytning.

Könsidentitet och normbildning

Stallkulturen är i samtiden en kvinnlig kultur. För femtio år sedan var kvinnorna i stallet och i sadeln än färre än vad pojkarna är på ridskolan idag. Detta omvända förhållande utgör i sig en faktor av intresse att studera. I stallkulturen finns med andra ord en stark tradition av de tidigare manliga normerna som dominerar framförallt utövandet av sporten. I kringaktiviteterna, med hästen som den sammanhållande faktorn, har utvecklats en ny, kvinnligt baserad kultur. Dessa normsystem förhåller sig till varandra och existerar inom samma sfär för att sammansmälta och bilda en syntes med sina för den moderna stallkulturen specifika uppsättning normer.

En studie som jag nu bedriver utgår ifrån att de unga kvinnorna i den kvinnligt dominerade stallkulturen möter och tillägnar sig ett för den

specifika miljön karaktäristiskt normsystem. Detta normsystem är delvis baserat på de traditionellt manliga som förhärskat under lång tid, men stallmiljön i vid bemärkelse har även genomgått en radikal förändring genom den omvandling till en kvinnodominerad miljö som skett. Här skapar och upprätthåller de unga flickorna en identitet som hästflickor. Denna innehåller ett komplext system av makt och omsorg, fysisk ansträngning och varm gemenskap samt smutsig miljö och moderiktig klädsel.

Ridning har tidigare, i en manligt dominerad stallkultur, framställts som fysiskt krävande, fartfyllt och farligt. Flickors ridning var förbundet med emancipation, normöverskridelse och utveckling av kvinnors livsmöjligheter. Men i och med flickornas stora intresse har utövandet kommit att omdefinieras. Den kulturella definitionen har förändrats (Rostgård, 2002). Inte minst kan uttryck för detta ses i leksaksaffärernas hyllor där leksakerna med häst- och stallanknytning återfinns i det rosa skimret på flickavdelningen. Ingen kan förknippa lek med den pastellfärgade ponnyn ”Little Bubbles” med uppror, styrka och kaxighet. Verklighetens Little Bubbles kräver dock en fast hand för att inte hårdhänt placera sin ryttare i manegens sågspån. Detta vet varenda stalltjej men uppenbarligen inte de kommersiella krafternas företrädare.

Bilden av stallmiljön med flickor som kammar hästarnas långa mjuka manar och smeker den mjuka mulen på ponnyn måste sättas i relation till vad stalltjejerna faktiskt gör i stallet. Nämligen att det är en fysiskt ansträngande och smutsig miljö. Innan hästarna borstas bär man tunga höbalar för utfordring, mockar stallgödsel med

grep, kör fullastade skottkärror till gödselhögen. Innan man flyger över de färggranna hindren på favorithästen så ska manegen krattas och de tunga hinderstöden och bommarna bäras fram. Förutom fysisk styrka kräver hästhantering och ridning mycket träning, precision och kroppskontroll. Stallvärlden har även den som andra områden sina modekläder och accessoarer men miljön innebär att ridbyxorna ofrånkomligen snart är nedsmutsade, håret innehåller spår av hö och halm, naglarna brutna och smutsiga och att doften som sprids från stalltjejerna inte är rosenskimrande parfym.

Trots ovanstående vardagliga bilder av tillvaron i hästmiljön så envisas framställningen av flickorna i stallet att präglas av vita ridbyxor, svepande manar och mjuka mular. Fotbollsspelarna å andra sidan är vanligen svettiga, med håret i oordning, nedhasade strumpor och fotbollsdräkten full med lera från planen. Se där hur könsidentitet formuleras i senmoderniteten. Inte kan man tänka sig en smutsig stalltjej i tvättmedelsreklamen?

Pojkarna fortsätter ofta sitt fotbollsliv som vuxna eller i varje fall är det den bild som reproduceras. Konkret kan det innebära spel i korplaget, träning av nya generationer eller en passivare och antagligen dominerande form i TV soffan. Även om många byter fritidsintressen under de senare tonåren så är det ovanligt att Ronny som spelat fotboll i juniorlaget i tre år får höra att han säkert slutar med sin fotboll när han träffar en flickvän. Åsa däremot, får många gånger höra att hon kommer att sluta hänga i stallet när hon börjar intressera sig för killar istället.

Bilden av att flickor förväntas sluta med sitt fritidsintresse när de möter en pojkvän återförs i

många sammanhang. I följande exempel från en flickbok presenteras förklaringen till att huvudpersonerna i boken skulle skilja sig från mängden med att de två varit hästar i ett tidigare liv!

Men när det gäller flickor så förväntas de släppa allt när de får syn på drömprinsen!

”Det finns faktiskt killar som rider”, sa jag.

”Ja visst. Och gubvare mig för att råka ut för en sån. Då får man antagligen sluta tävla själv och får nöja sig med att bli skötare åt hans hästar!”

”Jag kan inte föreställa mig den pojke som skulle få mig att sluta rida.”

”Just det”, sa Ebba. ”Du och jag är den sorten. Men varför? Tänk om det beror på att vi faktiskt har levat som hästar nån gång?”
(Böckman, 1995)

Stalltjejer blir inte kvinnor i stallet, i varje fall inte den form av kvinna som åsyftas i ett vuxet vardagsspråk eller i reklamens värld. Stallkvinnan har smuts under de sönderbrutna naglarna, blåmärken på tårna och halm i håret. Däremot kan man söka efter kvinnlighet i en annan betydelse. Självständighet, ansvarskännande och makt kombinerad med en vidsträckt omsorg kan vara uttryck för en ung generations strävan efter sin kvinnlighet.

Girlpower

I motsats till vad som är fallet med fotboll psykologiseras ofta unga kvinnors förhållande till hästar. Inte sällan förklaras de unga flickornas förtjusning i hästen med att man får utlopp för behov av omhändertagande och känslomässigt utlevande. Det är givetvis en sida av relationen,

men den innehåller även stora inslag av makt och påverkan. Var kan en 12-13 årig flicka känna motsvarande övertag som när hon säkert manövrerar en massiv häst. I förhållande till fotbollens 300 gram är 600 kg ett slående styrkeförhållande och står inte i relation till rådande könsschabloner.

Vad som är utmärkande för den organiserade stallmiljön är stor noggrannhet, ordning, ansvar och planeringsförmåga. Centralt är upplevelsen av kontroll. Det finns med nödvändighet ett markerat säkerhets- och ansvarstänkande. Disciplin och respekt är centrala begrepp. Koren och Traen visar i en norsk studie av flickor i stallmiljö att ridningen ger erfarenhet av att behärska och hantera kritiska och potentiellt farliga situationer. Denna bemästringserfarenhet leder till ett ökat självförtroende eftersom det handlar om att erfarä känslan av kontroll samtidigt som närheten till och ansvaret för hästen kräver förmåga till inlevelse och ansvarskänsla. I förlängningen utvecklar

flickorna kapaciteter för att medverka i och av att påverka den sociala omgivningen. Flickorna utvecklar sina egna möjligheter snarare än begränsningar knutna till att vara kvinnor (Koren, Traen, 2003). Detta skiljer sig markant från den kommersiellt framställda bilden av hästflickan och hennes fritidsintresse.

Genom att lyfta fram det som kan innefattas i begreppet *girlpower*, det vill säga motbilden av ett ensidigt gullande med hästarna, påvisas en betydligt bredare och mer mångfacetterad bild av stallkulturen. Här handlar det inte om ett flyktigt och övergående omsorgsbehov, en uppövning av och inläring i en traditionell kvinnlig roll utan potentiellt om en helt annan kvinnlighet. Stalltjejen har på ett fullständigt unikt sätt möjligheten att utveckla *girlpower* i praktiken.

Kan den rådande fotbollskulturen, som redan på juniornivå sätter en heder i att vara ”gubbig,” erbjuda det?

★ Referenser

- Andersson, T. (2002) *Kung Fotboll. Den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Billing, P., Franzén, M., Peterson, T. (1999) *Vem vinner i längden? Hammarby IF, Malmö FF och svensk fotboll*. Lund: Arkiv Förlag.
- Bonde, H. (1993) *Sport — en moderne kult*. Köpenhamn: Hovedland.
- Böckman, H. (1995) *Sandras ponny*. Stockholm: Eriksson & Lindgren.
- Fundberg, J. (2003) *Kom igen, gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Koren, E., Traen, B. Jenter og hest. Stallen som arena for sosialisering og mestring. *Tidsskrift for ungdomsforskning*. 2003, 3 (2):3-26.
- Ljunggren, J. (1999) *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Rostgård, L. (2002) Mestring og melodrama — piger og heste, i Sörensen, A. C. (red) *Pir, pink og power — om aktuel pigekultur*. Köpenhamn: Gads Forlag.
- Sund, B. *Fotbollens maktfält*. Svenska Fotbollsförbundet AB. 1997.
- Svenska Ridsportförbundets hemsida: www.ridsport.se

Sekulariseringens slut?

av Magnus Hagevi

I EN DEBATTARTIKEL i Svenska Dagbladet ondgjorde sig det socialdemokratiska statsrådet Morgan Johansson (2005) över religionens återkomst i politiken. Han önskade att forskarna skulle ta sig an denna problematik för att återberda religionen tillbaka till den privata sfären i samhället. Står vetenskap och forskare i frontlinjen för att mota tillbaka religionen?

Religion och vetenskap

Religionens återkomst är ett samhällsfenomen med bred förankring. I TV, radio och dagstidningar har religion kommit i fokus, problematiserats och ifrågasatts. Att orten Knutby numera förknippas med religiös extremism, att pingstpastorn Åke Green står inför rätta för hets mot homosexuella, kyrkornas politiska utspel om amnesti för flyktingar och dagstidningars sidor för livsåskådning är alla exempel på religionens återkomst i samhället. Det ökade religiösa intresset har även snabbt fångats upp av den trendkänsliga populärlitteraturen. Huvudkaraktär i den bästsäljande författaren Dan Browns *Da Vinci-koden* (2005)

Magnus Hagevi är fil.dr. i statsvetenskap och lektor vid Institutionen för samhällsvetenskap, Växjö universitet. Han är redaktör för antologin *Religion och politik* som publicerades år 2005 (Liber).

och *Änglar och demoner* (2005) är professor i något så udda som religiösa symboler. Men, är forskarna i verkligheten lika angelägna om att krypa ur föreställningen om en alltjämt pågående sekularisering?

Avsikten med denna artikel är att diskutera förhållandet mellan religion och vetenskap, men också att separat studera natur- respektive samhällsvetenskapens relation till religion. Först behandlas naturvetenskap, sedan samhällsvetenskap.

Naturvetenskap

I *Änglar och demoner* betonar författaren Dan Brown spänningen mellan religion och naturvetenskap. Måhända beskrivs detta förhållande både överdrivet och onyanserat (det är nästan lika populärt att kritisera Brown som att läsa honom), men det konfliktfyllda förhållandet mellan religion och vetenskap har sin aktualitet i forskarvärlden. Vetenskapsfilosofen Mario Bunge menar till exempel i *Treatise on Basic Philosophy* (1983) att det är omöjligt att förena två tankesystem så olika som religion och vetenskap. Albert Einstein och de vetenskapsmän som trots allt stått för en sådan förening har enligt Bunge förstått någondera av sin filosofi genom att arbeta fram en slags kompromiss. Det faktum att framstående vetenskapsmän bejaktar både religion och vetenskap säger, enligt Bunge, i sak ingenting om huruvida religion och naturvetenskap är två förenliga kunskapsystem.

I sina romaner tycks Brown mena — liksom statsrådet Johansson — att inte bara naturvetenskapen som tankesystem utan också

naturvetarna som personer står i ett speciellt motsatsförhållande till religion. Ett sådant påstående är ännu mindre självklart än det Bunge gör om naturvetenskapen. Inte bara Einstein utan även andra forskare i olika discipliner inom vetenskapen har uttryckt religiösa tankegångar. Ett exempel är upphovsmannen till idén om en ”big bang”. Den lanserades av den belgiska fysikern och tillika katolska prästen George LeMaitre år 1927. Han kritiserade den tidens tankar på ett icke-expanderande universum som var statiskt.

LeMaitre var naturligtvis nöjd med att hans teori om en ”ur-atom” överensstämde med hans religiösa övertygelse om ett skapat universum. Men hans fysiska idéer byggde helt på Einsteins relativitetsteori. LeMaitre var noga att skilja mellan sin tro och vetenskap. När påven Pius XII ville utnämna teorin till ett gudsbevis tillrättavisade LeMaitre honom. Han menade att en vetenskaplig teori alltid är relativ och gäller bara så länge den inte motbevisas. Att hänga upp kristen teologi på vetenskapliga belägg ansåg LeMaitre inte bara vara direkt fel, utan även riskfullt. Vad skulle det i så fall innebära om teorin om en ”big bang” blev överbevisad?

Problemet med tro kontra vetande fokuserar att de båda kontrahenterna ibland vill uttala sig om samma sak. Det klassiska exemplet är bibelberättelsen om att jorden och dess invånare — ja, hela universum — skapades på sex dagar, medan naturvetenskapen håller sig till evolutionen och ett mycket längre händelseförlopp. Om någon av dem har rätt, så måste den andra ha fel. Både präster och vetenskapsmän söker på sitt sätt efter sanningen. Men om vi skall tro

fysikern och vetenskapsfilosofen Karl Popper finns det en viktig skillnad mellan religion och vetenskap, eller metafysik och vetenskap som Popper ofta säger.

Vetenskapsfilosofi

Popper presenterar sin kritiska rationalism bland annat i *Conjectures and Refutations* (1963) och *Objective Knowledge* (1972). Enligt honom konstruerar vetenskapen — såväl natur- som samhällsvetenskap — hypoteser som går att testa empiriskt i verkligheten, medan när metafysik — där religion ingår — påstår något är det inte alltid möjligt att testa om det verkligen är så. För vetenskapliga hypoteser finns alltid risken att de visar sig felaktiga. En vetenskaplig hypotes har alltid två möjliga utfall: ett som visar att hypotesen är riktig, ett annat utfall som visar att hypotesen var fel. Så är det inte alltid med religion: de yttersta postulaten går inte att testa. Vi kan till exempel inte lägga fram en vetenskaplig hypotes om Guds existens. När religion och vetenskap uttalar sig om samma sak går ofta den religiösa ståndpunkten inte att pröva vetenskapligt.

Men här finns även en annan skillnad mellan tro och vetande. Enligt Popper finns det en sanning som forskare söker efter med vetenskapliga medel. Men en vetenskapsman kan aldrig vara säker på om man funnit sanningen. Det kan alltid komma nya data eller en annan teori som visar att det man tidigare trodde inte visade sig hålla. Vetenskaplig kunskap är därför alltid provisorisk. Religion brukar däremot inte ha samma ödmjukhet, utan levererar istället

den yttersta sanningen.

Medan vetenskapen söker efter sanningen, men inte är säker på att ha funnit den, anser religionen att den har sanningen. Detta kan tyckas vara ytterligare en motsättning mellan tro och vetande, men istället bidrar Poppers resonemang med en lösning på problemet. En religiös forskare som kommer fram till en vetenskaplig lösning som skiljer sig från den egna trosuppfattningen kan tänka att det här löser sig så småningom. Antingen kommer det fram nya data eller en ny teori som löser skillnaderna, eller så kan den nya vetenskapliga kunskapen hjälpa oss att förstå det religiösa budskapet bättre.

Återigen kan Bibelns skapelseberättelse tjäna som ett exempel. För det första kan en ny teori minska skillnaden mellan vetenskap och religion. Enligt Bibeln finns det en startpunkt för universum: i Första Mosebok står det om att det var "öde och tomt" och att jorden skapades. Den vetenskapliga teorin om "Big bang" stödjer som ovan nämnt detta. Detta är ett exempel på när vetenskapen närmat sig den religiösa ståndpunkten. Religionen kan således inspirera forskaren till upptäckter. Men sådana upptäckter kan inte förklaras med religion, utan bara med hjälp av vetenskapliga metoder.

Det är i detta ljus som vi kan förstå replikväxlingen mellan Albert Einstein och Niels Bohr. "Gud spelar inte tärning", sa Einstein och menade — till skillnad från Bohr — att allting hade en orsak och den yttersta orsaken var Gud. Bohr — som accepterade slumpmässiga samband i fysiken — replikerade: "Sluta upp och tala om för Gud vad han skall göra".

För det andra kan vetenskap revidera religiösa

tolkningar. I bibelberättelserna står det även att jorden skapades på sex dagar. I skenet av de senaste hundra årens forskningsresultat ter sig en sådan historia inte trovärdig. En troende kan därför resonera att budskapet i Bibeln inte handlar om att universum skapades på sex dagar, utan att det skapades av Gud. De sex dagarna kan istället ses som poesi, ett sätt att betona vikten av balans mellan arbete och vila, eller att någon en gång i tiden fick en uppenbarelse av hur jorden skapades och att uppenbarelsen höll på i sex dagar.

I diskussionen mellan forskare som Einstein och Bohr är det viktigt att notera att båda drog slutledningar strikt inom de vedertagna vetenskapliga metoderna. Ingen av dem drog in Gud i sin vetenskapliga argumentation, även om i alla fall Einstein lät sig inspireras av religionen. De kunde förstå och hålla med i kritiken av såväl sina egna som varandras teorier. Att forskare använder vedertagna vetenskapliga metoder innebär att de kan kommunicera med varandra, trots olika övertygelser. De kan därför bedöma andra forskares resultat utanför den egna personliga erfarenheten. Detta är en stor styrka med vetenskap.

Samhällsvetenskap

Det går att skriva en hel del om vetenskap och religion, speciellt angående naturvetenskap. Men mycket tyder istället på att det bland samhällsvetare kan finnas ett speciellt motstånd till att acceptera religion. Det finns en omfattande samhällsvetenskaplig tradition av att studera trosuppfattningar och hur de

uppkommer. När människors trosuppfattning studeras är förklaringarna aldrig övernaturliga. Inom samhällsvetenskapen kan inte en religion förklaras med en religiös uppenbarelse. Att avvika från det inomvärldsliga skulle strida mot de vetenskapliga grundantaganden som såväl samhällsvetare som naturvetare arbetar efter.

Det är bland samhällsvetare som teorierna om det moderna samhällets utveckling och den därmed ständigt ökande och irreversibla sekulariseringen har kommit fram och vuxit sig stark. Det är inte orimligt att många samhällsvetare inte bara antar att sekulariseringen tilltar utan även vill och hoppas att så är fallet (vilket framgår i Daniel Pals översikt *Seven Theories of Religion*, 1996). Det är i så fall ett exempel på att sekulär övertygelse inspirerar forskningen, eller i värsta fall ett exempel på att sekulär övertygelse får styra forskningsresultaten. Det sistnämnda vore ett olyckligt fall av att metafysik betraktas som vetenskap.

Religionens återkomst och frågan om sekulariseringens slut har fått mycket liten uppmärksamhet inom samhällsvetenskapen. De studier som presenteras missar vanligen det fundamentala att sekularisering är en process som sker över tid. Istället genomförs missvisande nog tvärsnittstudier (senaste exemplet är *Sacred and Secular* (2005) av Pippa Norris och Ronald Inglehart). Inom akademien verkar det som om strukturellt cementerade idéer gjort att när den teoretiska kartan inte stämmer med verkligheten gör det ingenting. Istället dominerar alltjämt teorier som förknippar såväl det moderna som det postmoderna samhället med sekularisering: religionens betydelse minskar för allt fler männi-

skor inom allt fler samhällsområden. Men inom det samhällsvetenskapliga paradigmet hopar sig anomalierna.

Sekularisering

I ett försök att relatera utvecklingen i samhället till samhällsvetenskapen har jag samlat en forskargrupp vars gemensamma studier presenteras i boken *Religion och politik* (2005). Det är egentligen inte några märkvärdiga upptäckter som görs, snarare är det slutsatsen som är svår att smälta för många i forskarvärlden: sekulariseringen kan gå mot sitt slut. För det första tycks sekulariseringen i huvudsak vara ett europeiskt fenomen. I resten av världen — i både industriländer och u-länder — frodas såväl religion som sambandet mellan religion och politik. För det andra är det möjligt att vi även i Europa kan skönja sekulariseringens slut.

Vad menas med att sekularisering i huvudsak är ett europeiskt fenomen? Statsvetaren Jeff Haynes hävdar i *Religion in Global Politics* (1998) att religion är centralt i utomeuropeiska länders politik och att religionens politiska betydelse snarare ökar än minskar. Hans slutsats bekräftas i boken *Religion och politik*. Där framkommer att religion motiverar terroristgrupper till våldshandlingar. Terrororganisationer är inte isolerade företeelser som saknar stöd hos befolkningen. Det i västvärlden terrorstämplade Hamas har till exempel opinionismässiga framgångar i Palestina på bekostnad av Fatah, den avlidne Arafats parti. I andra länder än Palestina vinner betydligt fredligare islamistiska partier också terräng. Dessutom ökar antalet islamiska

länder där staten bestämt att den islamiska lagen sharia skall vara allmän lag.

Religion är också kopplat till politik i moderna västländer utanför Europa. Det framgår med stor tydlighet efter de senaste presidentvalen i USA. Religionens betydelse i USA kretsar till stor del kring kristna högern. Deras mobilisering av vita konservativa protestanter innebär att religion är viktigt på alla nivåer i amerikansk politik. Till exempel har president Bush själv, och ledare för kristna högern, presenterat idéer om Irakkriget som liknar heligt krig.

Mycket av politiken utanför Europa är svår att förstå i det sekulariserade svenska samhället. Sverige är ett av världens mest sekulariserade länder. Sedan andra världskriget har andelen svenskar som någorlunda regelbundet besöker gudstjänster mer än halverats. När svenska staten utreder för religionen centrala frågor som liv och död finns bara fragment av kristet tänkande representerat. När kristdemokratiska partier i Sverige och i Europa skall vinna röster måste de i allt större utsträckning välja bort sin ursprungliga religiöst präglade politik till förmån för vad som kan locka relativt sekulära, konservativa väljare.

Sakralisering

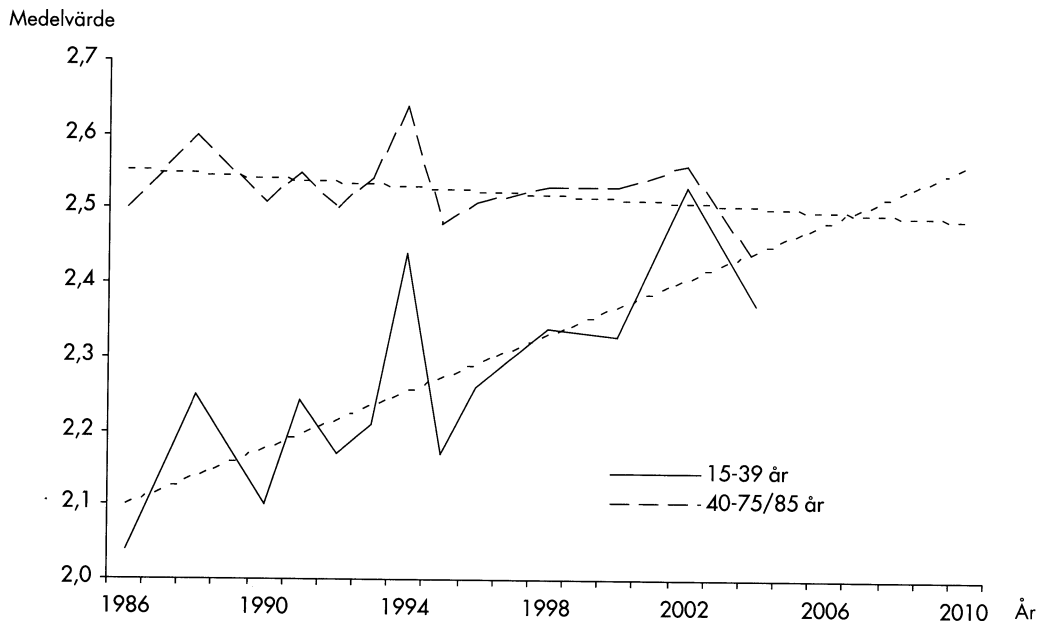
Men är det möjligt att även den europeiska sekulariseringen går mot sitt slut? Det finns tecken på motsatsen till sekularisering till och med i det starkt avkristnade Sverige, men dessa är ofta sporadiska och spridda iakttagelser utan någon starkare förankring i samhällsvetenskapliga metoder. Systematiska studier som visar på ett

ökat religiöst intresse över tid är däremot sällsynta. Men genom att analysera systematiskt genomförda frågeundersökningar av representativa urval av den svenska befolkningen är det möjligt att notera en religiös förändring i det postmoderna Sverige som är raka motsatsen till sekularisering; en *sakralisering*.

Sedan år 1986 har SOM-institutet vid Göteborgs universitet minst vartannat år frågat ett representativt urval av den svenska befolkningen *Hur viktigt tycker Du att följande saker är för Dig?* Svarepersonerna har bland annat kunnat ta ställning till hur viktig *frälsning* är genom att placera sig på en femgradig skala från *inte alls*

Hur viktigt är frälsning för Dig?

En femgradig skala från "inte alls viktigt" (1) till "mycket viktigt" (5) år 1986–2004 (medelvärde)



Kommentar: Frågan löd: *Hur viktigt tycker Du att följande saker är för Dig?* varefter bland annat *Frälsning* nämndes. Svarsmöjligheterna var *Mycket viktigt* (kod=5), *Ganska viktigt* (kod=4), *Varken viktigt eller oviktigt* (kod=3), *Inte särskilt viktigt* (kod=2) och *Inte alls viktigt* (kod=1). Mellan år 1986–1991 var den övre åldersgränsen i SOM-undersökningarna 75 år, mellan år 1992–1999 var den övre åldersgränsen 80 år och från och med år 2000 var den övre åldersgränsen 85 år. De raka linjerna är tendenslinjer som markerar den genomsnittliga utvecklingen över tid.

viktigt (1) till *mycket viktigt* (5).

Jag har delat upp de svarande i två åldersgrupper. En yngre grupp som är mellan 15–39 år gamla, en äldre grupp som är 40 år och äldre. Därefter har jag beräknat medelvärdet på hur viktigt respektive åldersgrupp ansåg att frälsning var åren 1986–2004. Resultatet — som bygger på svar från 19.710 personer — presenteras i diagrammet ”Hur viktig är frälsning för dig?” (se Sören Holmbergs och Lennart Weibulls *Lyckan kommer, lyckan går*, 2005, för uppgifter om SOM-undersökningarnas utformning och genomförande,).

Det framgår att den äldre gruppen tenderar att tycka att frälsning är viktigare än den yngre gruppen, vilket vid första anblicken tycks stödja tanken om en pågående sekularisering. Men analysen visar även ett överraskande resultat. Från år 1986 och framåt tenderar vikten av frälsning att öka i den yngre gruppen. I den äldre gruppen uppges frälsning vara ungefär lika viktigt under hela den undersökta perioden. Ökningen i den yngre gruppen har varit så stor att det vid de senaste undersökningstillfällena år 2002 och 2004 inte fanns någon statistisk signifikant skillnad mellan åldersgrupperna. Oavsett åldersgrupp uppfattades frälsning som ungefär lika viktig.

Hur skall resultaten tolkas? Vad de svarande exakt menar med frälsning är inte klart. Det finns sannolikt stora skillnader mellan en del svarspersoners uppfattning om frälsning jämfört med till exempel en pingstpastors. Det är ändå rimligt att betrakta den ökande betydelse som människor under 40 år sätter på frälsning i ett brett perspektiv. Det ökande intresset rör i så

fall inte bara begreppet frälsning, utan istället religiösa värden och religion överhuvudtaget. Människor under 40 år har blivit allt mer intresserade av religion.

Kurvorna om vikten av frälsning är ojämna, framförallt för den yngre gruppen. Det beror till stor del på att människor reagerar med ökat religiöst intresse vid stora och tragiska olyckor. Tydligast utslag ger färjan Estonias förlisning år 1994 och terrorattacken den 11:e september med efterföljande krigslarm. Det är rimligt att översvämningskatastroferna i Sydostasien också påverkar det religiösa intresset.

Varför?

Varför har den en gång självklara tanken om en fortgående sekularisering fått problem även i den europeiska kontexten? Något klart och enhetligt svar på denna fråga finns inte. En del religionssociologer med Rodney Stark i spetsen menar att sekulariseringen alltid överdrivits, måhända på grund av normativa orsaker — forskarna har själva förordat det sekulära samhället. Istället för en sekularisering eller sakralisering menar dessa sekulariseringskritiker att människan alltid har ett religiöst behov, men att utbudet som tillfredsställer detta behov förändras. Det är denna förändring som missförstås och kallats för sekularisering.

Under antagandet att den religiösa efterfrågan i huvudsak är konstant är det även möjligt att värdet av religiösa värden ökar när utbudet av religion minskar. Detta skulle till exempel förklara att frälsning uppfattas som allt viktigare i de generationer som vuxit upp i det sekulari-

serade svenska samhället (för en mer utförlig argumentation, se Magnus Hagevis *Religiositet i Generation X* som publicerades i *Spår i framtiden*, 2002).

Bland annat den ovan nämnde Jeff Haynes menar i Zygmunt Baumans efterföljd att samhällets modernisering kommit in i ett postmodernt skede där människor upplever en avsaknad av all form av sanning, struktur, mening, innehåll, tillhörighet och mål. Det postmoderna samhället leder istället ofta till konsumtion där individen ständigt jagar höjdpunkter att fylla livet med, medan existentiella frågor om till exempel livets mening eller döden förblir obesvarade. Det postmoderna samhällets totala subjektivitet innebär till exempel svårigheter att sträva efter rättvisa, då det är ovisst vad som skall ses som rättvist. Alla försök att precisera vad som är rättvisa kan bestridas som subjektiva och flyktiga antaganden. I brist på en sådan normativ struktur — i detta tomrum — återkommer religionen. Människan antas i och med religionen ha möjlighet att välja bort kaos till förmån för kosmos. Individen får därmed en identitet som ger livet innehåll samt en människa mening och tillhörighet.

Vad har då denna religiösa förändring med politik att göra? Det vet vi ännu inte. Men det inträffar sällan en religiös förändring som inte påverkar andra samhällssektorer, framförallt politik och det tycks redan gjort vissa ministrar i regeringen oroad. Det ökande religiösa

intresset uppmärksammar en rad samhällsvetenskapliga frågeställningar. Vad beror det ökade religiösa intresset på? Hur djup och omfattande är sakraliseringen? Sker sakralisering på andra håll i Europa?

Den kanske viktigaste frågan är om Europa kan kvarstå som en ensam bastion för sekularisering eller om vi står inför en sakralisering i Europa? Det får framtiden utvisa. Vad vi kan anta är att en religiös förändring ofta också innebär en politisk förändring.

Att religion har en plats i det moderna samhället är tydligt. Men det är lika tydligt att de nya forskningsrönen om religionens roll i samhället lämnar flera obesvarade frågor som påkallar fortsatt forskning. En sådan forskning måste i större utsträckning vara teoriprovande, inte teorianvändande. Med det menas att en allt större del av den samhällsvetenskapliga forskningen om religion måste testa om sekularisering faktiskt äger rum, inte bara utgå från ett antagande om att sekulariseringen är självklar.

Men mer akut är att religionens roll ställer krav på samhällsorienterad undervisning. Undervisningen kan knappast utgå från att samhällets modernisering leder till sekularisering. Sådana antaganden bör behandlas på ett mer kritiskt sätt än vad som är fallet i dagens undervisning i grund-, gymnasie- och högskola. Att bedriva samhällsvetenskaplig utbildning utan att beakta religion är en allvarlig och alldeles för vanlig brist i dagens undervisning.

Moskvaprocesserna och det svenska kommunistpartiet

av Åke Nagrelius

ITRE OFFENTLIGA RÄTTEGÅNGAR i Moskva under åren 1936–1938 åtalades ett antal ledande medlemmar av det sovjetiska kommunistpartiet för konspirationer mot den egna regimen. Flertalet av de anklagade dömdes till döden och avrättades omgående. Processerna väckte stor uppmärksamhet i utlandet, där man dels ställde sig undrande till de märkliga anklagelserna, dels reagerade mot dödsdomarna. Det svenska kommunistpartiet försvarade emellertid energiskt processerna. I samband med avstaliniseringen på 1950-talet tog man sedan avstånd från sitt handlande. Någon verklig uppgörelse med det förflutna blev det dock aldrig fråga om. Hellre talade man om annat när det gällde partiets historia under 1930-talets senare del, såsom folkfrontspolitiken och engagemanget till försvar av demokratin i Spanien.

Inte ens i vitboken *Lik i garderoben? En rapport om SKP/VPKs internationella förbindelser*, som partiet tog fram på 1990-talet, tas agerandet i samband med processerna upp annat än som en bisats i ett avsnitt av Lars Arne Norborg om *Den partiinterna debatten*. Norborg skriver:

Åke Nagrelius är fil. mag. i historia och Senior Advisor för International Affairs vid Stockholms universitet.

Folkfrontspolitiken svarade av allt att döma mot de svenska arbetarväljarnas önskemål och belönades därefter vid valen. Den gjorde det möjligt för SKP att bli accepterat som samarbetspartner i solidaritetsrörelsen för Spanien och i andra antifascistiska aktioner och därigenom bryta sin politiska isolering. Detta lyckades trots de för de flesta iakttagare uppenbara beroendet av SUKP, som bland annat tog sig uttryck i försvaret av dödsdomarna mot Stalins politiska rivaler och deras anhängare. (Norborg 1996 s 21).

Inom den akademiska forskningen finns flera arbeten som berör det svenska kommunistpartiets historia under 1930-talet: Sven Rydenfelts avhandling *Kommunismen i Sverige* (1954) innehåller en detaljerad analys av valresultaten för perioden 1917–1952. Jan Bolins avhandling *Parti av ny typ? Skapandet av ett svenskt kommunistiskt parti 1917–1933* (2004) beskriver partiets utveckling från ett vänstersocialistiskt parti 1917 till 1930-talets kommunistiska parti. Perioden för processerna är utförligast beskriven i Berndt Kennerströms avhandling *Mellan två internationaler. Socialistiska Partiet 1929–1937* (1974), dock utifrån det konkurrerande Socialistiska Partiets perspektiv.

En översikt över hur debatten om processerna fördes i Sverige, Norge och Danmark ges av Aleksandr Kan i *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen* (1991). Kans skildring av diskussionen i Sverige ger emellertid mest besked om hur de som stod utanför det kommunistiska partiet såg på processerna. Lars Björnin har i två rapporter belyst relationen mellan det svenska partiet och Moskva: *För svensk arbetarklass eller sovjetisk utrikespolitik?: den kommunistiska rörelsen i Sverige och förbindelserna med Moskva*

1920–1970 (1997) och i *Russisk guld i svensk kommunisme* (2001).

I den här artikeln går jag igenom hur nyheterna om processerna förmedlades i pressen i Sverige och hur det svenska partiet agerade. Hur argumenterade man? Fanns det någon intern diskussion och några avvikande röster? Hur var det för övrigt med den politiska effekten av processerna? Stämmer Norborgs inledningsvis citerade påstående om att partiet lyckades bryta sin isolering trots stödet för processerna?

Undersökningen baseras främst på en genomgång av dagstidningarna *Ny Dag*, *Folkets Dagblad* och *Social-Demokraten* samt tidskrifterna *Kommunistisk Tidskrift*, *Clarté* och *Tiden*. Vad gäller dagstidningarna har jag begränsat genomgången till de tidpunkter då frågan om processerna var som mest aktuella, nämligen tiden för upptakten till processerna i december 1934 samt tiden i anslutning till de tre processerna, augusti 1936, januari 1937 och mars 1938. I anslutning till den förstnämnda processen har jag också gått igenom vad som skrevs i *Norrskensflamman*. Jag har vidare gått igenom partiets arkiv vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm samt visst arkivmaterial på mikrofilm från Kominterns arkiv i Moskva, som ställts till mitt förfogande av Lars Björnin vid Södertörns högskola.

Den kommunistiska rörelsen på 1930-talet

Det svenska kommunistpartiets fullständiga namn var *Sveriges Kommunistiska parti, Sektion av Kommunistiska internationalen*. (I partinam-

net stavades Sverige vid denna tid utan "i".) *Partikongressen* var partiets högsta instans. Mellan dess sammanträden kunde *partikonferensen* inkallas, när *centralkommittén* fann det nödvändigt. Centralkommittén valde inom sig en *politbyrå* och de ledamöter som bodde i stockholmsområdet bildade ett *arbetsutskott*, som skötte partiets löpande verksamhet. Partikongresser hölls i april 1936 och i april 1939. Någon partikonferens fann centralkommittén ingen anledning att inkalla under perioden för processerna.

Partiets arbets sätt följde de principer som Lenin hade satt upp, sammanfattade i begreppet *den demokratiska centralismen*. Den demokratiska centralismen gav alla medlemmar rätt att fritt uttrycka sina åsikter i en fråga, innan beslut fattats i frågan. Efter beslutet var alla skyldiga att arbeta för detta beslut oavsett tidigare uppfattning. Lägre organ var skyldiga att följa högre organs beslut. De nationella kommunistpartierna var därmed skyldiga att följa Kominterns beslut.

Generalsekreterare för Komintern var bulgaren *Georgij Dimitrov*. Kontakterna med olika länder utövades via en exekutivkommitté, EKKI, där en ledamot, tysken *Wilhelm Florin*, hade ansvar för kontakterna med de skandinaviska sektionerna. Komintern stod i sin tur i praktiken under den ryska partiledningens kontroll. Lars Björlin sammanfattar:

SKP blev, som andra sektioner, ett lojalt instrument i Moskväs hand.
(Björlin 1997 s 213)

Det kommunistiska partiet var enligt den kommunistiska ideologin arbetarklassens förtrupp i kampen för det socialistiska samhället. Partiet förutsattes bättre än den enskilde parti-

medlemmen veta vad som var den rätta vägen för arbetarklassen. Den enskilde medlemmen skulle därför vara lojal mot partiet. I anvisningar till SKP:s medlemmar 1935 hette det sålunda att medlemmen alltid måste hålla i minnet att en kommunist "alltid skall försvara partiet då det blir angripet" samt att "Det värsta brottet mot partiet är att bryta partidisciplinen." (ARAB VPK, volym B 4:1).

1929 hade partiet delats i en kominterntrogen minoritet och en majoritet som etablerade ett från Komintern fristående parti. Detta parti behöll också namnet "Sverges Kommunistiska parti", men kallades allmänt "kilbomskommunisterna" efter Karl Kilbom, Folkets Dagblads chefredaktör. Kilbomarna valde 1934 att anta namnet Socialistiska Partiet. Fortfarande 1934 var socialisterna klart större än det kominterntrogna partiet, som dock sakta men säkert hade ökat sitt medlemstal sedan partisprängningen.

Sven Linderot var partiets ordförande. Bland övriga ledande personer i partiet under 1930-talet märks *Hilding Hagberg*, *Erik Jansson*, *Gösta Kempe*, *Fritiof Lager*, *Set Persson*, *Knut Senander*, *Arvid Vretling* samt Ny Dags chefredaktör *Gustav Johansson*. Linderots arbetskapacitet begränsades av en sjuklighet, som vid ett par tillfällen tvingade honom att helt lämna ordförandearbetet, men han tycks som partiledare ha haft en stark auktoritet i de diskussioner som fördes i partiets ledande organ. Vid partikongresserna 1936 och 1939 omvaldes han också enhälligt som ordförande. Linderot var kandidatmedlem till Kominterns presidium. Hans relation till Komintern var dock inte helt oproblematis. I samband med Kominterns omsvängning till

enhetsfronttaktiken vid mitten av 1930-talet beklagade sig Wilhelm Florin hos Dimitrov över Linderots osmidighet (Schwerfälligkeit) och bristande förmåga att hantera enhetsfronttaktiken i förhållande till Socialistiska Partiet ("Linderot hatte trotz der Besprechung mit Kilbom die Bedeutung der Sache nicht begriffen und er verstand sie nicht zu analysieren"). (Komintern, fond 495, opis 15, delo 207).

Moskvaprocesserna i svensk press

Den första processen. Upptakten till Moskva-processerna utspelades lördagen den 1 december 1934, då Leningrads partichef Sergej Kirov sköts ihjäl av en attentator inne i partihögkvarteret i Leningrad. Myndigheterna utfärdade efter mordet en kommuniké om att man under förhören med attentatorn, en man vid namn Nikolajev, vilken snabbt hade kunnat gripas, avslöjat en sammansvärjning, där mordet var avsett att utgöra startsignalen för en serie attentat i avsikt att störta sovjetmakten.

Nyheten om mordet på Kirov var förstasidesstoff i de svenska tidningarna. Socialdemokraten återgav söndagen den 2 december utan egna kommentarer de sovjetiska myndigheternas kommuniké om sammansvärjningen. Ny Dag meddelade den 3 december (tidningen kom inte ut på söndagar) att mordet på Kirov hade utförts av en attentator som "utsänts av arbetarklassens fiender". Under de följande veckorna kom täta rapporter i tidningarna om nya avslöjanden om sammansvärjningen. Det kom också rapporter om ett antal dödsdomar på skilda håll i Sovjetunionen. Den 27 december fann sig

Folkets Dagblad, huvudorgan för Socialistiska Partiet, föranlätet att konstatera:

Det är tydligt att mordet på Kirov skall utnyttjas till att göra rent hus med alla inom partiet, vilka ej tänker precis lika med ledarklicken.

När man går igenom nyhetsrapporteringen om mordet på Kirov, är det lätt att föreställa sig att de som hämtade sin information från Socialdemokraten, Folkets Dagblad eller Ny Dag fick uppfattningen att det verkligen var fråga om en sammansvärjning mot sovjetmakten. Den officiella versionen från sovjetmyndigheterna återgavs nämligen utan att utsättas för den typ av kommenterande journalistik som nutida dagstidningar är så uppfyllda av.

Mordet på Kirov spelade sedan under Moskva-processerna en central roll i anklagelseakterna. I själva verket var mordet på Kirov den enda påtagliga terrorhandling som kunde läggas de anklagade till last. Det var denna handling som användes som bevis för de anklagades avsikter att genomföra alla andra terrormord som sovjetmakten genom deras arrestering ansåg sig ha förhindrat. Den propagandamässiga betydelsen av att den officiella versionen av omständigheterna kring mordet på Kirov vann trovärdighet kan därför knappast överskattas.

Bland dem som häktades efter mordet på Kirov fanns de tidigare revolutionsledarna Grigorij Sinovjev och Lev Kamenev. De blev sedan huvudpersoner i den första offentliga rättegången, som hölls den 19–24 augusti 1936. Ytterligare 14 personer stod inför rätta. Åklagaren Andrej Vysjinski kunde vid rättegången redovisa fullständiga erkännanden från de häktade. Enligt

dessa erkännanden hade det redan 1932 bildats en sammanslutning av två tidigare separata grupper av anhängare till Sinovjev respektive Trotskij. Denna sammanslutning, som i åtalet rubricerades ”det trotski-sinovjevskas förenade terroristcentrum”, hade enligt åklagarens beskrivning arbetat efter Trotskijns anvisningar med att förbereda mord på Stalin och de andra ledande personerna i regeringen i syfte att överta makten. Samtliga rannsokade dömdes till lagens högsta straff, arkebusering och konfiskering av all personlig egendom. Även Trotskij dömdes i sin frånvaro till döden.

Nyheter om processen i Moskva fick stort genomslag i pressen. Processen utspelades under valrörelsen för riksdagsvalet 1936 och kom därmed att också bli ett viktigt inslag i denna. Ny Dag rapporterade redan den 17 augusti att Sovjets arbetare vid massmöten ”kräver åtgärder mot terroristerna”. Den 21 augusti kom ett utförligt referat med rubriken ”Sinovjev erkänner Kirovmord” och den 22 augusti en lång ledarartikel som bland annat kunde meddela:

De anklagade är överbevisade, ertappade banditager, som inte ens har personligt mod att inför världens offentlighet söka rättfärdiga sin kamp.

Ny Dag gjorde sedan en jämförelse med Dimitrovs agerande, då denne av nazisterna i en rättsprocess i Leipzig hade anklagats för delaktighet i riksdagshusbranden i Berlin 1933 men energiskt försvarat sig mot anklagelserna och blivit frikänd. Tidningen frågade sig:

Varför finns det inte en enda av de anklagade som kan tillbakavisa anklagelserna och skänka den samlade kontrarevolutionära hetspressen lite tröst?

Tidningen fortsatte:

Den kommunistiska rörelsen kan visa på massor av män och kvinnor vilka släpats in i fascisternas fångelser, där de torterats och pinats i månader och år, men likafullt förvandlat processerna till en anklagelse mot deras fascistiska åklagare.

Socialistiska partiets Folkets Dagblad skrev den 26 augusti, då processen avslutats:

I dag är det sorg bland Europas arbetare. Sorg och bestörtning. Vi vågar nämligen tro att också medlemmarna i Kominterns sektioner i stor utsträckning är upprörda. Må vara att de känner sig förpliktade att försvara vad som skett, man vill dock mellan raderna utläsa oro och osäkerhet över innebörden och konsekvenserna.

Tidningen (signaturen ”K.K.”) spekulerade sedan i att erkännandena var resultatet av ”polismetoder”. Tre dagar senare kritiserade tidningen det faktum att dödsdomarna verkställdes omedelbart: ”Här fälldes en dom och domen verkställdes utan rätt eller möjlighet till appell”. Tidningen gjorde jämförelsen med hur ”t.o.m. nazistregimen i Barbartyskland behandlar sina motståndare”.

Social-Demokraten valde den 29 augusti att kritisera socialisterna:

Det är en outplänlig skamfläck på hr Kilboms parti att det ingår valkartell med Moskvabödlarnas anhängare.

Social-Demokraten syftade på att socialisterna inför valet 1936 hade ingått samverkan med kommunisterna under gemensam partibeteckning i syfte att motverka valsystemet missgynnande av småpartierna.

Den andra processen. Den 23 januari 1937 startade den andra Moskvaprocessen. Denna gång

anklagades 17 personer för fosterlandsförräderi, spioneri, skadegörelse och förberedelse till terroristdåd. På de anklagades bänk satt bland andra Karl Radek och Jurij Pjatakov. De erkände att de inte bara hade konspirerat med Trotskij utan även med nazisterna i avsikt att få Tyskland att angripa Sovjetunionen. Pjatakov och 12 andra dömdes till döden. Övriga, däribland Radek, fick långa fängelsestraff.

Om anklagelserna vid den första processen trots allt hade haft viss trovärdighet, framstod påståendena om konspirationerna denna gång som så mycket svårare att förstå för omvärlden. Det visade sig också att vissa av åklagarsidans faktauppgifter om kontakter mellan de anklagade och Trotskij inte kunde stämma. Problemet var bara att de anklagade hade bekräftat kontakterna. Social-Demokraten sökte den 28 januari 1937 en lösning på problemet genom att spekulera i att de anklagade utsatts för hypnos eller droger, eller till och med att det varit skickliga skådespelare som uppträtt i rättegångarna istället för de anklagade. Med hjälp av medicinsk och psykologisk expertis diskuterade tidningen olika tänkbara förklaringar. Ny Dag försummade inte tillfället att bemöta påståendena. Tidningen gjorde egna intervjuer med de experter som Social-Demokraten hänvisat till och kunde den 29 januari utan större svårigheter vända det hela till ett angrepp på Social-Demokraten och Zeth Höglund.

Den tredje processen. Den tredje processen genomfördes i början av mars 1938. Huvudperson var Nikolaj Bucharin. De anklagade erkände att de hade bildat en sammansvärjning i syfte att

föröva terror och sabotage samt konspirera med Tyskland, Polen, Japan och England i avsikt att få Sovjetunionen på fall och överlämna delar av landet till dessa makter. 18 dödsdomar och tre fängelsestraff avkunnades. Bland dem som avrättades fanns Bucharin och den tidigare polischefen Jagoda. Det svenska kommunistpartiet representerades på åhörläktaren av Fritjof Lager, som redovisade sina intryck från processen i en artikel i Ny Dag den 16 mars 1938. Lager beskrev de anklagade: "Bland de lumpsäckar i människogestalt som stått anklagade finner vi provokatörer från tsarens tid, spioner och lönnmördare."

Både Karl Kilbom i Folkets Dagblad och Zeth Höglund i Social-Demokraten hade anledning att reagera med särskild bestörtning när processen mot Bucharin genomfördes, eftersom de under 1920-talet varit nära förbundna med Bucharin inom den internationella kommunistiska rörelsen. Den 2 mars 1938 skrev Zeth Höglund under rubriken "Häxprocesserna fortsätter". Höglund erinrade om att Bucharin var bolsjevismens mest läste teoretiker och författare till verk som "Kommunismens A.B.C.", "Den materialistiska historieuppfattningen" och andra skrifter som spritts i miljoner exemplar inom och utom Ryssland. Höglund undrade om det nu också skulle bli en förbrytelse att äga och kanske t.o.m. att ha läst dessa verk.

SKP:s agerande

Politbyrån sammanträdde den 11, 17 och 31 december 1934 samt den 9 januari 1935. Inget nämns i protokollen om mordet på Kirov

och sammansvärjningen mot sovjetmakten. Centralkommitténs första sammanträde efter mordet hölls den 12–13 januari 1935. Inte heller här finns något om mordet och den påstådda sammansvärjningen. Det var istället frågan om den nya enhetsfrontstaktiken som stod i centrum. Utvecklingen i Sovjetunionen berörs bara i en avslutande resolution, där man prisar den sovjetiska ekonomins utveckling i jämförelse med utvecklingen i de kapitalistiska länderna. (ARAB VPK, volym A 2:1).

Partiets teoretiska organ, Kommunistisk Tidskrift tog däremot i nr 1/1935 upp mordet på Kirov. Tidskriften angav att det under förhören med Kirovs mördare, Nikolajev, visat sig att denne handlat på uppdrag av en terroristorganisation med beteckningen ”Leningradcentralen”. Organisationen sades ha sökt förbindelse med ”vitgardistiska och kontrarevolutionära grupper”. Genom artikeln i Kommunistisk Tidskrift blev partiets officiella uppfattning fastlagd för medlemmarna: Det hade skett en sammansvärjning och skadorna hade tack vare det sovjetiska partiets vaksamhet kunnat begränsas till förlusten av kamrat Kirov.

Motanfallets taktik. Processen i augusti 1936 och den kritik som partiet fick utstå för sitt försvar av dödsdomarna var uppenbarligen inte helt lätt att acceptera för somliga av SKP:s medlemmar. Vid centralkommitténs möte den 26–27 maj 1938 sa Sven Linderot:

Vid början av uppröjningen med de trotskistiska sinovjevbanden i Sovjetunionen var det många partikamrater som endast i egen känsla av att de disciplinärt var tvingade att

bekämpa sovjethetsen gick in för försvar av de åtgärder som Sovjetunionen vidtog. Men en stor del var passiva och underlät att göra någonting. (ARAB VPK, volym A 2:2)

Centralkommittéledamoten Set Persson uttryckte saken så här vid partikongressen 1939:

Valen 1936 sammanföll med Moskvaprocessen och alla har vi i friskt minne hur enhetens fiender sökte göra denna process till ett slagträ mot vårt parti. Jag överdriver inte, om jag påstår här, att det fanns kamrater i partiets led som sviktade vid detta tillfälle. Motanfallets taktik, som partiledningen rekommenderade, visade sig kamraterna inte allerstädes använda sig av.” (ARAB VPK, volym A 1a:2).

Den taktik som Set Persson benämnde *motanfallets taktik* hade tre komponenter. För det första skulle man kraftfullt tillbakavisa anklagelserna mot processerna. För det andra skulle man intensifiera arbetet med att föra ut en positiv bild av utvecklingen i Sovjetunionen och för det tredje skulle man arbeta på att stärka den kommunistiska organisationen i Sverige.

Den första punkten var den viktigaste. Den genomfördes genom att frågan om processerna togs upp på offentliga möten, i de kommunistiska tidningarna, i flygblad och genom att man gav spridning åt de officiella sovjetiska referaten från processerna. Referaten publicerades i sammandrag i Ny Dag och i sin helhet i bokform på partiets förlag Arbetarkultur. På mötena lät man efter sovjetiskt mönster deltagarna anta resolutioner till stöd för processerna.

Då det gällde den andra punkten, solidariteten med Sovjetunionen, ville man förmedla en bild av Sovjetunionen som ett land i blomstrande utveckling med lyckliga arbetare som entusi-

astiskt slöt upp bakom det kommunistiska partiet och dess store ledare Stalin. De ekonomiska framstegen och höjningen av arbetarnas levnadsstandard framhölls ständigt. Otvivelaktigt var propagandan framgångsrik. Långt utanför kommunistpartiets led fanns en föreställning om att Sovjetunionen genomgick en stark ekonomisk utveckling och att det närmast var en tidsfråga innan Sovjetunionen skulle passera de kapitalistiska länderna i ekonomiskt avseende. Kampanjen från kommunisterna gick nu ut på att processerna var nödvändiga för att detta samhällsbygge inte skulle äventyras.

Tankegången kom t.ex. till uttryck i en ledare i *Ny Dag* den 27 augusti 1936:

Svaret på angreppen skall bli en solidaritetskampanj för Sovjetunionen, mot de öppna och förstuckna sovjetfiender, vilka söker utnyttja Trotskijligans mordkonspirationer till angrepp mot sovjetstaten och dess ledande män, vilka lugnt fullföljer det gigantiska socialistiska bygget.

Här frammanas tydligt bilden av ett historiskt skeende där diskussionen om rätt och fel i processerna i det stora hela var en underordnad fråga. För kommunisterna själva torde detta sätt att se på processerna ha varit grundläggande. De var övertygade om att utvecklingen i Sovjetunionen gick i rätt riktning. Ändamålet med processerna var att skydda samhällsbygget mot inre och yttre fiender. Alltså var det gott och helgade medlen.

Den tredje punkten, slutligen, att stärka den kommunistiska organisationen, omfattade kampanjer för att vinna nya medlemmar och tidningsprenumeranter. Man samlade också in pengar till partiet. Kampanjerna hade startat

redan före processen 1936 som en del av valrörelsen detta år. De intensifierades nu.

Okuvlig järnvilja. Vid det sovjetiska partiets centralkommittés sammanträde den 3 mars 1937, efter den andra processen, gav Stalin anvisningar för partiets förhållningssätt till trotskismen. Stalin förklarade:

Våra partikamrater har inte observerat, att trotskismen upphört att vara en politisk strömning inom arbetarklassen; att trotskismen förvandlats från en politisk strömning inom arbetarklassen, som den var för 7–8 år sedan, till ett desperat och principlöst band av förbrytare, bluffmakare, spioner och mördare, som opererar på uppdrag av utländska staters spionorgan. (Stalin 1971 s 43)

Det sätt varpå Stalin tog upp frågan om trotskismen var uppenbart ägnat att förhindra diskussioner inom partiet. Genom att koppla de anklagade till trotskismen och genom att slå fast att trotskismen inte representerade en politisk strömning inom arbetarklassen kunde Stalin avvisa en debatt.

Det svenska partiet hade redan anammat synsättet. Den 1 februari hade Sven Linderot gett en personlig rapport i *Ny Dag* från processen i Moskva. Linderot framhöll att det inte bara var en sovjetangelägenhet ”att trotskisterna utrotas”, och att trotskisterna inte var ”en flygel inom arbetarrörelsen” utan ”kontrarevolutionärer som måste förjagas från varje position de söker intaga hos massorna”. Till slut gick Linderot till angrepp mot dem som ville ifrågasätta det hela: ”De som i dag understödjer trotskismen, understödjer därmed de trotskistiska krigsanstiftarna. De är folkets fiender och måste likvideras, lika

visst som sovjeträttvisan i dag likviderar de trotskistiska förbrytarbanden.”

Inom SKP ansåg man genomgående att ”de trotskistiska förbrytarbanden” i Sverige personifierades av Nils Flyg, som var ordförande för Socialistiska Partiet. Sven Linderot deklarerade vid diskussioner om processerna i centralkommittén 1937 (ARAB VPK, volym A 2:1): ”Vi har dragit linjen klar. Det socialistiska partiet skall likvideras.” Gustav Johansson kompletterade med att varna för SAC (syndikalisterna) som han ansåg att man också borde likvidera som organisation. Gösta Kempe menade att trotskisterna till och med försökte ”smyga sig in” i SKP. I maj 1938 sa Linderot i centralkommittén (ARAB VPK, volym A 2:2) att det fanns risk för sentimentalitet gentemot partimedlemmar som man tidigare betraktat som pålitliga kommunister, varigenom man kunde förledas att ”behålla opålitliga element på ofta viktiga poster i partiet”, där de kunde ha sin ”placering och försörjning”. Någon utrensning av partifunktionärer kom dock aldrig till stånd.

Annars var det största bekymret att partimedlemmarna inte var tillräckligt starka i anden med att föra ut partilinjens: ”Men vi har dock ännu inte den okuvliga järnvilja, som fordras i sådana situationer”, deklarerade Linderot inför centralkommittén i maj 1937.

Linderots tal om okuvlig järnvilja skall ses mot bakgrund av att det bakom de offentliga processerna fanns något mycket värre, nämligen de omfattande utrensningarna i det tysta. Det var vid denna tid, 1937, som terrorn i Sovjetunionen gick mot sin höjdpunkt. Ytterst var det detta system som de svenska kommunisterna hade att

försvara. Linderot och de andra svenska kommunisterna som besökte Komintern i Moskva i samband med processerna kan inte ha undgått att märka vad som pågick. Kominterns funktionärer drabbades nämligen av utrensningarna i samma omfattning som den sovjetiska partiapparaten eller kanske till och med ännu värre.

Argumentationen

Ett fyrsidigt blad från SKP om processen 1936 med rubriken ”Slå tillbaka reaktionens hets” kan tas som exempel på hur man valde sina argument i försvaret av processerna. Till att börja med framhölls att de åtalade erkänt att de förberett en serie mord på sovjetledarna och i ett fall (Kirov) också lyckats genomföra planerna. De som uttryckte tvivel på de anklagades skuld påstods hävda att terrorister och mördare skulle gå fria från straff. Flygbladet förklarade:

De brottsliga konspiratörerna har avslöjats och inför hela världen har de själva erkänt sina nesliga dåd. För sådana gemena brott stipulerar Sovjetunionens lagar dödsstraff. Och de har verkställts i laga ordning. /.../ Kampen är hård. Det duger inte med silkesvantar. Hur skulle det gå i Spanien om folkfronten visade samma blödiga mildhet mot de fascistiska skurkarna som socialdemokratin på sin tid gjorde i Tyskland och Österrike? Då vore snart Väst Europa erövrat av fascismen och vi svenska arbetare fick dela den hårda lott, som vederfarits våra bröder i fascismens länder. Detta får ej ske därför måste sovjethetsen slås tillbaka.

I flygbladet tog man sedan stöd av Dimitrov, omnämnd som ”hjälten från Leipzigprocesserna”. Dimitrov citerades:

Rättegången mot terroristerna, mot fascismens agenter är en beståndsdel i den internationella arbetarklassens kamp. Den verkliga solidariteten med Spaniens folk är oförenlig med skydd åt fascismens agenter i andra länder.”

Slutligen:

Vi betecknar det som rena dårskapen när vissa svenska tidningar insinuerar att de dömda var oskyldiga. Varför skulle då alla sexton avlägga bekännelser, när de visste att döden väntade dem?” (ARAB VPK, volym B 4:1)

Som ett andra exempel på hur SKP argumenterade kan tas en artikel i Ny Dag av signaturen ”H.H” den 9 mars 1938, dvs. i anslutning till den tredje processen. Artikelns rubrik är ”Landsförrädarnas försvarare”. Den gick alltså ut på att de som kritiserade dödsdomarna bedrev en (med ”H.H”s kursivering) ”*kampanj för rätten att begå landsförräderi*”.

Ny Dag uttryckte sin tillfredsställelse över att ”de odjur” som velat utlämna sitt fosterland till främmande makter ”äntligen, äntligen avslöjats”. Beskyllningarna mot Stalin för att av maktsjuka ha velat avlägsna besvärliga konkurrenter avvisades som ”vettlösa”. Stalins ”personifikation av enkelhet, anspråkslöshet och offervillighet” och det faktum att de anklagade innehåft höga poster trots sina försyndelser i det förgångna visade enligt Ny Dag att det inte kunde röra sig om maktsjuka från Stalins sida. ”Sanningen är att ingen regim i världen visat en sådan tolerans, en sådan storsinnet, en sådan vilja att återupp-
rätta fallna som sovjetregimen”, proklamerade tidningen.

SKP tog tacksamt tillvara de uttalanden från icke-kommunistiska åhörare vid rättegångarna

som kunde ge stöd för uppfattningen att rättegångarna var korrekta. Den brittiske advokaten Dennis N. Pritt åberopades gärna. Pritt var närvarande under den första processen och vitsordade att rättegången syntes uppfylla rimliga krav från rättssäkerhetssynpunkt. Samtidigt försökte SKP med alla medel ifrågasätta trovärdigheten hos dem som var kritiska till rättegångarna. Det gällde framför allt Trotskij men även sådana tidigare medlemmar i det svenska partiet som Karl Kilbom och Zeth Höglund. Dessa påmindes nu nogsamt om att de under sin tid i kommunistpartiet försvarat både utrensningar och avrättningar utan att invända mot sådana metoder som de nu var så kritiska emot.

Sedan väl de anklagades skuld slagits fast, gällde det att försvara dödsstraffen. Här tog man gärna stöd i såväl samtiden som historien och försökte få det att framstå som om dödsdomarna i Sovjetunionen bara rörde ett litet fåtal, medan världen stod inför så mycket större problem på andra håll. I en ledarartikel i Ny Dag den 28 augusti 1936 skrev Gustav Johansson:

De som i dag kämpar gemensamt mot fascismen i Spanien torde inte ha någon användning för de gräterskor som brukar anmäla sig när några kontrarevolutionära banditer får sitt rättmätiga straff.

Den 31 augusti 1936, kunde Ny Dag genom att i ”Pressfronten” citera partiets tidning Syd-Svenska Kuriren frammana bilden av att dödsdomarna i själva verket var en akt av humanitet:

Kanske hade det räckt om Folkfronten i Spanien efter sitt maktillträde hade häktat och avrättat 16 av de värsta fascistiska fosterlandsförrädarna med Gill Robles och Franco i spetsen. /.../ Kanske hade det inte

räckt med att oskadliggöra 16 fosterlandsförrädare i Tyskland, men så mycket är säkert, att om inte folkets ledare givit folkets fiender fria tyglar, så hade dessa folkfiender aldrig kommit i tillfälle att tyrannisera det tyska folket, som det gör i dag. Mycket blod hade då sparats.

Var Hilding Hagberg kritisk? Och Linderot?

Hilding Hagberg, Linderots efterträdare som partiledare, påstod i sina memoarer *Jag är och förblir kommunist* att han själv var kritisk till processerna. Inte nog med detta: Hagberg gjorde också gällande att Sven Linderot i själ och hjärta hade samma uppfattning, även om Linderot inte kunde säga det öppet. På följande sätt beskriver Hagberg sina intryck av ett samtal med Linderot 1936:

Efter mitt samtal med honom efter CK-möte förstod jag att han liksom jag ansåg dödsdomarna som orättfärdiga och oför-svarliga. (Hagberg 1995 s 89)

Kanske hade Hagberg rätt i att Linderot kände tveksamhet. Ändå är det mot bakgrund av Linderots uttalande vid centralkommitténs sammanträde den 26–27 maj 1938 svårt att tro att han verkligen ansåg att dödsdomarna var orättfärdiga och oför-svarliga. Linderot sa nämligen enligt referatet:

Det kan aldrig föreligga något tvång för en människa att förfäktas åsikter som denna människa inte har inom kommunistiska partiet vare sig här eller i Sovjetunionen. När vi försvarat vad som gjorts vid upprensningen i Sovjetunionen så är det därför att vi är fullständigt klara över att det är riktigt.

Vi är glada över att det skett, därför att det var nödvändigt. Det bör vi mer klara ut för folk så att inte sådana massor som nu faktiskt gör det tror att vi är osjälvständiga och endast på grund av diktat säger det och det. (ARAB VPK, volym A 2:2).

Hur var det då med Hilding Hagbergs egna invändningar? Hagberg skriver i sina memoarer att han kände ”stor olust” när ”goda kamrater och kommunister” ”försvann” under aktionerna efter mordet på Kirov. Hagberg fortsätter:

Sommaren 1936, när jag jobbade som redaktör för Norrskensflamman, skrev jag ett brev till partiledningen i ämnet. Jag krävde att partiet skulle kräva ett slut på processerna och därmed dödsdomarna. När jag inte fick något svar drog jag saken inför centralkommittén. /.../ Jag föreslog att partiet skulle göra en aktion hos det sovjetiska broderpartiets ledning mot avrättningarna av kommunister och likasinnade. Min åsikt var att rättegångarna var rättsvidriga och att de skadade Sovjetunionen och den kommunistiska världsrörelsen. /.../ För mig fick emellertid brevet till CK konsekvenser. Ryktet om mitt agerande spreds snabbt i partiet. Jag utpekades som en skamfläck för partiet och en förrädare mot Sovjetunionen. Som en feg och opålitlig partikamrat. Skvallret ledde till att partiledningen en dag när jag befann mig i Luleå behandlade min aktion. Jag kritiserades hårt och ansågs av en del mogen för uteslutning. (Hagberg 1995 s 87ff)

Sommaren 1936 skulle alltså Hagberg ha föreslagit att man skulle kräva ett slut på processerna och dödsdomarna. Den 29 augusti 1936 skrev han emellertid följande i Norrskensflamman:

Man har dömt mördare, fascistiska bödel-drängar, spioner, landsförrädare och dödsfiender till socialismens land — detta faktum skall ingen advokatur i världen kunna bortförklara.

Sådana uttalanden av Hagberg från tiden för processerna kan göra det svårt att tro att han verkligen skulle ha haft kritik att komma med. Det finns därför anledning att granska Hagbergs påstående mot arkivmaterialet. Det visar sig då att det faktiskt finns en notering i politbyråns protokoll från den 8 och 12 oktober 1936 som ger stöd för Hagbergs påstående om att han opponerat sig: Den 8 oktober föredrog Sven Linderot en rapport, vars innehåll inte angavs i protokollet. Rapporten bordlades och ett nytt sammanträde bestämdes till den 12 oktober. Vid detta sammanträde beslöt politbyrån...

...att skriva ett brev till Hilding och påpeka det felaktiga i hans artiklar. (ARAB VPK, volym A 3:1)

Arkivmaterialet bekräftar alltså att Hagberg framförde synpunkter av något slag som ansågs felaktiga. Det får väl anses troligt att det då gällde processerna. Huruvida det snarare gällde en rädsla för att partiet skulle göra propagandamässiga förluster till följd av processerna än av tvivel i själva sakfrågan framgår dock inte.

De politiska konsekvenserna

Det svenska kommunistpartiet hade ju delats 1929 med troheten till Komintern som skiljelinje. Det var alltså ett i högsta grad kominterntroget parti som i Sverige tog emot nyheterna om attentatet mot Kirov den 1 december 1934. De närmaste årens händelser skulle sätta troheten till Komintern och därmed till Sovjetunionens kommunistiska parti på hårda prov, prov som partiet i det stora hela kunde säga att det bestod. I partiets inre liv fick processerna till resultat en

stärkt enighet. Erik Jansson, Karlstad, förklarade i centralkommittén år 1937 att:

När det gäller trotskistprocessen så bör vi understryka att om den än har varit ett hinder för oss så är det dock en positiv sida att partiet efter processen gått fram förstärkt. Vi har vunnit politiskt och ideologiskt inåt och utåt tack vare att partiet förstätt att kämpa sig igenom. (ARAB VPK, volym A 2:1)

Erik Jansson kunde grunda sin uppfattning på resultatet från riksdagsvalet 1936. Valet hölls några veckor efter den första Moskvaprocessen. Valresultatet blev framför allt en stor framgång för socialdemokraterna men också för kommunisterna, som ökade från 3,0% i riksdagsvalet 1932 till 3,3%. Socialisterna, däremot, gick tillbaka från 5,3 till 4,4%. I kommunalvalet 1938 fick kommunisterna en ny framgång. Nu nådde man 3,8%. Socialisterna minskade till 1,9% och försvann strax därefter ur politiken.

Tydligt är alltså att kritiken mot kommunisterna för deras försvar av processerna inte gav något större utslag. Partiets valframgång var odiskutabel. Sven Rydenfelt kom ändå i sin studie fram till följande slutsats:

Fråga är om någon annan faktor i betydelse kan mäta sig med den ryska prestigen, när det gäller att förklara de svenska kommunisternas växlande styrka under olika år. /.../ Moskvaprocesserna och de hänsynslösa rensningsaktionerna 1936 och 1937 kom denna att på nytt sjunka, vilket troligen i någon mån bidrog till den kommunistiska motgången i 1938 års val. (Rydenfelt 1954 s 286f).

När Rydenfelt talar om en motgång för kommunisterna, inkluderar han Socialistiska Partiet i kommunisternas röstetal. Det socialistiska partiet

minskade ju mer än det kommunistiska partiet ökade såväl 1936 som 1938.

När Lars-Arne Norborg i det inledningsvis citerade avsnittet ur "Lik i garderoben?" säger att partiet belönades vid valen under 1930-talet, syftar han däremot enbart på SKP. Norborg säger vidare att folkfrontspolitiken, som introducerades under perioden för processerna, ledde till att partiets tidigare isolering bröts, trots den negativa effekten av processerna. Jag menar att det snarare var så, att partiets isolering ökade till följd av processerna trots folkfrontspolitiken. Detta hade att göra med att SKP var lierat med Sovjetunionen och att, som Rydenfelt säger, "den ryska prestigen" minskade till följd av processerna.

Sovjetunionen hade alltsedan sin tillkomst betraktats med sympati inom betydande grupper utanför det kommunistiska partiet. Vid mitten av 1930-talet tonade bilden fram av ett land där samhällelig planering och entusiastiska s.k. Stachanovarbetare åstadkom en ekonomisk utveckling som vida överträffade de kapitalistiska

ekonomiernas. En ny sovjetförfattning skulle också leda till ett mer demokratiskt styrelseskick (se t.ex. en artikel av Sven Andersson i Clarté nr 7/1936). Moskvaprocesserna gjorde det nu tydligt att utvecklingen istället gick i riktning mot en förstärkt partidiktatur där det tidigare folkliga elementet i den bolsjevikiska revolutionen fått ge vika. En artikel av Samuel Schwarz i Tiden nr 3/1937 med den talande rubriken "På kontrarevolutionens väg" gav uttryck för åsikten att syftet med processerna i själva verket var att röja dem ur vägen som skulle kunnat ställa sig i spetsen för en massrörelse mot den stalinistiska ledningen. Nils Flyg hade framförde samma tankegång i en ledare i Folkets Dagblad den 4 februari 1937 med rubriken "Varför Stalin dräper".

Kommunisterna stod ensamma kvar i sin tro på Sovjetunionen. Den ideologiska isolering som detta medförde kunde inte döljas av det faktum att man genom enhetsfrontstaktiken hade börjat samarbeta med andra partier i de praktiska frågorna.

Abstract

THE MOSCOW SHOW TRIALS of the 1930's is of great importance in the history of communism. The Swedish Communist Party was supportive of both the trials and the ensuing death penalties. This article describes the reporting and editorial comments written by Swedish newspapers and journals, as well as the Communist Party reaction documented in the archives. Was there any discussion within the party? Were there any critical voices? How did the communists argue when they defended the trials? Finally, what was the political outcome for the Swedish party?

The article states that the problem for those outside the party who were critical of the trials and the death penalties was the fact that the persons prosecuted pleaded guilty to the crimes. This was also the main argument used by the Swedish Communist Party in defending the trials. The party strongly condemned the prosecuted and showed no leniency. It was later

revealed that Hilding Hagberg, the successor to Sven Linderot as party leader, claimed that they were both against the trials and that Hilding Hagberg even wrote to the central committee of the Swedish party and suggested it should try to get the Soviet party to stop the trials. Protocol from the Politburo confirms that Hagberg was indeed critical.

Although the party did manage to increase its percentage of votes in the elections during the period, the political ramifications of the trials were increased isolation of the Swedish party due to the fact that the previous positive attitude toward the Soviet Union diminished among leftists outside the party.

★

KEYWORDS: Communism, show trials, Swedish Communist Party.

★ Referenser

- ARAB VPK: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm: Vänsterpartiet kommunisterna.
- Björlin, L. (1997) För svensk arbetarklass eller sovjetisk utrikespolitik?: den kommunistiska rörelsen i Sverige och förbindelserna med Moskva, s 201–225 i *Sovjetunionen och Norden — konflikt, kontakt, influenser*, S. Jungar o. B. Jensen (red.), Helsingfors, Finska Historiska Samfundet.
- Björlin, L. (2001) Russisk guld i svensk kommunisme, s 42–127 i *Guldet fra Moskva. Finansieringen av de nordiske kommunistpartier 1917–1990*, M. Thing (red), Köpenhamn: Forum.
- Hagberg, H. (1995) *Jag är och förblir kommunist*. Stockholm: Carlsson.
- Kan, A. S. (1991) *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen*. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Kennerström, B. (1974) *Mellan två internationaler. Socialistiska Partiet 1929–1937*. Lund: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia.
- Komintern: Kominterns arkiv, Moskva.
- Norborg, L-A. (1996) Den partiinterna debatten. Om relationerna till SUKP och andra "realsocialistiska partier", s 5–86 i *Lik i garderoben? En rapport om SKP/VPKs internationella förbindelser*. Lund: Novapress (1. uppl. 1994).
- Rydenfelt, S. (1954) *Kommunismen i Sverige — en samhällsvetenskaplig studie*. Lund: Gleerup.
- Stalin, J. V. (1971) Referat och slutord hållna på SUKP(b)s centralkommittés plenum i Moskva den 3 och 5 mars 1937, s 35–77 i *J V Stalin. Kampen mot fascismens trotskistiska agenter och vårt partis uppgifter*. Göteborg: Proletärkultur.

Den etnifierade urbana fattigdomen och välfärds- statens reaktioner

av Nihad Bunar

SEGREGATION, integration, diskriminering, strukturell rasism och mångfald är inte bara flitigt förekommande *ord* i medie-rapporteringar från det nya svenska multikulturella landskapet. De är inte bara obligatoriskt framhållna *ideologiska* målsättningar som numera har blivit legio bland politiska aktörer i Sverige. Inte heller är de bara vetenskapliga begrepp med varierande framgång tillämpade på grupprelationer och maktförhållanden av svenska etnicitetsforskare. Dessa ord, idéer och begrepp understödjer också en praktisk *verksamhet* som säger sig vilja motverka och bekämpa segregation respektive befrämja och mobilisera för integration.

Genom departement, myndighetsverk, väl tilltagna budgetar, lokala administratörer, utredare och debattörer har staten under de senaste 20 åren byggt upp en imponerande praktisk och intellektuell infrastruktur kring "den etniska frågan" (Ålund, Schierup 1991, Hosseini 2002, Dahlstedt 2005). Ingenstans är denna infrastruktur så synlig, så verksam och så inflytelserik som i ett antal bostadsområden belägna i storstädernas förorter. I en rad statliga utredningar (SOU 1989:67, SOU 1997:61, SOU 1997:118) har

Nihad Bunar är fil.dr. i sociologi. Jobbar som forskare vid Stockholms universitet och som lektor på Polishögskolan i Stockholm.

dessa områden definierats som negativt segregerade med långtgående konsekvenser för hela samhället. Arbetslösheten, diskrimineringen och det så kallade demokratiska underskottet har som områdenas stora problem alltmer kommit att uppmärksammas i svensk forskning (Ristilammi 1994, Molina 1997, Andersson 1998, Stigendal 1999, Törnquist 2001, Magnusson m.fl. 2001, Andersson, Bråmås 2002, Strömblad 2003, Borevi 2003, Dahlstedt 2005, Velásquez 2005, Urban 2005).

Medierapporteringar med den åtföljande stigmatiseringen har i en rad forskningsrapporter pekats ut som ett av områdenas största bekymmer (Brune red. 1998, Bunar, Trondman 2001, Ericsson, Molina, Ristilammi 2002). De lokala skolorna har drabbats av den stora omflyttningen, sämre och ofullständiga betyg, något som har lett till nedläggningen av ett flertal förortsskolor (Bunar 2001, 2005, Runfors 2003, Herman, Herrmanson 2003, Stigendal 2005).

Regeringen och Riksdagen reagerade med att i slutet av 1990-talet ta fram två nya politikområden, en integrationspolitik (Prop. 1997/98:16)¹ och en storstadspolitik (Prop. 1997/98:165),² vilka skulle förstärka de generella välfärdsstatliga åtgärderna. En huvudtanke med integrationspolitiken var att komma bort från den gamla, utpekande invandrapolitiken och presentera integration som en angelägenhet för hela samhället. Andra målsättningar var ett aktivt befrämjande av kulturell mångfald, multikulturalism och förskjutning från att "göra saker *för* till att göra saker *med* invandrare" (Södergran 2000:58).³ Nästan tio år efter reformen kan det konstateras att integrationspolitiken alltjämt är en "invandrarfråga" i allra högsta grad

(Borevi 2003, Strömblad 2003, Dahlstedt 2005, Hajjighasemi 2005) och att saker alltjämt görs för invandrare (Bunar 2003, 2004, Bievelander m.fl. 2004, Anderson m.fl. 2005).

Storstadspolitiken skulle bidra till att:

... ge storstadsregionerna goda förutsättningar för en långsiktigt hållbar tillväxt...

samt att

... bryta den sociala och etniska segregationen i storstadsregionerna och att verka för jämlika levnadsvillkor för alla invånare oavsett ursprung och kön. (Prop. 1997/98:165, s. 30)

En viktig aspekt av storstadspolitiken var framtagandet av Lokala Utvecklingsavtal (LUA) mellan regeringen och sju storstadskommuner om att cirka 2 miljarder kronor skulle satsas på åtgärder i "de 24 mest utsatta bostadsområdena" mellan 2000 och 2005. Pengarna skulle användas till att utveckla nya metoder för att minska arbetslösheten i områdena, förbättra språkinläringen på förskolor och skolor, öka tryggheten och trivseln, öka det demokratiska deltagandet, förbättra befolkningens hälsa och utveckla det lokala fritids- och kulturlivet. Dessa aspekter av den lokala utvecklingen benämndes som "målområden".

Integrationspolitiken och storstadspolitiken tillhandahåller således ett ideologiskt, ekonomiskt och praktiskt fundament till ett slags "kompletterande välfärdspolitik" i syfte att mildra den etnifierade urbana fattigdom som alltmer breder ut sig i storstädernas förortsområden (Schierup 2001). Mellan åren 2002–2004 arbetade jag med ett forsknings- och utvärderingsprojekt som gick ut på att studera hur storstadspolitiken

genomfördes i fem Stockholmsområden: Rinkeby, Tensta, Husby, Rågsved och Skärholmen. Storstadspolitikens praktiska omsättning understöddes här med cirka 500 miljoner kronor och med den nämnda ideologiska offensiven om ”den berikande mångfalden” och ”underifrånperspektivet”. En mängd aktörer på olika nivåer aktiverades och en rad verksamheter sjuöptes. Under mitt arbete fokuserade jag dels på *det individuella perspektivet* (vilket handlingsutrymme har individer inom de givna politiska ramarna?); dels på *det institutionella perspektivet* (hur ”tänker” och positionerar sig institutioner på det lokala maktfältet mot bakgrund av de nya ideologiska målsättningar staten ställer dem inför inklusive externa resurser?); och dels på *det politiska perspektivet* (vad säger oss det arbete som bedrivits och de effekter som åstadkommit i de berörda områdena om storstadspolitikens möjligheter att påverka den etnifierade urbana fattigdomens fördjupning?).

I denna artikel tänker jag presentera och diskutera några av studiens huvudsakliga resultat med fokus på det politiska perspektivet. Genom att lyfta fram några av politikens grundläggande förutsättningar — i sin tur genomsyrade av ideologiska föreställningar om vad ”det lokala integrationsarbetet” bör bygga på — diskuteras varför den svenska etnifierade urbana fattigdomen inte nämnvärt har rubbats, trots välfärdsstatens starka interventioner.

Dispositionen är följande. Jag inleder med att ta upp och reflektera över villkoren för en studie som anlägger dels ett utvärderingsperspektiv och dels ett forskningsperspektiv. I det andra avsnittet söker jag skissera huvuddragen i den

svenska etnifierade urbana fattigdomen. Därefter kommer beskrivningar och diskussioner om hur en av välfärdsstatens reaktioner i form av storstadspolitik har fungerat i ett antal områden vid mötet med den etnifierade urbana fattigdomens struktur och effekter. Artikeln avslutas med en sammanfattande diskussion.

Utvärdering — forskning

Artikeln bygger på material⁴ insamlat under ett treårigt forsknings- och utvärderingsprojekt. Det faktum att projektet utgör både utvärdering och forskning har skapat en rad praktiska, teoretiska och legitimitetsbekymmer. Vad handlar det om?

En av ”nyheterna” med den nya storstadspolitik var att knyta till sig en rad akademiska forskare som skulle göra en vetenskaplig utvärdering av olika projekt. Ett hundratal sociologer, kulturgeografer, pedagoger, ekonomer, kriminologer och statsvetare fick försörjning under ett antal år. Lärosäten fick rejäla tillskott och regeringen och de berörda kommunerna visade att de hade tagit till sig tidigare kritik om hur externa integrationsprojekt inte följts upp och utvärderas på ett seriöst sätt (Andersson 1996). Även en rad konsultfirmor, statliga myndigheter och organisationer⁵ blev indragna i utvärderingen.

Att utvärdera hur en statlig politik omsätts i praktiken — även med tillägg av adverbet *vetenskapligt* — och samtidigt ha de som utvärderas som formella arbetsgivare, har varit något av en chock för många av forskarna (Andersson m.fl. 2005). Några generella svagheter i flera av utvärderingsrapporter kan ha haft sitt ursprung

i denna nya roll.⁶ Merparten av rapporternas författare kallar till exempel sina alster för slutvärderingar, trots att ingen har kunnat visa upp och diskutera några slutresultat och bringa klagörande om vilka effekter projekten har haft för den politiskt definierade "segregationen", varken för området eller för målgruppen.

Många rapporter präglas av ymniga beskrivningar och redovisningar för vad som står i olika dokument och vem som har sagt vad. Ett problem är att dessa dokument och uttalanden inte belyses i ett analytiskt kritiskt ljus, utan bara återges som om de vore givna sanningar. Det statistiska underlaget gällde oftast tiden innan satsningen kom igång.

De flesta av utvärderingarna utgick vidare ifrån ett tjänstemannaperspektiv. Ursprunget till detta problem är den fullständiga dominans som diskursen om "goda praktiker", "nya metoder" och "det som funkar" från början har intagit i det konkreta arbetet och i dess utvärderingar. Alla blickar riktades mot hur olika projekt lades upp och genomfördes.

På jakt efter *Konceptet* vände sig utvärderarna, naturligt nog, till de ansvariga tjänstemännen med frågor som: "Hur gjorde ni?", "Hur tänkte ni?", "Vilka var svårigheterna och vilka var möjligheterna?", "Vad har ni uppnått?". Tjänstemännen svarade pliktskyldigt och fyllde i blanketterna, som sedermera kom att utgöra den empiriska grunden för alla utvärderingar. Jag ifrågasätter varken giltigheten eller tillförlitligheten i materialet, men konstaterar bara att diskursens dominans kom att bestå under alla de år som utvärderingen varit i gång. "Brukarperspektivet" hanns, förutom i ett fåtal fall, helt enkelt inte med.

Men det är inte bara de utvärderande forskarna som har haft svårt med sina nya roller. Även många uppdragsgivare, kommunala tjänstemän med ansvar för integrationsfrågor, har haft svårt med att axla rollen i relation till forskarna/utvärderarna. För att inte tala om enskilda projektledare, som ofta hade en mycket vag och inte sällan direkt felaktig uppfattning, om vad utvärderarna egentligen skulle göra. De flesta väntade sig konkreta slutsatser och rekommendationer om vad som "fungerade bra" respektive "borde läggas ned". När utvärderingarna levererade halvteoretiska resonemang om välfärdsstaten, medborgarskap och diskriminerande strukturer förbyttes förväntningarna till missförstånd, besvikelse och ilska.

Vad som skiljer vetenskapliga utvärderingar i till exempel ekonomiskt fattiga förorter från sociologisk forskning om samma tema, är inte det metodologiska tillvägagångssättet eller kvaliteten i publicerade rapporter. Majoriteten av de utvärderare som var engagerade av kommuner för att granska hur de arbetade med storstadspolitikens praktiska omsättning var, som tidigare nämnts, akademiska forskare.

En utvärderare måste i första hand förhålla sig till olika typer av relationer och kommunikationsmönster, något som en forskare inte gör på samma sätt. Det handlar om relationer till och kommunikation med:⁷

- ▮ De som betalar för projektet (uppdragsgivare) som har egna intressen om vad och på vilket sätt som skall utvärderas/utforskas.
- ▮ De som genomför olika projekt. Dessa uppfattar oftast utvärderare som ett slags inspektörer

och bedömare, vilket läser kommunikationen och reducerar den till ett pliktskyldigt blankettfyllande.

▮ Det vetenskapliga samhället som tycker att det är bra med anslag, men värdesätter inte utvärderingsarbetet särskilt högt.

Den här artikeln har — liksom de studier den bygger på — vuxit fram i ett ständigt reflekterande samtal mellan en *teoretiskt informerad metodologi* (Willis, Trondmans 2000) och ett praktiskt hanterande av de ovan nämnda relationerna. Den teoretiskt informerade metodologin handlar om en forskningsprocess som i alla dess delar rymmer ett samspel mellan ett teoretiskt tänkande som genom att formulera viktiga problem och frågeställningar, samla in data på "fältet" och analysera dessa data kan "övertaska" för givet tagna föreställningar hos de aktörer som studeras. Och en forskningsprocess som i stor utsträckning äger rum på "fältet" — som följer och lyssnar till de specifika sammanhangens aktörer — får också tillgång till empiri som kan "övertaska" forskarens teoretiska föreställningar och förklarings- och förståelsemodeller.

Willis och Trondman kallar detta "överraskningens dialektik". De tar avstånd från "skolastisk" teori (Bourdieu 2000), i meningen ett teoretiserande friställt från empiriska material som sätter forskaren i kontakt med "levda" sociala världar. Å andra sidan försvarar de behovet av teori i forskningsprocessens alla delar, från idéer och problemformulering till analys och konklusion. I detta sammanhang är det också viktigt att se teoretikern som en praktiker. Även

teoretiserande forskare är praktiker under specifika omständigheter som kan behöva överraskas av aktörers erfarenheter och föreställningar från andra sociala världar än den akademiska. Forskaren måste således vara medveten om sin position i och relationer till den värld han eller hon beskriver och till den värld han eller hon i egenskap av forskare kommer ifrån och är präglad av (se även Denzin 1997, Hammarsley 1998).

Som utvärderande forskare, med en rad relationer och kommunikationer med "fältets aktörer" att hantera, ställdes jag inför tre metodologiska problem. Det första var användningen av teorin. Var, när och i vilken omfattning skulle den teoretiska förståelsen komma in i bilden? Den Bourdieanska relationella sociologin (Bourdieu 1977, 1990a, 1990b) och teorier om den etnifierade urbana fattigdomens framväxt (se nästa avsnitt) utgjorde mina studiers teoretiska ramverk. Inspirerad av den teoretiskt informerade metodologin lät jag dem dock förbli ett ramverk, något som kunde utgöra det empiriska underlagets bollplank, utan att det explicitgjordes i utvärderingsrapporterna. Min poäng är att materialet är insamlat med teoretisk medvetenhet och att jag i denna artikel kan ta ytterliggare ett steg i att "sociologisera" den etnifierade urbana fattigdomens framväxt och välfärdsstatens interventioner.

Det andra problemet handlade om risken att efter flera år på fältet "become the object of the problems that you take as your object" som den franske sociologen Pierre Bourdieu uttrycker det (Bourdieu, Wacquant 1992:238). Efter otaliga möten, intervjuer och informella samtal med de som studerades (och vars arbete

i viss mån skulle bedömas) började jag utveckla ett slags sympati för individer bakom projekten (jfr. Runfors 2003, Törnquist 2001). Då var det dags att sätta punkt för fortsatt datainsamling och påbörja det mödosamma arbetet med att ”skriva sig ur” fältets relationer. Återigen är den teoretiska reflexiviteten ett nödvändigt instrument för att inta en kritisk distans till det undersökta objektet.

Det tredje metodologiska problemet handlade om att undvika använda den nya vokabulär som etablerats runt storstadspolitiken.⁸ För, som Bourdieu säger när han kritiseras för att använda ett komplicerat språk, handlar det om att undvika vardagsspråket för att bryta med det spontana tänkandet (Bourdieu, Wacquant 1992). I mitt fall handlade det också om att undvika de oklarheter och politiserande konnotationer begreppen är dränkta i. Ett sätt att göra detta är att använda sig av sociologiska analysverktyg, förankrade i det teoretiska tänkandet, men framväxta ur det empiriska fältarbetet.

Den här artikeln utgör därför i metodologiskt hänseende ett sätt att ”sociologisera” eller ”vetenskapliggöra” en gren av forskningspraktiken, och att förhålla sig till de relationer och kommunikationer som är verksamma på det undersökta fältet.

Teorins användning, risken att bli objektets problem och det spontana tänkandet uttryckt genom den politiska vokabulären, var några av de metodologiska svårigheter studien hade att hantera. Det enda sätt på vilket svårigheterna kunde hanteras (dock ej lösas helt) var den teoretiska reflexiviteten i studiens samtliga led, från planering och datainsamling till analysen.

Etnifierad urban fattigdom

Finns det någon etnifierad urban fattigdom i Sverige? Vad är det då i så fall? Hur skiljer den sig från en ”vanlig” fattigdom?

Jag kommer att hävda, med hänvisning till internationell och svensk forskning, att den nya svenska etnifierade urbana fattigdomen växer fram i skärningspunkten mellan den strukturella arbetslösheten och den etniska faktorns två dimensioner, diskriminering och stigmatisering.

Den strukturella arbetslösheten

The continuing severe segregation of African Americans from the rest of society is undoubtedly the single most important cause of urban black poverty. The ghetto itself is the problem. (Hilfiker 2002:19)

Den amerikanske sociologen William Julius Wilson (1987, 1993, 1997) har i en rad studier pekat på förändringar i den ekonomiska strukturen och den efterföljande arbetslösheten bland svarta i ”inner-cities” som huvudorsaken till den amerikanska urbana fattigdomen. Många av de svarta gettonas problem, som kriminalitet, familjeupplösning, socialbidragsberoende, förändrade normer och livsstilar, en låg nivå av social organisering har sin direkta orsak i den amerikanska ekonomins förändringar. Nedläggningar av stora industrier, mestadels belägna i storstäderna, orsakade av internationell konkurrens, har ställt åtskilliga amerikanska industriarbetare utan arbete. Eftersom majoriteten av de svarta boende i innerstadsområden har haft sitt arbete inom industrin, har de också särskilt hårt drabbats av arbetslöshet. I de nya serviceinriktade branscherna, i sig alltmer koncentrerade till vissa

områden (Wilson talar om en "suburbanization of jobs"), har lågutbildade haft svårt att finna en plats. Utan arbete och framtidsperspektiv har de svarta männen "värde på äktenskapsmarknaden" sjunkit. Antalet hushåll med ensamstående mammor har ökat, vilket i sin tur har påverkat den uppväxande generationens värderingar och synen på traditionella uppfattningar om moral och familj, hävdar Wilson.

Den tilltagande geografiska och sociala isoleringen, ökad arbetslöshet och försämrade skola, har fått den svarta medelklassen, och så småningom även delar av arbetarklassen, att överge innerstäderna. Med dessa har områdenas "starkaste" medlemmar försvunnit, de med resurser och möjligheter att bygga upp stabila sociala nätverk, som hade kunnat engagera sig i lokala frågor, för att kämpa mot narkotika och våld och som hade kunnat utgöra förebilder för barn och ungdomar. Parallellt har också en rad offentliga institutioner försvunnit. En av poängerna i Wilsons perspektiv, för vilket han också har fått utstå mycket kritik, är att rasen som den dominerande förklaringsmodellen till de svartas fattigdom och segregation har förlorat i sin betydelse till förmån för de ekonomisk-strukturella faktorerna.

En annan Chicagosociolog Saskia Sassen (1991) har å andra sidan pekat på framväxten av, som Carl Ulrik Schierup (2001:97) uttrycker det:

... ökande etnisk delning av den urbana ekonomin och en motsvarande polarisering och social uteslutning efter etniska linjer.

Sassens tes är att den nya tjänsteproduktionsbaserade ekonomin har bidragit till etableringen av

en stor låglönesektor som tillsammans med den stora invandringen har skapat en ny etnifierad urban fattigdom. Till skillnad från Wilson som har studerat arbetslösa eller inom den kriminella verksamheten sysselsatta svarta boende i "inner-cities" pekar Sassen på den stora gruppen invandrare i storstäderna som i praktiken har blivit "working poor". Frågan som europeiska samhällsvetare alltmer har ställt sig det senaste decenniet är om och i så fall i vilken utsträckning den amerikanska analysen av den urbana fattigdomen är giltig i Europa.

Den fransk-amerikanske sociologen Loic Wacquant har vid sidan om sina Bourdieu uttorkningar (Bourdieu, Wacquant 1992), boxnings- (Wacquant 2004a) och fängelsestudier (Wacquant 2004b) också gjort sig känd genom sina studier om den nya urbana fattigdomen i USA och Västeuropa (i synnerhet Frankrike). Wacquant (1996a) hävdar att en viss konvergens är möjlig att urskilja men att de europeiska välfärdsstaterna och solidaritetsideologierna är tillräckligt starka för att förhindra den amerikanska modellen av urban fattigdom från att etablera sig i London, Paris, Stockholm eller Berlin.

Wacquant menar att det som uppstår i nord-amerikanska och västeuropeiska storstäder, i skärningspunkten mellan *etnicitet, klass och plats*, är ett slags avancerad marginalisering bestående av bland annat förändringar på arbetsmarknaden, territoriell stigmatisering och de informella sociala nätverkens krackelering. Wacquants poäng är att den avancerade marginaliseringens element utgör en intellektuell och politisk utmaning "som pekar på behovet av en genomgripande

förändring av invanda former för social analys och politiska ingrepp när det gäller frågan om urban ojämlikhet” (ibid: 128). Gösta Esping-Andersen (1999) har i en diskussion med Sassen (1991) hävdad att de europeiska arbetsmarknaderna snarare präglas av en konstant hög arbetslöshet än av växande låglönesektor. Roger Waldinger (1996) har enligt Schierup (2001) kritiserat både Wilson och Sassen för ensidighet och lyft fram sin teori om den etniska arbetsdelningen i storstaden som ett sätt att förklara att de svarta gettona med den djupa arbetslösheten existerar parallellt med skapandet av miljoner arbetstillfällen i låglönebranscherna.

Vilken av dessa modeller går att applicera på Sverige? Här finns det ett antal bostadsområden som under hela 90-talet har utmärkts med en stor arbetslöshet. Och även om den öppna arbetslösheten har gått ned rejält de senaste åren (Bunar 2004, SOU 2005:29) så att den har börjat närma sig landets genomsnitt, ligger sysselsättningsfrekvensen fortfarande på en mycket lägre nivå i dessa områden än för landet som helhet. Den svenska ekonomin har genomgått stora förändringar sedan krisåren i mitten av 1990-talet, men vi har inte sett en lika stor låglönesektor etableras här som i vissa andra länder.

Problemet med illegal arbetskraft är likaså försumbar i det genomkontrollerade svenska samhället. Den etniska arbetsdelningen existerar visserligen, men den handlar snarare om en etniskt segregerad arbetsmarknad där utrikesfödda hamnar i vissa positioner eller hålls utanför (Schierup, Paulsson 1994). Det kanske mest kontroversiella av dessa förklaringsmodeller i det svenska sammanhanget är

Wilson’s ”gettoiseringsteori”.

Skillnaderna mellan de svenska ”invandrartäta” områdena och de amerikanska ”inner-city ghettos” är förstås enorma (Bunar 2001). Men kopplingar mellan den långvariga arbetslösheten, koncentrationen av ”de andra” i en etnisk bemärkelse, etableringen av ”ungdomsgång” och den alltmer organiserade kriminaliteten — i synnerhet narkotikaförsäljningen) å ena sidan och invånarnas känsla av utanförskap å andra sidan påminner i sina *strukturella drag* om de beskrivningar och analyser Wilson kommer med.

Det som utmärker den etnifierade urbana fattigdomen i Sverige allra mest är den permanenta arbetslösheten som har bitit sig fast i vissa områden där majoriteten av invånarna kommer från andra länder. Men denna strukturella arbetslöshet kan inte förstås fullt ut om den inte relateras till den etniska faktorn, vilket är den etnifierade urbana fattigdomens andra aspekt.

Den etniska faktorn

I det nya, komplexa, alltmer multietniska och alltjämt multinationella Europa möter vi en begynnande etnisk skiktning och en rad utestängda befolkningsgrupper under stigmatiserande benämningar som ”invandrare”, ”utlänningar”, ”underklass” eller etniska minoriteter... Vi har de tusentals ”europeiska Andra”: Medborgare med invandrarbakgrund som överlever på krympande bidrag i allt mer etniskt och rasmässigt segregerade städer. (Schierup 2001:105)

Amerikanska sociologer Alice O’Connor, Chris Tilly och Lawrence Bobo har i sin studie *Urban Inequality, Evidence from Four Cities* (2001, red.) jämfört utvecklingen i fyra amerikanska städer

(Boston, Los Angeles, Detroit och Atlanta) med avseende på framväxten av den nya urbana fattigdomen, klyftorna och segregationen. Den sociopolitiska analysen av kopplingar mellan övergripande förändringar i samhället och utvecklingen i de fattigaste områdena påminner om Wilsons analys. Till skillnad från Wilson dock, som har tonat ned rasens ("race") betydelse, menar de att rasen är en av de enskilda faktorer som allra mest påverkar den urbana möjlighetsstrukturen. De hävdar att:

To be sure, the data provide evidence that racial disadvantage continues to take the form of individual discrimination and prejudice. But these analyses also reveal that race operates even more pervasively at the institutional and structural level — especially in the form of highly segregated housing and labour markets along with the practices that keep them that way. Surveys also provide evidence of a widespread, stereotypically defined sense of racial hierarchy that finds structural expressions in patterns of residential segregation and employer hiring and locational preferences. (ibid:27)

Den "rasmässiga" faktorn är en viktig förklaringsmodell alltså, men inte i ett slags kulturalistisk mening som vill göra gällande att de svarta vill bo nära varandra och att de utvecklar olika kulturella former som håller dem utanför samhället. Förklaringsmodellen gör gällande att rasen utgör grunden för diskriminering och skapandet av hierarkier, fenomen som negativt inverkar på individernas livschanser.

I den svenska kontexten har begreppet "invandrartäta områden" förkroppsligat det jag väljer att kalla för "den etniska faktorn" i ett antal bostadsområden. Vissa forskare, som kulturgeografen Roger Andersson (1998) till

exempel, föredrar uttrycket "svenkglesa områden" för att markera att problemet inte är en koncentration av utrikesfödda, utan en "white flight" i svensk tappning.

Nästa fråga är om det finns en slags grannskapseffekt där många utrikesfödda bor? Inverkar det negativt på möjligheten att få arbete, bra betyg i skolan, politiskt engagemang eller engagemang i det civila samhället?

I en nyutkommen avhandling diskuterar sociologen Susanne Urban (2005) grannskapseffekterna på de "svenkglesa/invandrartäta" områdena utifrån en rad studier och kommer fram till att bilden med hur invandrartätheten påverkar människornas livschanser är blandad. Medan vissa hävdar att möjligheten att få arbete påverkas av att bo i ett "svenkglest/invandrartätt" område (Andersson 2001), hävdar andra studier att det inte påverkar det politiska engagemanget (Strömblad 2003) eller skolornas kvalitet (Dryler 2001).⁹

Andra studier påvisar att villkoren för engagemang och skolornas arbete är annorlunda i jämförelse med samhället i övrigt (Bunar 2001, Dahlstedt 2005). Den etniska faktorn gör sig påmind, precis som fallet med ras i det amerikanska fallet är, i fråga om diskriminering av utrikesfödda på arbetsmarknaden (Rapport Integration 2004). Områden där denna befolkningsslag koncentreras drabbas således oproportionellt hårt, vilket påverkar självaste möjlighetsstrukturen (jfr. Mills 1971).

Den etniska faktorn slår också igenom via stigmatiseringen av områdena, deras institutioner och invånare. I en jämförelse mellan stigmatiseringens mekanismer och effekter för invånarna i

de fattiga områdena i Chicago och Paris hävdar Wacquant (1996b) att stigmatiseringen i den förra är både *rumslig* och *rasmässig*. I Chicagos "ghettos" drabbas invånarna av fördomar riktade både mot området och mot afroamerikaner. Även när de lyckats skaffa sig arbete i andra områden och döljer sina adresser, och därmed "undflyr" *områdets* stigma, finner de sig drabbade av det rasmässiga stigma. Även det franska fattiga området Quatre mille har dåligt rykte. Konkret kan det för den enskilde medborgaren innebära att han eller hon vid kontakter med polis, den byråkratiska apparaten, arbetsgivare, bekanta från andra stadsdelar betraktas genom prismet av mot området existerande och förutfattade meningar. Spännvidden på hur den enskilde kan drabbas av områdets stigma varierar alltifrån att "föräldrar varnar sina döttrar att umgås med pojkar från Quatre mille" (ibid:240), till diskriminering på arbetsmarknaden:

Diskrimineringen mot området förhindrar en att söka arbete och bidrar till att permanenta den lokala arbetslösheten, därför att boende i Quatre mille möter extra stor misstro och avvaktande hållning hos arbetsgivare så snart de nämner var de bor. (ibid.)

Stigmatiseringen utmärker också den etnifierade urbana fattigdomen i Sverige. Det är en stigmatisering som hänvisar till invånarnas etniska och kulturella annorlundahet och avskiljande från resten av samhället, från den kulturella mittfåran (Ristilammi 1994, Molina 1997) som den huvudsakliga orsaken till områdenas problem. Så länge påminner denna mekanism om den högerkonservativa analysmodellen som i USA har pekats ut de svartas kulturella normer som

ansvariga för upprätthållandet av gettots sociala misär (jfr. Bourdieu m.fl. 2001). Men i Sverige finns ingen Charles Murray¹⁰ som kan/vågar/får möjlighet att utveckla en liknande analys även om enstaka uttalanden från politiska debattörer skulle kunna tolkas i den riktningen.¹¹ Här hittar stigmatiseringsmekanismen mer subtila vägar genom allmänna fördomar och tidningsartiklar (Brune red. 1998, Ericsson, Molina, Ristilammi 2002). Dess effekter är djupgående för lokala institutioners arbete, till exempel skolor i dessa valfrihetstider, och invånarnas självkänsla. Det kan gå så långt att ungdomarna vid mötet med personer utanför området ljuger om var de bor för att undvika att identifieras med den allmänna uppfattningen som finns om området (se Bunar 2001, Peterson, Svensson, Addo 2003).

Sammanfattningsvis utmärks den etnifierade urbana fattigdomen av den strukturella arbetslösheten orsakad av förändringar i samhällets ekonomiska bas (globalisering, tjänste- och informationsproduktion). Men den kan inte förstås fullt ut om inte den etniska faktorn tas i beaktande. Genom diskriminering på etniska grunder och stigmatisering befästs arbetslösheten och individernas möjligheter att tillgodogöra sig den nominella valfriheten i fråga om bostad, skola och arbete krymper.¹²

Den etnifierade urbana fattigdomen är mest synlig i vissa bostadsområden i storstadsregionerna. Den är en produkt av hur samhällsekonomin organiseras och hur majoritetssamhället förhåller sig till kulturella olikheter. I allt väsentligt är den etnifierade urbana fattigdomen också en produkt av hur relationer hanteras på olika nivåer, mellan majoritet och minoritet, mellan överordnade och

underordnade, mellan arbetslösa och arbetsgivare, mellan staden och de ”utsatta” områdena, mellan ”invandrare” och ”svenskar”.

I nästa avsnitt skall jag visa hur ett av de senaste inslagen i välfärdsstatens reaktioner, storstadspolitiken, har försökt hantera den etnifierade urbana fattigdomen i fem bostadsområden i Stockholm.

Storstadspolitiken i praktiken

Den nya storstadspolitiken ambitioner var ett kvalitativt nytt inslag på den svenska politiska kartan. Tillsammans med betoningen på ”underifrånperspektivet”, utvärderingen och långsiktigheten väckte den stora förhoppningar i de berörda stadsdelarna. Upplägget verkade vara genomtänkt, pengapåsen tjockare än någonsin. Försäkringar om att alltihop skulle fortsätta för lång tid framöver ingav förtroende. Storstadspolitiken skulle satsa på tillväxt, antidiskriminering och utbildning i ett bredare perspektiv. Statliga myndigheter — som i sig är underbemannade och underfinansierade (t.ex. polisen) — skulle dras in i samverkan och tilldelas nya arbetsuppgifter. Hur gick det då när storstadspolitiken som en av välfärdsstatens mest utmärkande reaktioner försökte hantera den etnifierade urbana fattigdomen?

Gapet mellan teori och praktik

I regeringens olika dokument om storstadspolitiken sägs det att ett av de främsta målen är att bryta den sociala, etniska och diskriminerande segregationen (Prop.1997/98:165, Skr.2003/04:49). Det är något oklart vad

som menas med ”diskriminerande” i detta sammanhang. Det kan å ena sidan innebära att segregationen uppstår för att invandrare, som utgör majoriteten i de berörda områdena, diskrimineras på arbets- och bostadsmarknaden och därigenom fråntas sina grundläggande sociala rättigheter. I konsekvens därav hamnar de som arbetslösa och socialbidragstagare i vissa områden och blir föremål för allehanda integrationsprojekt, vid sidan om de generella välfärdsinsatserna. Det kan tänkas att en del av politiken riktas mot problemets kärna, dvs. mot dem som försätter invandrarna i denna situation, vilket är fullt rimligt.

”Diskriminerande” kan å andra sidan också innebära att själva det faktum att bo i Rinkeby, Tensta, Husby, Rågsved och Skärholmen är diskriminerande i sig därför att möjligheterna till att ingå i starka sociala nätverk och tillägna sig kulturellt kapital (Bourdieu 1977, Bourdieu m.fl. 2001) är färre och för att området, dess invånare och institutioner stigmatiseras i det offentliga rummet. Genom att ge områdena extra statliga medel kompenseras de på något sätt för denna strukturella diskriminering. Denna innebörd kan också vara fullt rimlig i sig. Men genom att kompensera områdena för denna typ av diskriminering kan inte problemet lösas, därför att diskrimineringen alltid uppstår som en relation. Det finns alltid någon ”på den andra sidan” som fråntar områdena deras symboliska kapital och som genom sitt agerande som arbetsgivare eller hyresvärd fortsätter att ekonomiskt och socialt utarma områdena. Och då är vi tillbaka till den första förklaringen som den enda rimliga i detta sammanhang eftersom diskrimineringen inte

kan åtgärdas genom unilaterala kompensatoriska åtgärder på de drabbade. Relationerna och ”den andra sidan” måste också vara en del av politikens praktiska omsättning (Urban 2005). Problemet är att vi inte hittar ett enda projekt som försöker leva upp till denna målsättning. Visserligen skulle man kunna hävda att det, genom samarbete med näringslivet, sker en påverkan på attityder gentemot invandrare i allmänhet och gentemot invånare från de berörda områdena i synnerhet. Det är emellertid bara en förhoppning. För närvarande är det ”arbetsgivarnas marknad” och jag tror inte att någon av projektledarna har vågat predika om främlingsfientlighet och kulturell mångfald för de arbetsgivare man lyckats få med i sitt matchningsprogram.

Vi har följaktligen en politisk målsättning som går åt det ena hållet och en konkret praktik som går åt ett annat. Det förra pekar mot en större enhet som upphovet till och därmed en möjlig lösning på den etnifierade urbana fattigdomen; mot staden, regionen, samhället, attityderna, alla de som bor i sina trygga villakvarter eller jobbar på arbetsplatser där det finns få invandrare. Det senare pekar mot fem bostadsområden och lindrar effekterna av problemet.

Den storstadspolitik som hittills förts i praktiken har fungerat bra som en uppsättning kortsiktiga projekt, men inte alls som en bred politik för storstadsregionernas utveckling, där alla sidor blir delaktiga. Låt mig ta ett enkelt exempel.

Ett ofta förekommande projekt inom hälsoområdet har varit gymna och motion för äldre invandrarkvinnor. Det gick bra att hålla igång aktiviteten så länge det fanns pengar från stor-

stadspolitiken att avlöna gympaledaren. Det fungerade utmärkt, de flesta var nöjda och berömde initiativet: det var ”jättebra”, ”precis vad som behövdes”. När pengarna tog slut beklagade sig alla över regeringens ryckiga politik som inte låter dem att jobba långsiktigt och därefter lades verksamheten ned. Och då är det slut med gympan, såvida inte nya åtgärder rycker in med ett par hundra tusen. Nog är det alltid någon form av tillväxt eller språkutveckling.

Om storstadspolitiken från början fungerat som en politik för hela staden — inklusive arbete med hälsa, demokrati, kultur och trygghet, med ett inslag av förstärkt stöd till vissa bostadsområden — hade åtgärder eller projekt kunnat koppla ihop dessa kvinnors fritidsintressen med någon av de redan existerande hundratals föreningar och organisationer i staden som ägnar sig åt detta. Då hade dessa kvinnor än i dag haft kvar sin gymna, kanske inte i Rinkeby, kanske inte precis under de tider kvinnorna önskar sig, men det är nog få personer i Stockholm som kan unna sig en sådan service. Att inte förlägga alla aktiviteter i Rinkeby eller Tensta kan också ha positiva konsekvenser för sociala integrationsprocesser (Stigendal 1999). Att lämna förorten, komma ut, träffa andra människor och göra vissa aktiviteter tillsammans med dem på jämlika villkor är en del av denna integrationsform.

Den anomiska långsiktigheten

Långsiktighet var viktig i den nya storstadspolitiken. Inga kortsiktiga projekt och inget ”duttande” med hundra tusen kronor hit och hundra tusen dit längre. Därför upprättades avtal som skulle gälla i sex år som skulle garantera att det var

annorlunda tänkt den här gången. Samtidigt fanns det inte pengar som var avsatta för att täcka hela perioden. Men den allmänna uppfattningen bland alla de hundratals personer jag mött i de berörda stadsdelarna, genom intervjuer och informella samtal, var att ”pengarna nog skulle komma”.

Det första avbräcket kom när regeringens beslöt att i praktiken lägga alla resurser på arbetsmarknadsprojekt och språkprojekt (Storstadsdelegationen 2001). Christine Blankenburg (2003, se även Karlsson 2004) har i sin rapport om storstadspolitikens genomförande i Stockholm intervjuat 17 personer från de berörda stadsdelarna, lokala samordnare och olika projektledare. Hennes observation angående beslutet, som förstås fick en alldeles egen benämning — ”det kompletterande erbjudandet” — är:

Den absoluta majoriteten intervjuade menar att prioriteringen av målområdena 1 och 2 [arbete och språk, min.anm.] är innehållsmässigt fel, oberoende på om de arbetar inom ett prioriterat eller ett icke-prioriterat område. En viss frustration har funnits hos några som var emot insnävningen, men som inte har kunnat påverka denna, särskilt bland de som har jobbat på ett bra sätt, men som sedan inte har fått fortsätta sitt arbete... Det finns flera orsaker till varför intervjuade personer anser att kompletteringserbjudandets insnävning är felaktig. Man menar att man har kämpat för att förankra storstads-satsningen¹³ hos de boende och nu skulle plötsligt många föreningsdrivna processer som hade skapat stor aktivitet och projekt som de boende tyckte var bra hade avslutats, med hänvisning till att de inte kunde inrymmas i målområde 1 och 2. (s:13)

Stadsdelarna reagerade olika på den plötsliga omsvängningen, som mig veterligen var en överraskning för de flesta. Vissa struntade mer

eller mindre i de nya riktlinjerna (Husby) och fortsatte i stort sett som om ingenting hade hänt. Vissa upphörde mycket riktigt med att skicka pengarna till projekt som jobbade med trygghet, kultur, hälsa och demokrati (Rågsved och Skärholmen). Samtidigt döptes enstaka projekt om från att ha varit ”kulturutvecklande” eller ”hälsofrämjande” till att vara ”språkutvecklande” och ”arbetsmarknadsutvecklande”.

Rågsveds och Skärholmens förvaltningar ansträngde sig åtminstone för att legitimera förändringen. Tenstas och Rinkebys förvaltningar flyttade bara projekten och deklarerade att ”så här tycker vi”. Storstadspolitikens som dittills hade varit stödjande och uppmuntrande, höll vad den lovat och började bygga upp ett förtroendekapital i de fattiga områdena, inte minst genom en rad öppna möten och boendekonferenser där prioriteringarna skulle diskuteras mellan tjänstemän och invånare, blev i ett slag ett hinder för dess genomförare. För alla de processer som hade satts igång inom kultur och demokrati, med löften om långsiktighet och ”det är annorlunda den här gången”, skulle nu antingen jaga någon tjänsteman från arbetsmarknadsenheten eller skolan som ville ha dem i sin organisation eller helt enkelt stänga butiken.

Vårpropositionen 2003 var kulmen på den långsiktiga politikens kortsiktighet. I stället för att tilldela ytterligare ekonomiska resurser för att utveckla det påbörjade arbetet — och därmed rädda något av det förtroendekapital för externa satsningar som byggts upp och ge en extra chans till de grupper som fortfarande var utanför samhället — erbjöds från statligt håll retoriska floskler om ”kunskapsstrukturer” och

”långsiktig förbättringsprocess”.

Så här förklarar Storstadskansliet¹⁴ i sin Årsrapport (Storstadskansliet 2003) denna omsvängning i politiken:

De 40 miljoner kronor som anslogs i tilläggsbudgeten 2003 ska användas såväl till arbete med framtidsscenarioer som att underlätta övergången till ordinarie strukturer. Övergången kan leda till ett ökat behov av att strategiskt samordna insatser på lokal, regional och nationell nivå. Meningen är att permanenta de framgångsrika insatserna och omvandla erfarenheterna till kunskapsstrukturer. Genom att fortsätta metodutvecklingen och bättre anpassa de organisatoriska lösningarna inom stat, kommun och samverkande parter ska ett kortsiktigt projektänkande undvikas till nytta för det som är individernas och stadsdelarnas långsiktiga behov. Övergången till storstadspolitikens andra fas innebär därigenom en ytterligare fokusering på en långsiktig lär- och förbättringsprocess. (s. 26)

Stadsdelsdirektören i Skärholmen sätter däremot ord på en känsla jag mött ute i stadsdelarna kring storstadspolitik. Han säger:

Alltså, en reflektion, något cynisk och kanske lite orättvis också är ju att de 40 miljonerna är ju någon slags kostnad för att Storstadssatsningen ska få ett ärofyllt slut och en ärofylld begravning, så att säga.

Storstadspolitik blev i de delar som talade om långsiktighet ett slags anomisk situation, för att använda den franske sociologen Emile Durkheims välkända begrepp. Hans empiriska exempel handlade visserligen om självmord, en företeelse som han menade ingalunda endast är ett utslag av individuella psykologiska strukturer. Enligt Durkheim är självmord konsekvensen av framväxten av en anomisk social situation

i samhället. Jag vill förstås inte hävda att ”det kompletterande erbjudandet” leder till ökad självmordsfrekvens i Rinkeby, men teorins social-relationella förklaringsmodell är intressant i sammanhanget. Hans Zetterberg skriver i förordet till en ny svensk utgåva av *La Suicide* (1897) att:

I den ”anomiska” situationen finns en diskrepans mellan de ambitioner som samhället uppammat och resurserna att förverkliga dem: man får inte vad man blivit utlovad. Den form av anomi som finns i rikedomens kris är den mest intressanta. I framgångens tid har resurserna ökat, men förväntningarna har ökat ändå mera. (s. 9–10)

Toleranströskeln mot fattigdom, utslagning, förtryck och allehanda orättvisor sänks ju rikare och politiskt mer demokratiskt samhället är. Storstadspolitik väckte i de berörda stadsdelarna stora förhoppningar om långsiktiga satsningar, men det fanns inga resurser att förverkliga dem, vilket ledde till enorm besvikelse när gapet mellan de upptrissade förväntningarna och de konkreta resurserna uppdagades. När nya förhoppningar väcktes med nya integrationspolitiska åtgärder begravdes storstadspolitik i plånboken, hjärtat och hjärnan. Nu var det nya ”grejer” på gång.

Statens uppföljning

Staten och kommunerna var de två avtalslutande parterna kring storstadspolitikens genomförande. I Stockholms fall var kommunen för det mesta en stadsdelarnas transferbank som rekvirerade pengar från staten. Viss samordning ingick också i uppgiften, som låg på

Integrationsförvaltningens bord. Kommunen hade dock ingen formell makt att genom sina förvaltningar, fullmäktige och styrelse ingripa i det lokala arbetet. Möjligtvis kunde en påverkan ske informellt i kontakter mellan stadens och stadsdelarnas politiker och tjänstemän eller genom den centrala styrgruppens arbete (där stadsdelarnas direktörer satt). Problemet var att genomslag av centralgruppens arbete och beslut på lokal nivå var icke-existerande (Blankenburg 2003). Men avsaknaden av formell makt följdes av en märkbar passivitet och ett ointresse från de kommunala politikernas sida.

Statens, den andra avtalsslutande parten, intresse av att följa upp hur dess anslag användes var förbluffande svagt. Storstadskansliets årsrapporter innehåller inte något spår av kritiskt tänkande kring politikens utformning och/eller genomförande. Sådan kritik fanns att tillgå i mängder i såväl stadsdelarnas oktoberrapporter, utvärderingsrapporter och inte minst i direkta kontakter med de utvecklingsansvariga och projektledarna. Och i kansliets årsrapporter bygger regeringens uppfattning om politikens utveckling — åtminstone att döma av skrivelser (Skr.2003/04:49) från Regeringskansliet om utvecklingen av storstadspolitikens åtgärder. Dessa tenderar snarare att vara självförhärligande önsketänkande och är så pass fjärran från den verklighet som deras politik och instrument möter att de måste tas med en nypa salt.

Har relevant information från "fältet" överhuvudtaget nått upp till regeringsnivån? Eller fanns det för många led emellan? Stadsdelarna kunde göra lite som de ville med pengarna, ge dem till den ordinarie verksamheten eller till dyra

ombyggnader av offentliga utrymmen (torg och parker). Och om det hela rann ut i sanden eller misslyckades, ja, det var bara att lägga ned och gå vidare. Styrningen och kontrollen (och som jag nämnde nyss sannolikt även relevant information), fanns inte hos den sida som initierade satsningen, satte upp riktlinjerna och betalade.

Stadsdelsdirektören i Rinkeby uttryckte det på följande sätt:

Men det var bråttom, det skulle framfort. Men vi kände att intresset för uppföljningen var ganska liten. Vi trodde att besluten skulle underställas fullmäktige eller staten om områdenas prioritering, men det gjordes aldrig. Nämnderna var ju de som beslutade. Nån borde kanske ha prövat om det verkligen ökade områdenas attraktivitet eller inte med det vi tänkte göra. Det gjordes aldrig. Vi fyllde bara i en massa enkäter som var obegripliga. Jag kan t o m tycka att EU har bättre uppföljning med sina revisioner än vad staten haft med det här. Jag hade gärna velat se någon form av revision. Vad gör vi nu? Ja vi skriver vad vi har gjort, men hur mycket sanning ligger i det. I vissa stadsdelar stämmer allt kanske och i vissa stämmer det inte ett dugg. Jag skulle vilja att man gick in med någon revision och granskade vad har ni gjort, vad har ni uppnått och hur tänker ni jobba vidare. För då skulle vi kanske också känna mer pressen och vara mer noggranna med hur vi styrde våra pengar.

Att många utvärderare skulle granska arbetet var en kontrollmekanism som i form av rapporter och resultat skulle aktiveras först efter att pengarna hade förbrukats och arbetet i stort sett upphört. Signalerna från staten om bristande intresse och vilja att följa upp hur politiken omsattes i praktiken öppnade effektivt upp möjligheten för "street-level bureaucracy" (Lipsky 1980) att sätta sina prioriteringar i första rummet. Och

dessa behöver inte alltid överensstämja med vad medborgarna tycker är viktigast (Dahlstedt 2005, Velásquez 2005, Urban 2005). I detta sammanhang skall även det omtalade "underifrånperspektivet" tolkas.

Enligt samstämmiga rapporter från samtliga medverkande kommuner (Hosseini 2003, Integrationsverket 2002, Bunar 2004, Bievelander m.fl. 2004, Andersson m.fl. 2005) har inte medborgarnas inflytande vid storstadspolitikens genomförande slagit igenom tillräckligt mycket. De flesta projekten planerades och genomfördes av lokala tjänstemän. När pengarna från storstadspolitikens upphörde var de flesta projekt som fick fortsatt lokal finansiering drivna av de lokala tjänstemännen.

Trots detta hävdar stadsdelsdirektören i Rinkeby att de etniska föreningarna har blivit bortskämda i och med storstadspolitikens.

Nackdelen med Storstadssatsningen var att det gick rätt mycket pengar till föreningslivet, okritiskt. Det hade varit bättre att inrikta resurser till vissa eftersatta områden. Föreningarna blev mer eller mindre lite bortskämda med de här pengarna och kanske jobbade inte lika mycket med att utveckla sin förening som att söka pengar. Det var pengar från utvecklingsfonderna och särskilt innan valet var det rena julafton.

Exakt samma kritik skulle kunna riktas mot den lokala förvaltningen med stadsdelsdirektören i spetsen. I stället för att utveckla sin verksamhet inklusive samverkan med föreningarna har förvaltningen förlitat sig på att nya pengar kommer (Kings 2004). I grannområdet Tensta berättade chefen för försörjningsstödsenheten följande om vad storstadspolitikens pengar hade betydtt för dem:

Enhetschefen: Och då började vi med it-utbildningar och det tyckte många var intressant... Sen när vi startade taxiförarutbildningar och förberedande vårdutbildningar var det många som gick från denna datakurs till de andra och det var bra att de redan kunde data för det behövdes där. Och det var faktiskt många som fick arbete.

Nihad: Tack vare de här kurserna?

Enhetschefen: Ja, tack vare de här kurserna. Utan Storstadssatsningspengarna hade det inte varit möjligt att starta dessa utbildningar, inte genom de ordinarie resurserna. Många har haft försörjningsstöd i 13 år och sedan har gått den här kursen och fått arbete. Det är många här som kommer fram på torget och tackar och berättar hur kul är det att de äntligen har ett jobb.

Nihad: Det är något jag inte riktigt förstår. I 13 år har man gått här omkring arbetslös och ingen kunde komma på idén att ordna den där kursen så att folk får jobb. Sen kommer Storstadssatsningen med lite pengar och det ordnar sig ganska fort. Varför kunde man inte komma på det här tidigare? Är det bara pengar det handlar om eller?

Enhetschefen: Nej, det är klart att det inte bara är pengar. Man får en chans som man förvaltar väl. Man får ett utrymme att göra något och så ser man till att göra det.

Nihad: Men kunde ni inte hitta det här utrymmet tidigare under de här 13 åren?

Enhetschefen: I 10 år var det en jättedålig arbetsmarknad... Storstadssatsningen kommer rätt i tid.

Bristande engagemang och uppföljningsvilja från staten, i kombination med den lokala byråkratiska apparatens maktövertag gentemot de socialt svaga och inbördes, längs etniska gränser, splittade medborgargrupper (Bunar 2001, Dahlstedt 2005) satte sin prägel på storstadspolitikens omsättning. De förändringar som kunde ha företagits för länge sedan har lagts åt sidan i

väntan på nya externa anslag. ”Detta är Rinkeby, vi kommer alltid att få integrationspengar, vad som än händer” som en av mina samtalspartners från området uttryckte saken.

Konklusion

Utgångspunkten för min artikel har varit en del av det arbete som skett inom ramen för den nya storstadspolitiken till en kostnad av 500 miljoner kronor i ett antal bostadsområden i Stockholm, av kommunen definierade som ”socialt utsatta”. Det som storstadspolitiken ville hantera skulle kunna kallas för en etnifierad urban fattigdom, karakteriserad av en strukturell arbetslöshet och en etnisk faktor (diskriminering och stigmatisering).

I den empiriska delen granskades politikens möte med ”verkligheten”. Situationen i de områden som varit föremål för storstadspolitiken har förbättrats något, men de grundläggande problemen finns fortfarande kvar (Hosseini 2003, Integrationsverket 2002, Bunar 2004, Bievelander m.fl. 2005, Andersson m.fl. 2005).

Hur kommer det sig att den etnifierade urbana fattigdomen inte nämnvärt har rubbats, trots välfärdsstatens starka interventioner i form av storstadspolitiken? Interventionen har, i sig, varit behäftad med två strukturella problem. Det första problemet har varit att den lokala analysen av problemets orsaker kom att snävas in mot en aspekt av den etnifierade urbana fattigdomen, nämligen den strukturella arbetslösheten. Den etniska faktorns påverkan har om inte helt utelämnats då reducerats till en bisak i sammanhanget. Stigmatiseringens och diskrimi-

neringens inverkan på individernas möjligheter är förödande inte minst genom att individerna tenderar att inordna sig i diskursen om allmänna förväntningar på ”de som bor i invandrartäta områdena” (Bunar, Trondman 2001).

En välfärdsstatlig reaktion som försöker hantera ett socialt problem, framsprunget ur det moderna samhällets struktur och baserad på den gamla tidens tänkande, kan inte annat än misslyckas i sina intentioner. Den är och förblir blott en reaktion. En direkt orsak till detta missförhållande var regeringens missbedömning — i sin tur accentuerad av regeringens och de kommunala politikernas svaga intresse för storstadspolitiken — av hur de lokala demokratierna i områden med utbredd etnifierad urban fattigdom fungerar (Dahlstedt 2005, Velásquez 2005).

De lokala byråkratiska strukturerna som har den fullständiga makten över den lokala offentligheten och politiska agendan kan inget annat än reducera den problematiska situationen till ”de andras” brister. Allt annat vore ju att erkänna sin medverkan i återskapandet av den etniska faktorns diskriminerande och stigmatiserande dimensioner. Det steget, i synnerhet om man inte direkt tvingas till det, är ingen ännu beredd att ta.

Det andra problemet har varit en rad av politikens inneboende paradoxer. Det politiska angreppssättet var holistiskt (storstadspolitiken), medan genomförandet var partikularistiskt (ett antal bostadsområden) där det relationella tänkandet i frågan om social integration lyste med sin frånvaro. Ett av politikens främsta kapital (långsiktigheten) utvecklades till en anomi och statens bristande uppföljningsintresse gav de

lokala byråkratiska strukturerna fritt spelutrymme. En konsekvens av detta var inte en stärkt lokal demokrati och medborgarnas ”mobilisering underifrån”, utan ett fördröjande av de byråkratiska strukturernas förändring. Nya pengar inväntades i stället för att företa nödvändiga inomorganisatoriska reformer. Alltihop kunde legitimeras med hänvisningar till ”konjunkturläget”, ”segregation” och ”den svåra klientel vi har att arbeta med”, som de ansvariga tjänstemännen

kunde uttrycka det.

Bara genom ett teoretiskt, politiskt och praktiskt paradigmskifte, från det partikularistiska till ett mer holistiskt angreppssätt och med uppmärksammandet av den etnifierade urbana fattigdomens båda aspekter, kan grunden läggas för en varaktig förändring i medborgarskapets villkor för invånarna i de områden som präglas av ”social, etnisk och diskriminerande segregation” (Prop.1997/98:165).

Abstract

In year 1998 the Swedish government adopted an ambitious urban renewal policy (URP). One of its main elements was to combat social exclusion in a number of housing areas in Stockholm, Gothenburg and Malmö. Between 2002 and 2004 I have been studying implementation of this policy and its ideas in five neighborhoods in Stockholm. Based on previous research I claim that this form of ethnified urban poverty, in popular discourses named urban segregation, is being generated by the structural unemployment and by the so-called ”ethnic factor” embodied in processes of stigmatization and discrimination. URP has been set up to assist the general welfare policy to challenge and ultimately solve this social problem.

In this article I focus on three problems inherited in the policy implementation: disparity

between theory and practice concerning the basic ideas of URP; the anomaly concerning the time aspect and an extreme unwillingness by the state to follow up the implementation process. One of the main conclusions is that URP has failed in its ”mission” to assist the general welfare policy because, firstly, the local analysis of what generates the social exclusion highlighted only the structural unemployment.

The impact of discrimination and stigmatization was omitted. Secondly, URP:s practical implementation was particularistic, non-relational and anomalistic.

★

KEYWORDS: Social exclusion, ethnified urban poverty, urban renewal policy.

★ Noter

¹ Sverige, framtiden och mångfalden. Stockholm: Regeringskansliet.

² Utveckling och rättvisa — en politik för storstaden för 2000-talet. Stockholm: Regeringskansliet.

³ Integrationspolitiken innebar bland annat också att Integrationsverket inrättades 1998; att en ny lag om svenskt medborgarskap, varigenom dubbelt medborgarskap har tillåtit, trädde i kraft 2001; och att en national handlingsplan för arbete mot rasism och främlingsfientlighet (inklusive skärpning av diskrimineringslagstiftningen) togs fram 2001.

⁴ Artikeln bygger i första hand på två rapporter skrivna inom ramen för forskningen och utvärderingen av den nya storstadspolitiken i Stockholm, Det händer saker (Bunar 2003) samt Det går bra, men det ser fortsatt dåligt ut (Bunar 2004). Det insamlade materialet skulle kunna delas in i tre grupper. Den första är olika typer av dokument från regeringen (propositioner, regeringens skrivelser, årsrapporter), Stockholms stad (oktoberrapporterna om läget och utvecklingen i de berörda stadsdelarna) och från stadsdelarna (oktoberrapporter, interna uppföljningar, redovisningar etc.). Den andra kvalitativa empiriska källan är forskningsgruppens tidigare utvärderingar av storstadspolitiken i Stockholm och den databas över merparten av de bedrivna projekten som forskningsgruppen har lagt upp. Den tredje källan består av ett 40-tal intervjuer med projektledare, med de ansvariga för storstadspolitikens genomförande i varje stadsdel och med stadsdelsdirektörerna. Därtill kommer ett stort antal kontakter och informella samtal med personer på olika sätt involverade i eller berörda av storstadspolitikens genomförande.

⁵ Integrationsverket, Brottsförebyggande rådet, NUTEK och Folkhälsoinstitutet var några av de mest framträdande.

⁶ Jag har granskat 11 utvärderingsrapporter som har producerats i anslutning till den statliga s.k. Blommansatsningen, den kommunala Ytterstadssatsningen i Stockholm och den statliga Storstadssatsningen. För en närmare granskning av dessa rapporter se Bunar (2003).

⁷ Dessa punkter bygger på mina erfarenheter av att arbeta med det nämnda utvärderings- och forskningsprojektet i drygt två år (se även Andersson m.fl. 2005)

⁸ Några exempel på "nya" ord är: storstadssatsningen, målområde, insats, insatsledare, processledare, insnävning, utsatta områden.

⁹ Se även Skolverkets (2004) studie "Elever med utländsk bakgrund" om hur "invandrartätheten" påverkar elevernas studieresultat. Enligt Skolverket kan alla skillnader i skolornas prestationsgrad förklaras med bl.a. föräldrarnas utbildning, anknytning till arbetsmarknaden och disponibel inkomst om skolorna har upp till 80 procent elever med invandrarbakgrund. Det är alltså först när en skola har över 80 procent elever med invandrarbakgrund som den etniska sammansättningen i sig negativt börjar inverka på elevernas betygsprestationer.

¹⁰ Charles Murray har pekat ut vad han menar är den svarta befolkningens livsstil som huvudsaken till innerstädernas förfall, deras invånarnas extremt svåra livsvillkor och "underklassens" tillblivelse. Murray menar i sin omtalade bok *Losing Ground* från 1984 att invånarna i de fattiga innerstads-områdena medvetet har förkastat den amerikanska kulturens viktigaste värderingar, nämligen hårt arbete, laglydighet, traditionell kärnfamilj och återhållsamhet vad gäller sexuell aktivitet utanför äktenskapet. "Underklassens" medlemmar är, enligt Murray, i själva verket rationella i sitt val av hur de vill leva sina liv. Genom att skapa och omhulda nya normer, värderingar och livsstilar, fritt framför arbete, vilket enligt Murray har möjliggjorts av statliga insatser eller sociala program, har den svarta innerstadsbefolkningen skapat en ny fattigdomskultur. Det är inte jobbens försvinnande, utan denna fattigdomskulturs inflytande, som är orsaken till områdenas förfall och "underklassens" fastlåsta position i samhället, menar Murray.

¹¹ Här syftar jag främst på ett uttalande av Folkpartiets integrationsansvarige Mauricio Rojas som i en tidningsartikel menade att "invandrarna i förorten vill inte jobba, utan vill leva på socialt bidrag" (se vidare Dahlstedt 2005).

¹² Schierup (2001:72) kallar det för ett "beskuret medborgarskap".

¹³ Storstadspolitikens praktiska omsättning gick inledningsvis under namnet "storstadssatsningen". Under tiden kom det namnet att alltmer ersättas med ord som "storstadsarbetet", "storstadsprocessen" och liknande.

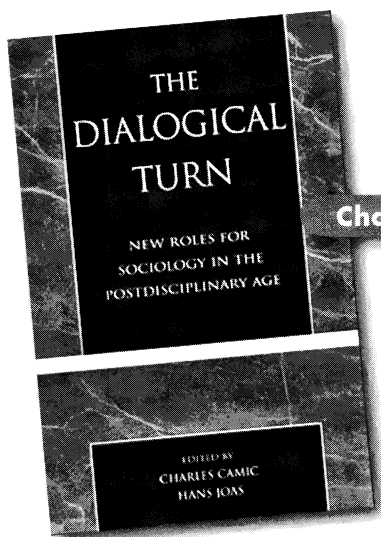
¹⁴ Storstadskansliet inrättades vid regeringskansliet för att administrativt hantera avtalet mellan staten och de berörda sju kommunerna. Viss uppföljning och avrapportering till regeringen om utvecklingen ingick också i deras funktioner.

★ Referenser

- Andersson, R. (1996) "Blommans 125 miljoner — några reflektioner", i SOU 1996:151, *Bidrag genom arbete, en antologi*. Stockholm: Fritzes.
- Andersson, R. (1998) *Segregering, segmentering och socio-ekonomisk polarisering*. Umeå: Partnerskap för Multietnisk Integration, rapport 2.
- Andersson, E. (2001) *Från Sorgedalen till Glädjehöjden — Omgivningens betydelse för socio-ekonomisk karriär*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Andersson, R. och Bråmås, Å. (2002) *Selective migration in Swedish distressed neighbourhoods*. Artikeln presenterad vid IMER-konferensen i Norrköping 20–22 november 2002.
- Andersson, Å. m.fl. (2005) *Goda projekt och sega strukturer*. Göteborg: Göteborgs stad.
- Axelsson, M. m.fl. (2002) *Den röda tråden*. Stockholm: Språkforskningsinstitutet.
- Bevelander, P. m.fl. (2004) *Variationer på framtidsmelodi, storstadssatsningen i Malmö*. Malmö: Malmö stad.
- Blankenburg, C. (2003) *Att driva storstadsarbete, erfarenheter och synpunkter från fältet*. Umeå: PIMI 3/02.
- Brune, Y. (1998) (red.) *Mörk magi i vita medier*. Stockholm: Carlssons.
- Borevi, K. (2003) *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1990a) *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1990b) *In Other Words*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. och Wacquant, L. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2000) *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. m.fl. (2001) *The weight of the world*. Cambridge: Polity press.
- Bunar, N. (2001) *Skolan mitt i förorten*. Stockholm: Symposion.
- Bunar, N och Trondman, M. (red.) (2001) *Varken ung eller vuxen*. Stockholm: Atlas.
- Bunar, N. (2003) *Det händer saker*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Bunar, N. (2004) "Det går bra, men det ser fortsatt dåligt ut". *Slutrapport, utvärderingen av Storstadssatsningen*. Lund: Arkiv.
- Bunar, N. (2005) "Valfrihet och anti-segregerande åtgärder", i *Utbildning och demokrati*, vol 14 nr 3.
- Dahlstedt, M. (1998) *Politiskt medborgarskap, integration och mångkulturell demokrati*. Rapport 3. Umeå: Partnerskap för Multietnisk Integration.
- Dahlstedt, M. (1999) *Politiskt deltagande och icke-deltagande*. Partnerskap för Multietnisk Integration. Rapport 3. Umeå: Partnerskap för Multietnisk Integration.
- Dahlstedt, M. (2000) *Mångkulturell demokrati genom civilt samhälle*. Rapport 3. Umeå: Partnerskap för Multietnisk Integration.
- Dahlstedt, M. (2005) *Reserverad demokrati*. Umeå: Boréa.
- Denvall, V. och Lahti-Edmark, H. (1999) *Ytterstadssatsningen*. Stockholm: Integrationsförvaltningen.
- Denzin, N. (1997) *Interpretive Ethnography*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Dryler, H. (2001) "Etnisk segregation i skolan" i J. Fritzell och J. Palme *Välfärdsstatens finansiering och fördelning*. Stockholm: Fritzes.
- Durkheim, E. ([1897]1997) *Självordet*. Argos Förlag.
- Ericsson U., Molina, I. och Ristilampi, P.M., (2002) *Miljonprogram och media, föreställningar om människor och förorter*. Norrköping: Integrationsverket och Riksantikvarieämbetet.
- Esping-Andersen, G. (1999) *Social Foundation of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Hajjighasemi, A. (2005) *The Transformation of the Swedish Welfare System: Fact of Fiction?* Huddinge: Södertörn academic studies 22.
- Hammersley, M. (1998) *Reading Ethnographic Research*. London: Longman.
- Hertzberg, F. (2003) *Gräsbyråkrater och normativ svenskhet*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, 2003:7.
- Hilfiker, D. (2002) *Urban Injustice*. New York: Seven Stories Press.
- Herman, M. och Hermanson, H-E. (2003), "Ungdomar, vardagen och den mångkulturella praktiken", i B. Jonsson och K. Roth (red.) *Demokrati och lärande*. Lund: Studentlitteratur.

- Hosseini-Kaladjahi, H. (2002) *Tusen röster om Fittja*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Hosseini-Kaladjahi, H. (2003) *Stora fiskar äter fortfarande små fiskar*. Utvärdering av Storstadsnämningen i Botkyrka kommun. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Integrationsverket (2001:09) *Utvecklingen i Storstadsnämningens 24 bostadsområden 1997–2000*. Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket (2002:05) *På rätt väg? — Nationell slututvärdering av Storstadsnämningen*. Norrköping: Integrationsverket.
- Karlsson, L.G. (2004) *Perspektiv på Storstadsarbetet*. Umeå: PFI (opublicerad rapport).
- Kings, L. (2004) *När centrala direktiv möter lokala aktörer*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Knocke, W. och Hertzberg, F. (2000) *Mångfaldens barn söker sin plats*. Stockholm: Svartvit förlag.
- Lawson, A. (2003) *Storstadsnämningen i Stockholm, en studie av insatser för att stärka det demokratiska deltagandet i Husby, Rinkeby, Rågsved, Tensta och Skärholmen*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Lipsky, M. (1980) *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the individual in Public Service*. New York: Russell Sage Foundation.
- Magnusson, L. (red.) (2001) *Den delade staden*. Umeå: Boréa.
- Mills, C.W. (1971) *Den sociologiska visionen*. Lund: Arkiv förlag.
- Molina, I. (1997) *Stadens rasifiering*. Uppsala: Geografiska regionstudier nr 32.
- Murray, C. (1984) *Losing Ground: American Social Policy 1950–1980*. New York: Basic Books.
- O'Connor, A. Tilly, C. Bobo, L.D. (2001) (red.) *Urban Inequality, Evidence from Four Cities*. New York: Russell Sage Foundation.
- Peterson, A., Svensson, L. och Addo, T. (2003) *Ungdomar i vardagens väv*. Lund: Studentlitteratur.
- Prop.1997/98:16. *Sverige, framtiden och mångfalden*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Prop.1997/98:165. *Utveckling och rättvisa — en politik för storstaden för 2000-talet*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Rapport Integration 2003*. Norrköping: Integrationsverket.
- Rapport Integration 2004*. Norrköping: Integrationsverket.
- Regeringens skrivelse (Skr.2003/04:49) *Lokalt utvecklingsarbete i storstäderna*. Stockholm: Fritzes.
- Ristilampi, P-M. (1994) *Rosengård och den svarta poesin*. Stockholm: Symposion.
- Runfors, A. (2003) *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar*. Stockholm: Prisma.
- Sanders, M. (1996) *School-Family-Community Partnership and the Academic Achievement of African American, Urban Adolescents*. Report No.7. Baltimore: Department of Education, John Hopkins University.
- Sassen, S. (1991) *The Global City*. New Jersey: Princeton University Press.
- Schierup, C-U. och Paulsson, S. (1994) *Arbetets etniska delning*. Stockholm: Carlsson.
- Schierup, C-U. (2001) "Uteslutningens politiska ekonomi", *Sociologisk forskning* nr.3–4/2001.
- Searle, C. (1997) *Living Schools, Living Communities*. London: The Tufnell Press.
- Skolverket (2004) *Elever med utländsk bakgrund*. Stockholm: Skolverket.
- SOU 1989:67 *Levnadsvillkor i Storstadsregioner*. Underlagsrapport från Storstadsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1997:61 *Att Växa Bland Betong & Kojor*. Ett delbetänkande om barns- och ungdomars uppväxtvillkor i storstäders utsatta områden. Underlagsrapport från Storstadskommittén. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1997:118 *Delade Städer*. Underlagsrapport från Storstadskommittén. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2005:29 *Storstad i rörelse*. Slutbetänkande av Utredningen om utvärdering av lokala utvecklingsavtal. Stockholm: Fritzes.
- Stigendal, M. (1999) *Sociala värden i olika sociala världar*. Lund: Studentlitteratur.
- Stigendal, M. (2002) *Vägar till framgångsalternativ*. Malmö: Malmö högskola, Lärarutbildningen.
- Stigendal, M. (2005) *Framgångsalternativ*. Lund: Studentlitteratur.
- Stockholms stad (1999) *Lokalt utvecklingsavtal mellan Svenska staten genom Kulturdepartementet och Stockholms kommun genom Kommunstyrelsen*.
- Storstadsdelegationen (2001) *Storstadsdelegationens kompletterande erbjudande inom ramen för de lokala utvecklingsavtalen*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Storstadskansliet (2003) *Årsrapport*. Stockholm: Regeringskansliet.

- Strömblad, P. (2003) *Politik på stadens skuggsida*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Södergran, L. (2000) *Svensk invandrar- och integrationspolitik*. Umeå: Sociologiska Institutionen, Umeå Universitet.
- Törnquist, A. (2001) *Till förortens försvar*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Urban, S. (2004) *Om konsten att skapa arenor för dialog, inflytande och lokala nätverk*. Storstadssatsningen i Hudinge. Huddinge: Södertörns högskola.
- Urban, S. (2005) *Att ordna staden — Den nya storstadspolitiken växer fram*. Lund: Arkiv.
- Velásquez, J. (2005) *Förankring och dialog — Kraftspelet mellan planering och dialog*. Stockholm: Kulturgeografiska institutionen.
- Wacquant, L. (1996a) "The Rise of Advantaged Marginality", i *Acta Sociologica — journal of the scandinavian sociological association*, Volume 39, No 2.
- Wacquant, L. (1996b) "Red Belt, Black Belt: Racial Division, Class Inequality and the State in the French Urban Periphery and the American Ghetto", i E. Mingone (red.) *Urban Poverty and the Underclass*. London: Blackwell.
- Wacquant, L. (2004a) *Body and Soul*. New York: Oxford University Press.
- Wacquant, L. (2004b) *Fattigdomens fängelser*. Stockholm: Symposion.
- Waldinger, R. (1996) *Still the Promised City?* Cambridge: Harvard University Press.
- Willis, P. och Trondman, M. (2000) "Manifesto for Ethnography", i *Ethnography*. Volume 1, Number 1. London: SAGE.
- Wilson, W.J. (1987) *The Truly Disadvantaged*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Wilson, W.J. (red.) (1993) *The Ghetto Underclass*. London: SAGE.
- Wilson, W.J. (1997) *When Work Disappears*. Chicago: Vintage.
- Ålund, A. och Schierup, C-U. (1991) *Paradoxes of Multiculturalism*. Aldershot: Macmillan.
- Ålund, A. (1997) *Multikultiungdom*. Lund: Studentlitteratur.



Charles Camic & Hans Joas (red)

**The Dialogical Turn.
New Roles for Sociology in
the Postdisciplinary Age.**

Lanham: Rowman & Littlefield (2004)

ISBN 0-7425-2711-5

SOCIOLOGIN BLEV TILL som vetenskapen om den moderna kulturen och den moderna människan. I all sin mångtydighet utgjorde den entydigt ett svar på en erfarenhet av förlust, den förlust av erfarenhet i form av traditioner och kristendom som präglade västvärlden kring sekelskiftet 1800-1900. Sociologin sökte reda ut vad övergången till ett starkt föränderligt samhälle med lika föränderliga mentaliteter och relationer skulle kunna innebära. Svaren blev många — lika många som det nya samhället medgav och pockade på.

Ett sekel senare reflekterar sociologin fortfarande sin samtid, den samtid som är mer differentierad och komplex än någonsin, och som rör sig med en rasande hastighet och åt olika håll, samtidigt.

Sociologins behov av att diskutera sin egen karaktär är därmed fortsatt stort. Det skulle förvåna om någon annan disciplin ägnat så mycken tid åt talet om sig själv, från de häftiga diskussionerna då det tyska sociologförbundet bildades

på tioalet, via striden om kunskapssociologin på tjugo- och trettioatalen, vår egen mjukdatadebatt på sextioalet och diskussionen om sociologins kärna under början av nittioalet till bidragen i *Sociologisk Forsknings* jubileumsutgåva *Sociologi i tiden* från 1997.

Just utkommen är en avgjort tankeväckande volym med bidrag av samtida sociologer kallad *The Dialogical Turn (Den dialogiska vändningen)*. Undertiteln talar om sociologins nya roller i en "postdisciplinär tidsålder". Redaktörer är Hans Joas, verksam i Erfurt och Chicago, och Charles Camic vid University of Wisconsin. Redan det dussintalet bidragen uttrycker väl sociologins mångfald, inklusive dess möjligheter och predikament.

Det är uppenbart att den värld som nu i accelererande takt präglas av globalisering, mobilitet och bildverkligheter också omformar sina värderingar kring kunskap. Vi vet alltmer och vi vet långt mycket mer än vad någon tidigare epok ens kunnat ana. Samtidigt utgör detta "vi"

i inget enskilt fall ett ”jag”.

På detta dilemma kan man som sociolog reagera på olika sätt. Ett sådant är att söka överbrygga de klyftor som uppstått inom disciplinen och mot andra discipliner. Sociologer har alltid sökt formulera stora teoretiska synteser. Durkheim fann det rimligt att ersätta religionen med sociologin — vill säga, med sin egen sociologi. Durkheim kunde vara måttlös, och påminde såtillvida om föregångaren Comte. Jürgen Habermas uttrycker på liknande sätt ett arv från Upplysningen då han för fram sin teori om det kommunikativa handlandet. Anthony Giddens har sedan åttiotalet pläderat för sin strukturerings-teori. Skarorna som följt honom är stora, men har varit större. Jeffrey Alexander, Randall Collins och Alain Touraine är ytterligare andra företrädare för en sociologisk syntes.

Det har således inte varit glest mellan försöken att iscensätta sociologier som varit beständiga nog att motstå modernitetens obeständighet och samtidigt tillräckligt variabla för att förstå en alltmer variabel modernitet, numera förvandlad i både postmoderniteter och senmoderniteter. Den naturligtvis alldeles oavsiktliga konsekvensen har blivit, att sociologins heterogenitet mest bara kommit att befästs, ty ju starkare påbudet om enighet varit, desto starkare motdrag har blivit fallet. Genom otaliga specialiseringar och hybridiseringar har sociologin kommit att begåvas med sitt eget *sprawl*.

Ett annat sätt att förhålla sig till världens och vetenskapens söndring är att tala om saken. Och att göra det utan att framställa det egna perspektivet som ett allvädersställ. Det är en utgångspunkt som tar på allvar att världen låter sig

förstås på olika sätt, samtidigt. Att tala om saken — att resonera om den problematiska verkligheten, om den brydsamma, men intellektuellt rika sociologin — är det budskap som författarna i *The Dialogical Turn* för fram. Det är oftast en mycket upplyftande läsning. Boken tillägnas för övrigt Chicago-sociologen Donald Levine och dennes ansträngningar att bevara sociologin som ett ”radikalt pluralistiskt projekt.”

Stickordet i bokens olika diskussioner är *dialog*. Dialogens betydelse i olika sammanhang är inget nytt. Den antika filosofins grundläggande element är den muntliga dialogen och sökandet efter sanning och skönhet. Åtskilliga moderna tänkare och författare har sedan lyft fram dialogen som verktyg och i vissa fall mänsklig disposition överhuvud. Buber brukar nämnas först som sist, och har man gjort det, så blir också Simmel av intresse. Och har man väl nämnt Simmel, en av sociologins stora betraktare och gränsöverskridare och därtill dess egen impressionist, så träder Mead fram. Johan Asplund bygger såväl sin socialpsykologi som sin kunskapsyn på en grundtanke om den sociala relationens betydelse: utan denna, intet, ja, inte ens en mänsklig existens, och med denna, allt möjligt.

Dialogen inom och mellan vetenskapliga discipliner bör inte syfta till något bortom sig själv, inte heller till syntes och konsensus. Dialogen skall således inte betraktas som ett medel, utan som det sätt, den gestalt genom vilken sociologin formulerar frågor och svar. Så som den kommer till uttryck i konkurrens, komplementaritet och kollaboration, framträder den dialogiska ståndpunkten som själva förutsättningen för kunskapens variabilitet och avancemang.

Följaktligen manifesterar dialogen kunskaps-sociologins främsta tes. All kunskap, skriver Mannheim, är "bunden i varat" eller åtminstone "förbunden" med historiska sammanhang. Har så varat blivit problematiskt, vilket ju är fallet, ja själva det konstitutiva momentet i moderniteten, så är också kunskapen osäkrad och öppen för förhandling.

Vetenskapen formerade sig redan från början i discipliner. Idag står så kallad tvärdisciplinär forskning högt på dagordningen. Nya institutioner organiseras tvärvetenskapligt och ibland hela universitet. Och oavsett vad slags forskning och vad slags tema som bearbetas, så undkommer man svårigen vissa problemområden som antagit närmast programmatisk status. Genus och miljö är två sådana med ekvivalenter också i politik och samhälle.

Bidragen i *The Dialogical Turn* diskuterar väsentligen relationer mellan samhälls- och kulturvetenskapliga discipliner. Neil Smelser behandlar i sin diskussion om disciplinernas natur vad han uppfattar som en avgörande åtskillnad mellan å ena sidan institutionella, administrativa förutsättningar och å andra sidan intellektuella aspirationer och traditioner. Berättar man historien om den ena sidan av de vetenskapliga disciplinernas utveckling så har man helt visst inte också berättat historien om den andra, poängterar Smelser. Smelser presenterar sedan en tablå över olika former av forskning och undervisning. Bortom disciplinerna handlar det också om multidisciplinarity, pluridisciplinarity, transdisciplinarity, interdisciplinarity, etcetera.

Stephen Turner vid University of South Florida diskuterar en beklaglig utveckling inom

samhällsvetenskaperna, nämligen den tilltagande separationen mellan empirisk forskning och teoribildning. Den sociologiska teorin, skriver han, utvecklas alltmer mot en kvasi-disciplin med ett eget, abstrakt språk, som föga har att göra med den verklighet som i sista hand är den som skall förstås — den empiriska. Därmed fjärrar sig teoribildningen från den klassiska sociologins utövande av teori i ordets ursprungliga mening: teori som *betraktelse*, som oscillerande mellan det abstrakta och det konkreta, som försök att utvinna respektive tillskriva betydelser hos kultur och människa.

Vikten av ett närmande mellan konkret och abstrakt tänkande framhävs också av Eleanor Miller. Miller, verksam vid University of Wisconsin, talar närmast om nödvändigheten av att förena sociologiskt och feministiskt tänkande. Hon uttrycker därmed en påtaglig, men heterogen strömning i samtida samhällsvetenskap. Sociologin, skriver Miller, har nästan alltid bortsett från kön och sexualitet i sin analys av sociala relationer; och de sociologer som ägnat detta uppmärksamhet, har i sin tur bortsett från kroppens sociala betydelser. I just en diskussion om kroppens innebörder finns en avgörande möjlighet för sociologin och feminismen att mötas. Kön och sexualitet, hävdar Miller, kan inte behandlas via abstraktioner (vill säga bortom kroppen), och inte utanför det politiska (och feminismen är alltid också politisk).

Frågan huruvida sociologin kan vara apolitisk tillhör de eviga tvisteämnena. Tveklöst problematisk blir under alla omständigheter den sociologiska reflexionen då den underordnas politiska program. Och underordnande brukar

bli fallet då ideologier tillsätts. Två aktuella exempel på det problematiska förhållandet mellan politik och samhällsvetenskap utgör diskussionerna om så kallad strukturell diskriminering respektive mäns våld mot kvinnor. Här finner man uppenbara tendenser till att det som borde analyseras — diskriminering respektive våld — utgör redan fixerade bilder, ett slags socialontologiska begrepp.

Thomas Spence Smith (University of Rochester) tar i sin essä kroppen bokstavligen. Någon politisering är det inte fråga om. Smith utvecklar vad han kallar en "neurosociologi", vilken kombinerar idéer från psykologin, neurologin och sociologin. Neurosociologin tar fasta på kroppens betydelse i social interaktion. Människors socialitet utspelas via språklig och annan manifest kommunikation. Socialiteten vilar emellertid också i människans kropp och dess retningar. Långt innan spädbarn förmår att verbalt eller med gester visa sin vilja, interagerar de på grund av fysiologiska behov, och omvänt medför interaktion kroppsliga yttringar. För vuxna ser det inte annorlunda ut.

Smiths teser är inte häpnadsväckande. Däremot signalerar de något avgörande och tidstypiskt. Vad som är kultur och handling låter sig inte reduceras till en eller ett par discipliners angelägenhet, utan kan förstås endast då olika vetanden kombineras. Lika uppenbart är, att sociologins värde av den anledningen inte devalveras.

Föremålet för sociologiska analyser består väsentligen i människans livsvärld och det kulturellt formade liv hon framställer för att överleva och utvecklas. Naturvetenskaperna har å sin sida

tagit sig an naturens oändligt små och oändligt stora världar. Gränserna mellan kultur och natur ter sig idag alltmer upplösta. Identitet kommer också fortsättningsvis att vara ett centralt spörsmål för den moderna människan i gemen och för sociologin, men identitet kommer inte att vara blott en fråga om socialisation och livsföring utan också om den nya biologins insikter och till synes enorma potential då insikter översätts i görbarhet. Ingen av livets beståndsdelar är social *eller* naturlig.

Livsvetenskaperna utmanar livet, moderniteten och sociologin. Vi lever alltmer i vad Edward Tiryakian i sitt bidrag kallar en "bioglobal" tidsålder. Sociologin kan då välja att antingen framhärda i det socialas egentliga primat framför naturen liksom dess väsen av "konstruktion". Att världen idag alltmer utgör "konstruktioner" är det väl å andra sidan ingen som motsäger — allra minst de som ständigt gör denna samma värld disponibel för förändring, och inte heller den klassiska sociologin, i all synnerhet som den framträder hos Simmel och Weber. En sociologi som på stående fot avvisar biologiska infallsvinklar kommer lika prompt att förpassas till avdelningen jeremiader.

Sociologin kan emellertid också avsäga sig reduktionistiska, "sociologistiska" anspråk. Allt fler svar på frågan om människan, hennes karaktär och tillblivelse, gestaltas i gränsområdena mellan olika — och olikartade — discipliner. C. P. Snows tes om "de två kulturerna" äger allt mindre relevans och legitimitet.

En dialogisk vändning, som författarna i boken pläderar för, skulle rimligen också kunna gälla tillvändelsen mot utomvetenskapliga vetanden

och genrer. Om detta sägs tyvärr bara lite eller inget.

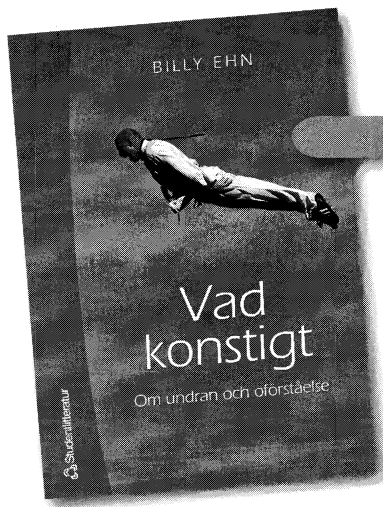
Romankonsten vore en uppenbar samtalspartner. Då sociologin uppkom mot 1800-talets slut, måste man mäta sig mot skönlitteraturen. Båda utgjorde svar på frågan om den moderna kulturen och dess problematiska verkligheter, och deras betraktelsesätt var inte olika varandra. Pierre Bourdieu återkommer ständigt till Flaubert och Balzac som sociologins föregångare. Sociologin hade samtidigt att jämföra sig med de framgångsrika naturvetenskaperna vad gäller precision och förklaringsförmåga. Wolf Lepenies har ägnat en numera klassisk studie åt dessa "tre kulturer".

Ingen skulle väl idag bestrida att somlig skönlitteratur skänker insikter lika goda som sociologin. Man finner dem hos Austen och Flaubert, Musil och Broch, Kundera och Wolfe, vilka alla bedriver sociologi och psykologi i romanform. En trovärdig roman vilar på förfaranden som på sitt sätt kan vara lika stränga som sociologins metoder. Romankonsten kräver en sådan fasthet som en balans till den frihet den skönlitterära gestaltningen medger, och som sociologen överlåter i metodologiska procedurer. Kanske skulle sociologin också begrunda romankonstens gestaltande förmåga. Språket är inte blott ett medel och heller inte en spegel av verkligheten — och allra minst något det duger att umgås med på ett ungefärligt sätt. Att reflektera sociologiskt är att skänka språklig gestalt åt kultur och erfarenhet. Mellan betraktelsen, tanken och ordet finns täta, oupplösliga samband. Språket innebär således stor frihet, vilken i sin tur skänker en angenäm tyngd åt det personliga ansvaret.

Bokens undertitel lyder: "Nya roller för sociologin i den postdisciplinära tidsåldern". Discipliner omvandlas snabbare än tidigare, och gränserna mellan dem upplöses och bildas på nytt, just så som gränser bildas och ombildas i det moderna livet självt.

Redan tidigt kom modernitetens väsen att bestå i variation och kombination — variation av allt det nya som blev till, kombinationer av alla de olika, heterogena ting som visade sig. Variation och kombination är vad en postdisciplinär tid utkräver av vetenskapen. Sociologin, med sin redan tvärdisciplinära historia och förmåga att återspegla och anpassa sig till det moderna samhällets växlingar, borde vara särskilt väl rustad för den nya tiden.

*Bo Isenberg,
Sociologiska institutionen,
Lunds universitet*



Billy Ehn

Vad Konstigt. Om undran och oförståelse

Studentlitteratur (2005)

ISBN 91-44-04335-X

VI LEVER I EN TID då vi blir stimulerade av massmediala intryck i överflöd. Det ena är mer spektakulärt och sensationellt än det andra. Det gör att vi inte lika lätt häpnar inför mer oansenliga mänskliga tilldragelser i vår närmiljö. Den här boken handlar om vad olika personer uppfattar som konstigt och hur de reagerar på det. Etnolog Billy Ehn fokuserar på flera av våra mänskliga beteenden (som vi bara gör). I boken utgår han ifrån sina egna och sina studenters upplevelser och funderingar.

Boken, som är indelad i sex kapitel, inleds med en konstig (och något förvirrad) situation vid en biluthyrningsfirma vid Bulgariska Svartahavskusten. Den tekniska utrustningen på bilen spökar. Larmet går igång. Bensinmätaren visar fel. Men när biluthyraren tillkallas fungerar allt som vanligt. Vad konstigt. Är det något som spökar?

För den inblandade känns situationen något onaturlig och märklig. Utifrån denna beskrivning ställs en rad frågor. Vad upplever vi som konstigt?

Vilka känslor förknippar vi med det konstiga? Vad är det vi reagerar och "hajar till" inför?

I samband med en föreläsning ger Ehn ett antal studenter i uppgift att skriva ned något de själva upplevt som "konstigt" i det nutida samhället. Studenternas kommentarer har Ehn sammanställt och kategoriserat, vilket utgör en del av bokens empiri. Här beskrivs tidstypiska och mystiska beteenden och situationer. Längre fram i boken beskrivs en rad vardagsmysterier som utspelar sig — på kommunkontoret, på taket (vid byte av TV-antenn), under bilturen, på vårdcentralen och under ett telefonsammanträde.

Förundran över mystik i de beskrivna situationerna gör att en rad frågor ställs och analyseras. Här ges också en beskrivning av "det främmande", vilket handlar om "konstiga bekanta", "självförvåning", "självmystifiering" och den "inre främlingen". Även begreppet "förunderlighet" analyseras, vilket associeras till företeelser som präglas av "egendomlighet",

”förundran”, ”häpnad”, ”förvåning” och ”hjalte-modig nyfikenhet”.

På bokens framsida illustreras en man som faller horisontalt genom luften mot en ljusblå himmel. Bilden illustrerar, till viss del, den mänskliga tilldragelse boken ger sig i kast med att beskriva, nämligen förmågan att förundras och vara oförstående inför andra människors beteende. Genom att vi ”hajar till”, ”ryggar tillbaka” och ”förundras” väcks ett spänningsmoment till liv. Det leder till att vi blir förvånade och frågande inför det oväntade. Vi frågar oss: hur hänger det här ihop? Varför gör dom på detta viset? Är dom inte riktigt kloka?

I forskningssammanhang är detta en utomordentligt viktig egenskap. Vi ställer frågor och börjar undersöka det som sticker ut och väcker vårt forskningsintresse till liv. Genom att ständigt undra och fråga och inte dölja vår förvåning antas slentrian och vaneseende kunna motverkas. Exempel på frågor som behandlas i boken är: Varför är det alltid så svårt att få folk att ta den sista tårtbiten? Varför är det så tyst ute i samhället? Varför låtsas vi ständigt vara så upptagna i det offentliga rummet? Varför försvinner enstaka strumpor i tvätten? Varför trasslar alltid sladdar ihop sig? Varför går tjejer runt med vattenflaskor överallt? Vad innebär det egentligen att ta av sig skorna hemma hos folk? Hur går vi i trappor?

En absolut höjdpunkt i boken handlar om ”dagens usch!”. När vi ifrågasätter och fnyser åt andra, säger det samtidigt något om våra egna ideal och vad vi själva värdesätter. Det kanske inte är så konstigt. Men Ehn lyfter fram att vi också håller med dem som klagat på de som klagat.

Detta beskriver Ehn på följande sätt ...

Antingen instämmer vi med dem som klagat över hur andra struntar i tvättstuguetider eller tränger sig före i busskön, stjälar snittblommor på gravar eller kastar ut ölburkar från bilar (...) och då är vi med i förfasandet, eller så tycker vi att de som klagat är gnällspikar eller tokstollar, och då är vi också med. (s. 73)

Vi förmedlar inkonsekvenser. Undra varför vi gör på det viset? Vad betyder oförståelsen som fenomen? Vad handlar den om? Vad innebär och betyder vår undran?

Oförmåga att komma underfund med det främmande och en längtan efter ”äkta” förståelse ses som en tillgång. Som läsare av boken blir man verkligen medveten om en rad beteenden (saker vi bara gör) utan att närmare reflektera över dem.

I boken argumenterar Ehn för att historierna om ”det konstiga” kan användas som ett redskap för att bättre förstå sig själv — och vår omvärld.

... historierna om det konstiga är värda att ta på större allvar. De säger något om vad folk uppfattar som intressant, normalt eller förkastligt. När de hajar till sveper ljuset över deras människosyn och verklighetsuppfattning. Det konstiga används som ett redskap i det ständiga arbetet med att förstå sig själv och omvärlden. (s. 61)

I boken gestaltas vår ”undran” och ”oförståelse” som en viktig källa till kunskap, en viktig drivkraft som får oss att börja fundera vilket utvecklar en drivkraft att veta mera. Att ställa sig frågande till olika avvikelser är en fruktbar egenskap. Men vår undran behöver bara bestå i en bejakande undran att vilja veta mer — medan den som är

oförstående inte bryr sig. Ehn argumenterar för att även den till synes oförstående har en inneboende önskan att begripa. Att "inte förstå" kan istället betyda "hjälp mig att förstå" (s. 130). Det innebär att oförståelsen måste tolkas i sitt sammanhang.

Som läsare finns det dock anledning att fråga sig i vilken genre, och till vilken läsekrets boken är skriven. Det är nämligen inte helt entydigt. Att den är utgiven på ett förlag som vanligen publicerar forskningslitteratur antyder att boken ska betraktas som forskning. Men med tanke på att boken är något självbiografisk och innehåller en rad personliga reflektioner, tangerar den även andra genrer. Inte minst märks det i Ehns sätt att skriva. Språket är "rakt på" och går inte via några avancerade termer eller (o)bekanta begrepp. På så sätt håller sig Ehn en bit ifrån den gängse mallen för hur forskning ska skrivas (och presenteras). Trots att det inte refereras till "andra" i lika hög grad som i andra böcker behöver inte ens den mest konservativa läsare bli konfunderad. Efter ett tag blir man bekväm med texten, nyfiken och vill veta mer om fenomenet oförståelse. Då spelar formspråket mindre roll.

Enligt min uppfattning saknas tre saker i boken. Som läsare skulle man önska att Ehn tydliggjort bokens *syfte*. Vad jag kunnat se finns det inte något uttalat syfte med boken. I de inledande sidorna står det att "... den här boken handlar om vad olika personer uppfattar som konstigt och hur de reagerar på det" (s. 11).

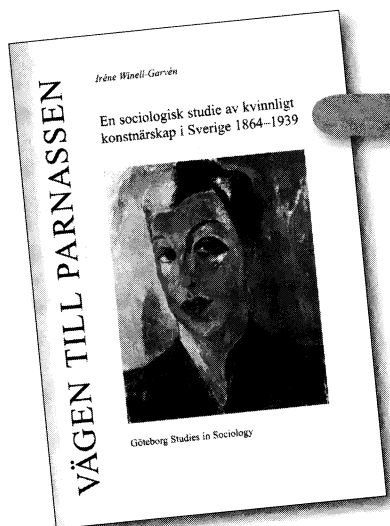
Med den utgångspunkten känns syftet väl allmänt och brett formulerat. Inte heller bjuder boken upp till någon *metoddiskussion*. Metoden framhålls (på något sätt) som "given" och är inte

föremål för problematisering. Jag saknar också en tydligare *slutkläm*, där författaren drar slutsatser och positionerar sig i förhållande till andra på forskningsfältet.

De anförda bristerna till trots kan boken rekommenderas till den som vill ägna en stund åt eftertanke, fundering och förundran, särskilt till dem som gillar att "stanna upp", "haja till" och utmana sitt eget "vaneseende" en stund. Även de som till vardags gillar att analysera och fundera över märkliga mikrosociologiska fenomen som framkallar en millisekund av tvekan, häpnad och oförståelse kommer att bli förtjusta i Ehns bok. Vem gör inte det?

Johan Berlin,
Doktorand vid Förvaltningshögskolan,
Göteborgs universitet





Irène Winell-Garvén

Vägen till Parnassen. En sociologisk studie av kvinnligt konstnärskap i Sverige 1864-1939

Göteborgs Studies in Sociology No 25

Sociologiska institutionen,
Göteborgs universitet (2005)

ISBN 91-975404-1-2

VARFÖR HAR DET INTE funnits några stora kvinnliga konstnärer, frågade konstvetaren Linda Nochlin 1971. Svaret som fördes fram i anslutning till två utställningar kring 1990, var att de har blivit oförtjänt utträngda ur historien till förmån för sina manliga kollegor.

Problemet och påståendet är utgångspunkten för Irène Winell-Garvén's intressanta och fylliga avhandling. Det är en studie av hur kvinnliga konstnärskap konstruerats utifrån sociala omständigheter, under perioden 1864-1939. Från det att kvinnor fick tillträde till Konstakademien fram till den gräns som sätts av andra världskriget, mitt i den modernistiska perioden.

Det kanske mest överraskande resultatet är att det i själva verket var just kring 1970, i stort sett samtida med den feministiska kritiken och den kontextualiserande konstteori som kallas "New Art History/ies", som de i sin samtida etablerade kvinnliga konstnärerna — tillfälligt — skrevs ut ur konsthistorien.

Den teoretiska utgångspunkten är, med vissa

kompletteringar, sociologen Pierre Bourdieus begrepp, så som de framför allt sammanfattats i *Les règles de l'art* (1992, sv. övers. *Konstens regler* 2000). Samhället är en kollektivt skapad hierarkisk struktur som i varje ögonblick bestäms av alla individers strävan efter makt. Och inom det område eller "fält" som utgör konstens, mer specifikt efter makten att just bestämma vad som är *god* konst, och därmed ytterst vad som är *konst*.

Avhandlingsförfattaren argumenterar för att Bourdieus begrepp — som syftar till en maktanalys utifrån föreställningen om en socialt konstruerad över- och underordning — har en sådan affinitet med den genusteoretiska hållning som ligger till grund för avhandlingens frågeställning, att hans begrepp mycket väl låter sig användas. Något som det är lätt att instämma i och även förts fram av den norske genusteoretikern Toril Moi.

Studien inleds med att skildra den period då man ännu inte kan tala om ett "fält", då det ännu

saknas autonomi. Den enväldiga aktören var Konstakademien som växte fram under 1700-talet och dominerade under första hälften av 1800-talet. Genom att utexaminera konstnärer producerade man "god konst" till en marknad som i sin tur dominerades av kyrka, adel och stat, medan den övergripande ideologin, estetikerna var att främja nationens självkänsla. Inte minst därför syftade man till att grunda ett nationalmuseum.

Avhandlingsförfattaren kan ändå notera flera intressanta utvecklingstendenser vid mitten av århundradet. Den framväxande merkantila borgerligheten tar allt större plats på adelns bekostnad. Ett par konsthandlare dyker för första gången upp. Genom dessa och flera olika konstföreningar uppstod en marknad med fler konkurrerande aktörer och förmedlande instanser mellan köpare och producent.

Intresset för kvinnligt konstnärskap växte som ett resultat av kvinnorörelsen och behovet av försörjningsmöjligheter för kvinnor. De fick vara medlemmar av institutionerna, även om de inte fick några maktpositioner, och likaså ställdes kvinnliga konstnärer ut. Men de var inte oväntat betydligt färre än männen. Akademiaknuten utbildning — som extraelev eller genom privatlektioner — blev ett allt viktigare krav, liksom gärna utlandsstudier, framgångar på Parissalongen och/eller världsutställningen. Sammantaget gjorde det kvinnorna beroende av familjens ekonomiska och sociala möjligheter, även om det ekonomiska trycket lättade något då Akademin öppnade sin första avdelning för kvinnor 1864, vilket möjliggjorde resestipendier och medaljer.

Avhandlingens tredje kapitel är utan jämförelse det längsta men också det matnyttigaste. Här redogörs för de olika museerna, deras framväxt och organisation och inte minst hur striderna har gått kring makten över inköpsnämnderna och motsvarande. Ett urval viktiga samlare, till exempel Fürstenberg i Göteborg och Prins Eugen i Stockholm, kartläggs. Likaså de 50 kvinnliga konstnärer som avhandlingsförfattaren urskiljer som konsekurerade av sin samtid, enligt kriteriet att de under sin karriär köptes in till något museum eller någon central samling.

Mot slutet av 1870-talet ökar spänningarna och konflikterna inom konstnärsvärlden liksom i samhället i övrigt. Framför allt gällde missnöjet Konstakademien och dess utbildning. Denna behärskades fortfarande av medlemmar ur samhällstoppen som inte hade någon egentlig position inom konstnärsvärlden. Att en så central konsekurationsinstans fick sin legitimitet genom det symboliska kapital agenterna förvärvat utanför konstvärlden understryket att det inte fanns något Bourdieuskt fält. Men nu flyttade de unga konstnärerna till Paris, utbildade sig, ställdes ut på den årliga Parissalongen och fick utmärkelser. 1885 arrangerade "opponentrörelsen" den banbrytande utställningen *Från Seines strand* i Stockholm och Göteborg, och Ernst Josephson publicerade sitt berömda krav på reformer. Det var ett öppet försök att ta över Akademien, dess symboliska och monetära resurser, och utestänga andra samhällsgrupper. Bland undertecknarna fanns Anders Zorn, Carl Larsson, Hugo Birger, Karl Nordström, Georg Pauli, med flera. Men också ett antal kvinnliga konstnärer som hitintills varit knutna till Akademien fronderade.

När skrivelsen avvisades bildade man Konstnärsförbundet 1886, och det blev en öppen kamp om vem som hade makten att definiera konst och konstnärskap, mellan ämbetsmän/vetenskapsmän och konstnärer, speciellt kontrollen över centrala institutioner som Akademin och Nationalmuseum. Därmed menar avhandlingsförfattaren att ett fält uppstod: ett antal agenter uppträdde som dels stred inbördes om definitionen av god konst, dels stod enade visavis samhället i övrigt om konstens betydelse.

När konstnärsförbundarna så småningom vann infördes ett juryförfarande i urvalsprocessen och ett mer elitistiskt hyllande av smågrupper. Ett specifikt kulturellt kapital fick allt större betydelse jämfört med det monetära. Så uppkom den mekanik som i stort kom att präglade historien under 1900-talet. De unga generationerna sätter sig upp mot de gamla, besegrar dem och utmanas i sin tur. Till exempel utmanade De 8, med bland annat Grünewald och Hjertén, Konstnärsförbundet, som lades ner 1920. Heretiker reser sig mot ortodoxin — vinner, blir ny ortodoxi och utmanas av nya heretiker, allt i kampen om vem som hade rätt att definiera god konst.

Striden om kontrollen över Nationalmuseum tycks inledningsvis ha förbättrat läget för de etablerade kvinnliga konstnärerna, men situationen förvärrades åter då det blev allt viktigare med en position inom någon av de sinsemellan konkurrerande nya organisationerna präglade av olika konstpolitiska identiteter. När Akademiens makt över museet slutligen bröts och Rickard Bergh blev överintendent 1915 fylldes samlingarna på med framför allt verk av opponentrörelsens

medlemmar, men i stort sett inga av generationens kvinnor.

Motsvarande utveckling skedde i Göteborg. 1890 tog den radikala falangen över Valand där museets konstskola höll till. De elever man ansåg begåvade bjöds sedan in på konstnärsförbundets utställningar. I början av 1900-talet bildades nya sammanslutningar eller skolor i rask takt: Skånska konstnärslaget, De tolv, De unga, Falangen, Optimisterna, etc. Museer och samlingar växte fram över landet: Malmö museums konstsamling tillkommer 1901, Norrköpings museum, Segeerstenska samlingen, Hallwylska målerisamlingen, prins Eugen och Waldemarsudde, Thorsten Laurins målerisamling, Thielska galleriet, Bonniers porträttsamling på Nedre Manilla, Conrad Pineus konstsamling.

Avhandlingsförfattaren går noggrant igenom kampen om inköpsnämnderna och de olika förvärven. Inledningsvis fick kvinnorna vare sig plats i konstmuseets styrelse eller inköpsnämnd, först sent införlivades en handfull verk i samlingarna. När de slutligen fick inflytande valde de *inte* fler kvinnor. Urvalet motsvarade deras manliga kollegers. Som Bourdieu påpekar i *La domination masculine* (1998) deltar män *och* kvinnor i reproduktionen av den existerande ordningen. Och, vill man tillägga, eftersom en konsekreering är ett risktagande var det naturligt att de första kvinnorna inte riskerade sin position utan satsade på "säkra kort" — män. Museernas inköp och samlingarnas sammansättning följde i stort den rådande hierarkiska strukturen. Kampen stod mer om att behärska institutionerna än att konkurrera om alternativa estetiska värden.

För kvinnorna innebar utvecklingen generellt en insnävning. I och med att Akademien öppnades blev utbildningen ett karriärvillkor, till skillnad från då även amatörer och dilettanter kunde delta i utställningarna. Med opponenternas framträdande 1885 ställdes två huvudgrupper akademister och konstnärsförbundare mot varandra, och detta övergick i elitgruppstänkande i början av 1900-talet. Juryförfaranden vid urval innebar en begränsning jämfört med då konstnären själv erbjöd sina verk, kompletterat av konstföreningarna inköp och beställningar. Nu krävdes grupptillhörighet för att få ställa ut och avyttra sina verk. Kvinnorna missgynnades, troligen eftersom de som definierar grupperna — ledare, organisatörer, kritiker — uteslutande var män.

Utåt blev vägen till storhet att uppträda som oppositionella och oförstådda — till exempel Ernst Josephson, Karl Nordström, Carl Fredrik Hill, Ivar Arosenius, Ivan Aguéli eller Karl Isakson. Detta banade vägen för förmedlare av olika slag — kritiker, gallerister. Men avhandlingsförfattaren framhåller att föreställningen om geniernas isolering är en illusion. I praktiken var det avgörande att de hade förankring i någon grupp på konstfältet.

Ett överraskande konstaterande är att det fåtal kvinnliga konstnärer som lyckats bli konsektrerade genom musei-, eller samlingsrepresentation, efter modernismens genombrott omkring 1910 ändå behandlas mer jämställt än tidigare i de konsthistoriska översiktsverken. I stort sett ingen faller ifrån, förrän utrensningen på 1970-talet.

Här innehåller dock avhandlingen ett allvarligt förbiseende. Genom att inte dra konsekvenserna

av det faktum att på det autonoma fältet formas de mest framgångsrika karriärerna genom att inledningsvis vare sig uppskattas av den stora publiken eller de institutioner den vördar. Att den ”missförstådda”, avantgardisten blev idealet i och med modernismens intåg innebar att när väl konstnären hade funnit vägen till museernas samlingar, för vidare färd till konsthistorieböckerna, hade redan den viktigaste sträckan av karriären avverkat. Man kan därför misstänka att kvinnliga modernister sorterades ut med olika strategier och argument främst under den period som behärskas av de mer interna konsektrationsinstanserna — gallerierna, kritiker, kolleger, etc. Långt innan den av akademikerna behärskade konsthistorieskrivningen formar kanon. Efterhandskonsektrering bör ha varit periodens ideal, om än inte norm.

Avhandlingsförfattaren menar att det är Richard Berghs program i *Hvad vår kamp gällt* från 1905 om en ”konst för folket” med ämnen från ”folket och nationens natur” som präglade de flesta översiktsverken, vilket framför allt missgynnade 1800-talets akademister.

Också de uttalat feministiska konsthistorierna visar sig i princip följa normen och presentera de redan kanoniserade konstnärerna. Troligen är det ett försök att ta makt från andra samtida konsthistoriker hellre än en revidering av kanon såsom den etablerades vid 1900-talets början. Skälet — som ifråga om museiinköpen — kan vara riskerna med att radikalt ifrågasätta etablerade föreställningar när man försöker bygga en egen maktbas.

Först med den senaste mer auktoritativa konsthistorien, *Signums svenska konsthistoria*,

har kvinnorna fått ett betydligt större utrymme, med uttrycklig hänvisning till en genusorienterad ambition att skriva om kanon. Därmed kan den ambition som formulerades av feministiska konsthistoriker på 1970- och 1980-talen till sist faktiskt ha uppfyllts.

I kapitel fem konstateras kvinnornas betydande svårighet att göra akademisk karriär och uppnå de högsta maktpositionerna, inte minst makten att skriva konsthistoria vilken uppnås först på 1980-talet. Något som, med en viss tröghet i systemet, kan förklara varför konsthistorien först nu skrivs om. I själva verket framgår det, utifrån det undersökta materialet, att kvinnliga konstnärer har haft det relativt betydligt lättare än kvinnliga akademiker!

De två följande kapitlen utgörs av fallstudier. Först av konstbevakningen under de händelserika åren 1911–1912. Där visar sig kritikerna vara ur den totalt mansdominerade konstakademiska eller museivärlden. De är makthavare med samma sociala position som de som skriver konsthistorien. (Ofta är det samma personer.) De kvinnliga konstnärerna får överlag inte heller samma uppmärksamhet och utrymme som sina manliga kolleger. En utestängning som är svår att bemöta eftersom själva texterna inte signalerar någon speciell bedömningsgrund. Men att de kvinnliga konstnärerna upplevde den var anledningen till att de grundande Föreningen Svenska Konstnärinnor. Svårigheterna illustreras i det följande kapitlet i någon mån av två kvinnliga relativt misslyckade konstnärssöden: skulptören Agnes de Frumiere och målaren Elisabeth Barnekow utgör båda illustrationer av vad som händer om man inte förmår spela enligt

de regler som beskrivits i avhandlingen.

I det avslutande kapitlet redogörs för ett antal skönlitterära och biografiska skildringar av konstnärer och konst (Strindbergs *Röda rummet* 1879, Anne Charlotte Lefflers komedi *Familjelycka* 1892, två av Cora Sandels Alberteböcker från 1933, 1940, Tora Dardels självbiografi 1941 m.fl.). Avsikten är att genom en tematisk analys ge en mer generell bild av de kvinnliga konstnärernas villkor och möjligheter, och visa på deras svårigheter. Slutligen sammanfattas studiens resultat utifrån det femtiotal kvinnliga konstnärer som konsektrades i sin samtid under den undersökta perioden.

Den inte alldeles oväntade slutsatsen blir att eftersom frågan om vad som faktiskt styr mäns respektive kvinnors tillgång till de högsta maktpositionerna inte besvaras av det empiriska materialet angående museerna, samlingarna eller de konsthistoriska översiktsverken, ligger svaret förmodligen redan vid inträdet. Eller som jag föreslagit, ligger det i händerna på de interna makthavarna under den tidiga delen av karriären. Tveklöst spelade i alla händelser den övergripande samhällsstrukturen in, vilken dikterade att konstnärskapet var en naturlig möjlighet för män, medan kvinnorna måste motivera sitt avsteg från den sanktionerade kvinnorollen. Till skillnad från männen tvingas kvinnorna hela tiden förhandla om sin roll — konstnären som man är norm. Ett förhållande som gäller likaväl för 1920- och 1930-talen som 1880-talet.

I formellt avseende är *Vägen till parnassen* ett gediget arbete, även om personregistret tyvärr saknas på grund av ett tekniskt missöde. Undantagen är att några fel smugit sig in bland

namnen (litteraturprofessorn Anton Blanck kallas "Blanc", Karl Otto Bonniers porträttsamling på Nedre Manilla kallas "Otto Bonniers galleri", etc.), liksom en viss förvirring ifråga om titelhänvisningarna mellan översättningar och original. Enstaka källor saknas, till exempel Anne Charlotte Lefflers *En sommarsaga* (1886) som uttryckligen diskuterar problemet med att vara kvinna och konstnär, medan Ingrid Ingelmans avhandling *Kvinnliga konstnärer i Sverige. En undersökning av elever vid Konstakademien, inskrivna 1864–1924, deras rekrytering, utbildning och verksamhet* (1982) kanske hade kunnat få mer plats än ett enda omnämnande. Å andra sidan är det synpunkter i marginalen av en så brett upplagd studie.

Till det läsarvänliga hör noternas placering längst ner på sidorna. Samtidigt bidrar det kan-

hända till att delar av huvudtexten blir onödigt tung och mångordig, fylld av namn och data.

Irène Winell-Garvén har skrivit en mycket omfattande, intressant och användbar avhandling. Inte minst ligger dess värde i de empiriskt grundade beskrivningarna av framväxten av den konstnärliga världens maktägande institutioner: museernas inköpsnämnder, konstnärsgруппerna, liksom kanoniseringsprocesserna. *Vägen till parnassen* är ett värdefullt bidrag till den allmänna institutionshistorien inom konstnärsvärlden.

David Gedin,
fil. dr. i litteraturvetenskap,
Stockholms universitet



INKOMMEN LITTERATUR

★

SEDAN 1/2005

- Høilund, Peter & Juul, Søren (2005) *Anerendelse og dømmekraft i socialt arbejde*. Köpenhamn: Hans Reitzel.
- Holmberg, Tora (2005) *Vetenskap på gränsen*. Lund: Arkiv.
- Nieminen, Mika (2005) *Academic Research in Change*. The Finnish Society of Sciences and Letters.
- Scutz, Alfred (2005) *Hverdagslivets Sociologi*. Köpenhamn: Hans Reitzel.
- Sörbom, Adrienne (2005) *När vardagen blir politik*. Stockholm: Atlas.
- Wennerholm, Stefan (2005) *Framtisskaparna. Vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930-1970*. Lund: Arkiv.
- Åmark, Klas (2005) *Hundra år av välfärdspolitik*. Umeå: Boréa.

SEDAN 2/2005

- Andersen, Anders S. & Dusien, Bettina & Larsen, Kirsten (red) (2005) *Livshistorisk fortæling og fortolkende socialvidenskab*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Bjurstrom, Erling (2005) *Ungdomskultur. Stil och smak*. Umeå: Boréa.
- Bjereld, Ulf m fl (red) (2005) *Det hyperindividualiserade samhället*. Umeå: Boréa.
- Olsen, Henning (2005) *Fra spørgsmål til svar. Konstruktion og kvalitetssikring af spøgskemadata*. Köpenhamn: Akademisk förlag.
- Petersson, Dag & Steinskog, Erik (2005) *Actualities of aura. Twelve studies of Walter Benjamin*. Svanesund: NSU.
- Riis, Ole (2005) *Samfundsvidenskab i praksis. Introduktion til anvendt metode*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

SEDAN 3/2005

- Hansen, Morten B & Vedung, Evert (2005) *Faelles sprog i aeldreplejens organisering*. Odense: Syddansk universitetsforlag.
- Hemer, Oscar & Tufte, Thomas (red) (2005) *Media and glocal change*. Göteborg: Clacso och Nordicom.
- Jacobsen, Michael H & Kristiansen, Sören (2005) *Hverdagslivet. Sociologier om det upåagtede*. Köpenhamn: Hans Reitzel.
- Johansson, Jörgen (2005) *Regionsförsök och demokrati*. Halmstad: Högskolan i Halmstad.
- Lindgren, Simon (2005) *Populärkultur*. Stockholm: Liber.
- Roslin, Bertil (2005) *Tillväxt, förändring och osäkerhet. Ett halvsekel i universitetsvärlden*. Åbo: Åbo akademi förlag.
- Tallberg, Pontus (red) (2005) *Självstyrelse på lokal och regional nivå*. Region Skåne och Västra Götalandsregionen.

MOBILI

EN FÖRUTSÄTTNING för publicering i *Sociologisk Forskning* är att din artikel inte redan är publicerad, eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av det nummer av Sociologisk Forskning där artikeln publiceras.

Artiklar

1. Sänd ditt manuskript med e-post till:

sociologiskforskning@soc.lu.se. Alla manuskript ska vara författade på svenska.

2. Redaktionen sänder normalt varje uppsats till två anonyma granskare för bedömning. Av det skälet anges endast titel på uppsatsens första sida. Författaridentitet ska ej framgå i texten.

3. Manuskriptet ska innehålla ett abstract på engelska om 150–200 ord. Ange även några nyckelord. Författaren ansvarar för språkgranskning av sin artikel.

4. En presentation av författaren om maximalt 400 tecken inkl. blanksteg skall bifogas. Skicka även ett fotografi i digitalt format eller papperskopia att använda till författarpresentationen.

5. Grunddata, t.ex. excelfiler till tabeller och diagram, skickas digitalt tillsammans med det övriga textmaterialet.

6. Ange var tabeller och figurer skall placeras i brödtexten. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande:

(Sontag, 1977) eller Sontag (1977).

Referenser

BOK:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993)
A Sociology of Mental Health and Illness.
Buckingham: Open University Press.

ARTIKEL:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula,
O. (1996) "Repression, Revolution and
Ambivalence: The Sexual Life of Three
Generations", *Acta Sociologica* 39 (4): 409–430.

KAPITEL I BOK:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya
högskolor — ett medel för minskad sned-
rekrytering?", s 285–308 i Erikson, R. &
Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*.
Stockholm: Carlssons.

Sociologisk debatt (3000 ord)

1. Sociologiskt präglade forskningsresultat och tankegångar presenteras på ett sätt som gör den aktuell och samhällsanknuten. Kärnfulla och engagerande presentationer av texter, perspektiv och resultat, med fokus på implikationer till vår samtida akademiska och samhälleliga kontext. Exempel på bidrag kan vara:

En sammanfattning av en nyligen publicerad bok. Vad säger den senaste forskningen om ett givet ämne? Vilka implikationer finns av detta? Introduktion av internationella forskare eller forskningsresultat.

2. Bidrag bedöms av redaktionen.

3. Antalet referenser bör hållas till ett minimum.

4. Noter bör inte förekomma alls.

Repliker (800 ord)

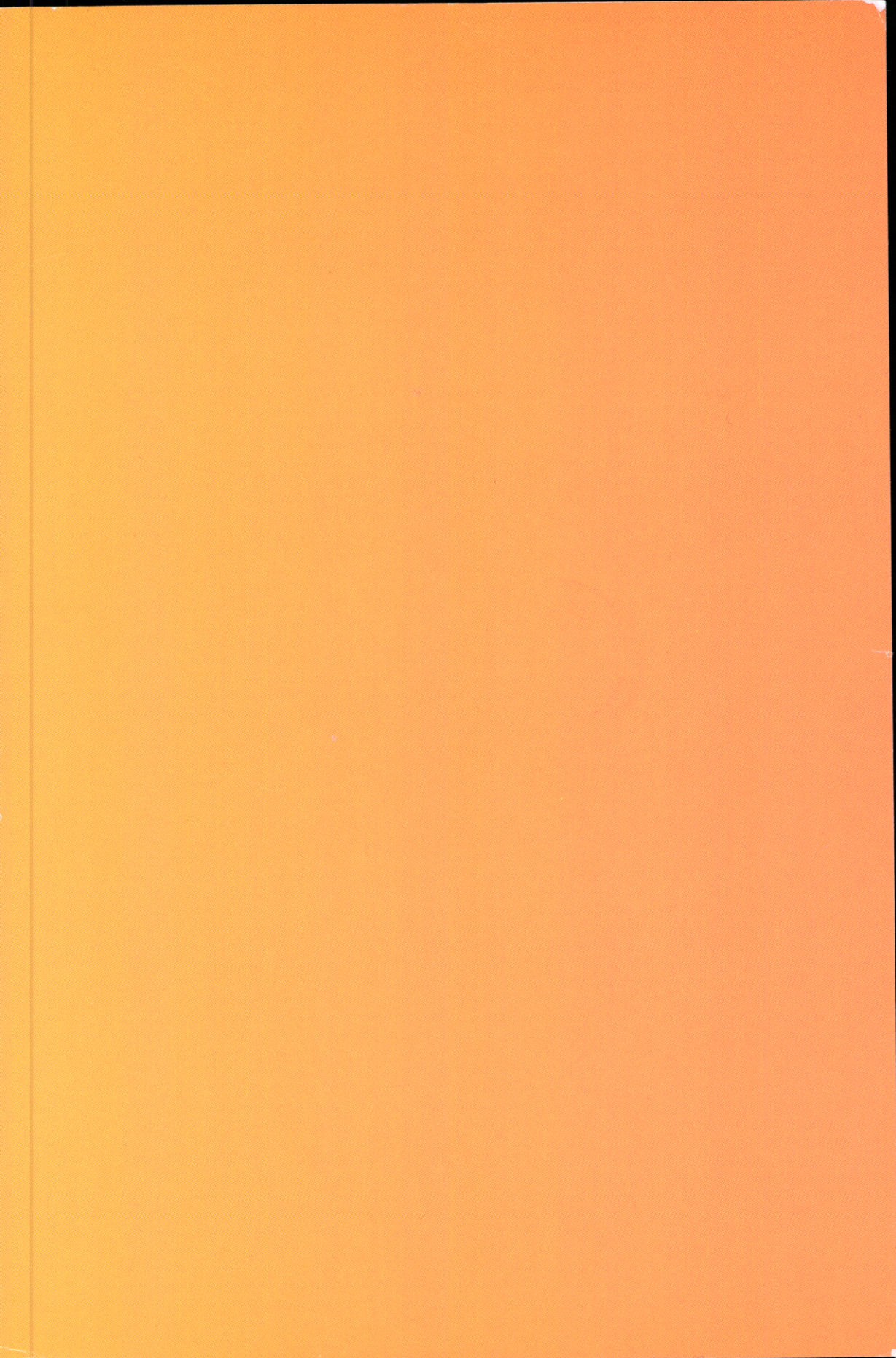
I syfte att skapa ett debattforum finns möjlighet att replikera publicerade debattartiklar. Repliker skall skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att debatten publicerats. Författaren till den debattartikel som replikeras kommer — under förutsättning att repliken publiceras — lämnas utrymme att svara på repliken.

Recensioner (2000 ord)

Sociologisk Forskning publicerar recensioner av nyutkommen litteratur av sociologisk relevans.

Forskningsnotiser (max 800 ord)

Komprimerade redogörelser för exempelvis intressanta forskningsresultat och empiriska iakttagelser som inte är tillräckligt omfattande för att bilda underlag för en hel artikel. Det kan röra sig om korta kommentarer vilkas aktualitet kräver relativt snabb publicering, presentationer av nystartade projekt och nätverk, eller information om kommande konferenser och publikationer.



POSTTIDNING B

Avs:
Sociologisk forskning
c/o Sociologiska inst
Umeå universitet
901 87 UMEÅ

Stockholms Centre in Health of Societies i
Att Per Carlsson

Södertörns Högskola
14189 Huddinge

BARN INFLYTANDE ÖVER BARNDOMEN

av Gunilla Halldén

ANIMERADE DISNEYFILMER – FÖR BARN ELLER VUXNA?

av Margareta Rönberg

BARN MINNESPRESTATIONER I RÄTTSPROCESSER

av Carl Martin Allwood

STALLKULTUREN SOM ARENA FÖR FLICKORS IDENTITETSSKAPANDE

av Nina Nikku

SEKULARISERINGENS SLUT?

av Magnus Hagevi

MOSKVAPROCESSERNA OCH DET SVENSKA KOMMUNISTPARTIET

av Åke Nagrelius

*En historisk analys av Kommunistpartiets förhållande till
1930-talets Moskva-processer. Varför försvarade de process-
erna och vilka följder fick detta?*

DEN ETNIFIERADE URBANA FATTIGDOMEN OCH VÄLFÄRDSSTATENS REAKTIONER

av Nihad Bunar

*Nihad Bunar analyserar "Den nya storstadspolitiken"
och finner att stora summor pengar plöjts ner i kampen
mot segregation utan nämnvärda resultat. Förklaringen
står att finna i såväl förståelsen av problematiken som i
implementeringen av åtgärder.*

NOTISER & RECENSIONER

ISSN 0038-0342



9 770038 034001 >